

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΔΑΛΗ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Συγκλίσεις και διαφορές

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2017

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Συγκλίσεις και διαφορές

ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΔΑΛΗ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Συγκλίσεις και διαφορές

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2017

Συμβουλευτική Επιτροπή:

1. Ομότιμη Καθηγήτρια Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Γεωργία Αποστολοπούλου (επιβλέπουσα)
2. Καθηγητής του τομέα Φιλοσοφίας στο τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής & Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Κωνσταντίνος Πέτσιος (μέλος)
3. Επίκουρη καθηγήτρια του τομέα Φιλοσοφίας στο τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής & Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ελένη Λεοντσίνη (μέλος)

*Στον Θεωρή, στους γονείς μου
και στον αδερφό μου*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
Εισαγωγή	12

Μέρος Α΄ : Η διαλεκτική των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων.

A.1) Η πρώιμη πλατωνική διαλεκτική ως μέθοδος διαλόγου	19
A.2) Η σοφιστική τέχνη και οι απορρέοντες κίνδυνοι κατά τον Πλάτωνα	36

Μέρος Β΄ : Ανάλυση της αριστοτελικής διαλεκτικής σε σύγκριση με την πρώιμη πλατωνική διαλεκτική.

B.1) Οι αντιλήψεις του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική	47
B.2) Η διαλεκτική των ενδόξων και οι πλατωνικές αφετηρίες στη φιλοσοφική έρευνα των πρώιμων διαλόγων.	59

Μέρος Γ΄ : Η θέση της σοφιστικής σύμφωνα με τους δύο κλασικούς φιλοσόφους.

Γ.1) Η σοφιστική “ταυτότητα” και η καταγωγή της σύμφωνα με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη.	77
Γ.2) Οι αντίποδες του διαλεκτικού συλλογισμού και η σοφιστική αοριστία	86

Συμπεράσματα	96
Πηγές- Άλλες πηγές	99
Βιβλιογραφία	105
Summary	113
Πίνακας Ονομάτων.....	115

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη σχέση που συνδέει την αντίληψη του Αριστοτέλους περί διαλεκτικής με αυτήν του Πλάτωνος των πρώιμων διαλόγων. Είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω το διατμηματικό μεταπτυχιακό πρόγραμμα με τίτλο *Ελληνική Φιλοσοφία-Φιλοσοφία των Επιστημών*, το οποίο διεξάγεται από τον Τομέα Φιλοσοφίας του τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου των Ιωαννίνων.

Κατά τη διάρκεια του μεταπτυχιακού αυτού προγράμματος έδωσα έμφαση στα αντικείμενα των μαθημάτων του καθηγητή κ. Κωνσταντίνου Πέτσιου με τίτλο *Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία* και της καθηγήτριας κ. Γεωργίας Αποστολοπούλου με τίτλο *Μεταφυσική*. Η ενασχόλησή μου με τα παραπάνω αντικείμενα συνετέλεσε ώστε να επιλέξω το συγκεκριμένο θέμα.

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην ομότιμη καθηγήτρια κ. Γεωργία Αποστολοπούλου του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων που ανέλαβε την επίβλεψη αυτού του εγχειρήματος καθώς και στα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Πέτσιο και την επίκουρη καθηγήτρια κ. Ελένη Λεοντσίνη για την επιστημονική επίβλεψη και κριτική και για τις παρατηρήσεις τους. Τέλος, τις ευχαριστίες μου θα ήθελα να εκφράσω προς την οικογένειά μου, που στήριξε με κάθε τρόπο αυτή μου την προσπάθεια, τους στενούς μου συγγενείς για τη φιλοξενία τους στην πόλη των Ιωαννίνων, καθώς και τις συναδέλφους μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα από την Κύπρο, Μαρία Ηλιάδου και Στέλλα Μιλτιάδου, οι οποίες με στήριξαν και με βοήθησαν με το δικό τους ιδιαίτερο τρόπο. Επίσης, ευχαριστώ και την κ. Παναγιώτα Σιούλα, υπεύθυνη της γραμματείας για τη συνεργασία μας στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος.

ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΔΑΛΗ

Εισαγωγή

Σύμφωνα με την ταξινόμηση των αριστοτελικών έργων από τον Ανδρόνικο τον Ρόδιο προκύπτουν εννιά περίπου κατηγορίες συγγραμμάτων εκ των οποίων και τα *Λογικά* ή το αποκαλούμενο αλλιώς *Όργανον*. Αυτή η κατηγορία των έργων περιλαμβάνει έξι πραγματείες: τα *Αναλυτικά Πρότερα* και τα *Ύστερα*, τις *Κατηγορίες*, το *Περί Ερμηνείας*, τα *Τοπικά* και τους *Σοφιστικούς Ελέγχους*. Από αυτά τα έξι έργα, τα δύο τελευταία θα μας απασχολήσουν στην παρούσα εργασία.

Η εργασία συγκρίνει τις αντιλήψεις του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική, όπως αυτή παρουσιάζεται στα έργα *Τοπικά* και *Σοφιστικοί Έλεγχοι*, με τη διαλεκτική των πρώιμων διαλόγων του Πλάτωνα. Η πραγματεία των *Τοπικών* αποτελεί έργο, το οποίο αναφέρεται στον ορθό συλλογισμό και τα επιχειρήματα που πρέπει να ακολουθεί ο συζητητής στο πλαίσιο ενός διαλόγου χωρίς να αντιφάσκει με σκοπό να διατηρήσει την αρχική του θέση. Με άλλα λόγια, ο Αριστοτέλης στο έργο *Τοπικά* εξετάζει την επιχειρηματολογία και την ορθότητά της, ώστε ο κάθε συνδιαλεγόμενος να μπορεί να ικανοποιεί τον παραπάνω στόχο, δηλαδή να διατηρεί μέχρι το πέρας της συζήτησης την αρχική του θέση. Οι *Σοφιστικοί Έλεγχοι*, στη συνέχεια, εξετάζουν ένα εξειδικευμένο είδος συλλογισμού, τον έλεγχο. Ο έλεγχος ως συλλογισμός κατέχει ιδιαίτερη θέση στην αριστοτελική διαλεκτική, όπως και στην αντίστοιχη πλατωνική, καθώς μέσα από τον έλεγχο φανερώνονται η αντίθεση και η ισχύς ενός επιχειρήματος. Επίσης, ο Αριστοτέλης εξετάζει τη δυνατότητα αντεπιχειρήματος του συνομιλητή, όταν ο έλεγχος καθίσταται σοφιστικός.

Ο Αριστοτέλης δεν ασχολήθηκε με το διάλογο μόνο στο έργο *Τοπικά*: είχε συγγράψει και το έργο *Περί Λέξεως*, το οποίο συνδέεται με τα *Τοπικά*¹. Όμως, στα *Τοπικά* ο Αριστοτέλης προσφέρει την πρώτη καταγεγραμμένη προσπάθεια ταξινόμησης παραδειγμάτων επιχειρηματολογίας. Επίσης, αν και η διαλεκτική, όπως μας την παρουσίασε ο ίδιος ο Αριστοτέλης στα *Τοπικά*, αποτελεί μια θεωρία, ωστόσο για τον ίδιο ο διάλογος υπήρξε βίωμα. Όσον καιρό διετέλεσε

¹ Βλ. Düring, 2006: 210-212.

μαθητής του Πλάτωνος στην Ακαδημία, ήρθε σε επαφή με την εφαρμογή της διαλεκτικής στην πράξη. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε άμεση επιρροή για τον Αριστοτέλη, ώστε να αναπτύξει τη δική του θέση για το τί είναι διαλεκτική και να εισάγει συγκεκριμένα στοιχεία, με τα οποία σχετίζεται ο διάλογος, όπως για παράδειγμα τα κατηγορήματα και τις κατηγορίες και στοιχεία που απαρτίζουν το διάλογο, όπως η πρόταση, το πρόβλημα και η θέση μέσα από τα οποία διεξάγεται η διαλεκτική.

Όμως, ο Πλάτων στους πρώιμους διαλόγους του παρουσιάζει τη διαλεκτική ως διάλογο, με σκοπό να απαντήσουν οι συνδιαλεγόμενοι από κοινού στο ερώτημα του *τί είναι* από διάφορες έννοιες. Η διαλεκτική των πρώιμων διαλόγων, όπως την παρουσιάζει ο Πλάτων στο διάλογο *Πρωταγόρας*, αποτέλεσε μέσο για να επιχειρήσουν να δώσουν οι συνδιαλεγόμενοι απάντηση σε ένα από τα μερικά ερωτήματα που απασχολούσαν τους ανθρώπους της τότε εποχής, όπως για το αν η αρετή είναι διδακτή ή όχι. Ομοίως, και στο διάλογο *Ευθύφρων* ο Πλάτων παρουσιάζει το Σωκράτη να συνδιαλέγεται με τον Ευθύφωνα σχετικά με το θέμα της οσιότητας. Σε κάθε πρώιμο διάλογο οι συνδιαλεγόμενοι με τη βοήθεια του Σωκράτη αντιλαμβάνονται ότι τελικά αγνοούν τα όσα πίστευαν αρχικά πως ξέρουν για κάποιο θέμα. Τα θέματα που έθετε σε έρευνα ο Πλάτων με τη διαλεκτική αφορούσαν όλα στην αρετή. Δεν εξετάζονται ακόμη δηλαδή ούτε η θεωρία των Ιδεών ούτε και η θεωρία των πέντε γενών (ον, στάσις, κίνησις, ταυτόν, έτερον), τα οποία δεσπόζουν στους μεταγενέστερους διαλόγους. Στην παρούσα εργασία η θεματολογία αποτελεί αφετηρία για τη σύγκριση των δύο εκδοχών για τη διαλεκτική (του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους). Όπως προκύπτει από την παραπάνω σύγκριση, υπάρχουν πολλά κοινά μεθοδολογικά στοιχεία και στις δύο εκδοχές αλλά και ταυτόχρονα και αντίθετα στοιχεία, γεγονός που μας δίνει τη δυνατότητα να κάνουμε λόγο για: *Συγκλίσεις και διαφορές μεταξύ των δύο αντιλήψεων για τη διαλεκτική, του Πλάτωνος των πρώιμων διαλόγων και του Αριστοτέλους*, το οποίο αποτελεί και το βασικό ερώτημα-θέμα αυτής της εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, όταν εξετάζουμε τη διαλεκτική των πρώιμων διαλόγων, στην ουσία εξετάζουμε τη σωκρατική μέθοδο. Ο Πλάτων εισήγαγε στοιχεία κυρίως σκηνοθετικά, ενώ διατήρησε αυτά της σωκρατικής μεθόδου. Έτσι, μπόρεσε να δημιουργήσει ένα πλαίσιο δράσης, όπου αποδεικνύονται οι

δυνατότητες της διαλεκτικής απέναντι στην προσπάθεια ορισμένων ανθρώπων, που είτε αγνοούσαν το *τί ἐστίν* των εννοιών, στις οποίες αφορούσε ο κάθε διάλογος είτε στόχευαν εσκεμμένα να παραπλανήσουν.

Στα χρόνια όπου έζησαν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, η πόλη ήταν μια κοινότητα αυτόνομη και η εκπλήρωση των πολιτικών υποχρεώσεων αποτελούσε κοινή συνείδηση των πολιτών, ώστε να ευδαιμονεί η πόλη.² Στην πόλη της Αθήνας τα θέματα, τα οποία ενδιέφεραν τους πολίτες, τα έθεταν στη δημοσιότητα για έρευνα. Με άλλα λόγια, τη ζωή της Αθήνας τη χαρακτήριζε έντονα ο προφορικός λόγος. Οι πολίτες, όπως διαπιστώνουμε από τους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος, συζητούν για τα θέματα που τους απασχολούν στις τυχαίες συναντήσεις τους συνήθως στην αγορά της πόλης. Αυτή η πραγματικότητα αποτέλεσε το ευνοϊκό πλαίσιο για την ανάπτυξη της διαλεκτικής και αυτό το συνεκτίμησαν, το μελέτησαν και το εξέλιξαν και ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης.

Ο Πλάτων, όπως διαπιστώνουμε από τους πρώιμους διαλόγους του, ασχολήθηκε με θέματα που αφορούσαν στην ηθική. Ως προς την εκδοχή του Αριστοτέλους, τα θέματα, τα οποία συζητιούνταν διαλεκτικά, αφορούσαν επίσης σε βασικά ερωτήματα που είχαν να κάνουν με τη γνώση, τη φύση, την ηθική και τη λογική. Με λίγα λόγια, ο Αριστοτέλης δε θέτει κάποιον περιορισμό στη θεματολογία, όπως ο Πλάτων. Η εκδοχή του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική, όπως διαπιστώνουμε, βρίσκει έρεισμα σε μια έννοια, η οποία αντλεί την ισχύ της από την πλειονότητα των πολιτών που την υποστήριζαν.

Στη διαλεκτική του Αριστοτέλους τα επιχειρήματα προέρχονται από οικείες θέσεις ή αλλιώς από εδραιωμένες απόψεις που τις υποστηρίζουν πολίτες, οι οποίοι εμπνέουν εμπιστοσύνη για την κρίση τους. Αυτές τις παραδοχές ο Αριστοτέλης τις ονομάζει *ένδοξα*. Με τη στήριξη στα *ένδοξα* οι διαλεκτικοί έχουν ως στόχο να εδραιώσουν και να διατηρήσουν τη θέση που εξαρχής πρεσβεύουν κατά τη διεξαγωγή ενός διαλόγου. Ο Αριστοτέλης από την πλευρά του, προκειμένου να καταστήσει τον συνδιαλεγόμενο δεξιότεχνη στη διαλεκτική, εξέθεσε στα *Τοπικά* μια σειρά *τόπων*, δηλαδή επιχειρημάτων, των οποίων η γνώση ήταν αποτέλεσμα συνεχούς εξάσκησης.³ Ταυτόχρονα, οι αριστοτελικοί

² Βλ. σχ. για πληροφορίες Σολωμού-Παπανικολάου, 1989: 25-26.

³ Πρβ. με Düring, 2006: 139, όπου ο τόπος λαμβάνει την έννοια της οπτικής γωνίας: κάτι το οποίο δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό σύμφωνα πάντοτε με το έργο του Αριστοτέλους, *Τοπικά*. Ο Αριστοτέλης,

τόποι ενδυναμώνουν τον ασκούμενο διαλεκτικό στην προσπάθεια να αντεπεξέλθει σε κάθε απόπειρα αλλοίωσης της διαλεκτικής από τον σοφιστή.

Στην παρούσα εργασία ως αντικείμενο έρευνας θέτουμε τη διαλεκτική του Αριστοτέλους και πραγματοποιείται η σύγκριση αυτής της διαλεκτικής με το σωκρατικό διάλογο, δηλαδή με τους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος. Από τη σύγκριση αυτή προκύπτουν ομοιότητες και διαφορές ως προς τις αντιλήψεις του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική. Την εγγύτητα των δύο αντιλήψεων την αντιλαμβανόμαστε ως προς την ίδια τη μέθοδο, ενώ η απόσταση που τις χωρίζει αφορά στη χρησιμότητα που έχει η διαλεκτική για τον καθένα φιλόσοφο από τους δύο. Πιο συγκεκριμένα, τα προβλήματα που θα αναλύσουμε αφορούν: α) στο πως αντιμετωπίζουν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης τη διαλεκτική (π.χ. ως μέθοδο), β) στο αν υπάρχει και κάποια εξέλιξη σε αυτήν τους την αντίληψη για τη διαλεκτική, γ) στο σκοπό που ικανοποιεί η διαλεκτική, δ) στα θέματα που συζητιούνται με τη διαλεκτική, ε) στα πρόσωπα που ασκούν τη διαλεκτική και ζ) στη σχέση της με τη σοφιστική.

Επιπρόσθετα, ως προς την διαλεκτική του Αριστοτέλους προκύπτουν κάποιοι προβληματισμοί από τη μελέτη των *Τοπικών* που αφορούν κατά κύριο λόγο στην ερμηνεία κάποιων αριστοτελικών όρων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο παραπάνω όρος των *ενδόξων* και η θέση που κατέχει στη διαλεκτική αλλά και στη μέθοδο της έρευνάς του, γενικότερα. Επίσης, υπάρχουν θέματα που πρέπει να εξετάσουμε ως προς κάποιες απόψεις του Αριστοτέλους, όπως για παράδειγμα η σχέση μεταξύ διαλεκτικού και αποδεικτικού συλλογισμού. Ως προς αυτήν τη σχέση, ο Αριστοτέλης υποστήριξε συγκεκριμένα πως είναι υπαρκτή, καθώς οι δύο παραπάνω συλλογισμοί ακολουθούν τον ίδιο δρόμο. Τρία είναι τα σημεία διαφοροποίησης των συλλογισμών αυτών. Το πρώτο αφορά στο στοιχείο στο οποίο βρίσκει έρεισμα ο κάθε συλλογισμός (τα *ένδοξα* και οι *πρώτες αρχές* αντίστοιχα). Το δεύτερο αφορά στη λειτουργία του διαλεκτικού συλλογισμού, ο οποίος προχωρά πιο μακριά από τον αποδεικτικό, καθώς στη διαλεκτική είναι απαραίτητη η οργάνωση των επιχειρημάτων και

Ρητορική Τέχνη, 1358b32-33, αναφέρει, “τόπους δὲ τοὺς κοινούς ὁμοίως πάντων”, πρβ. με Γεωργούλη, 1962: 164, δηλαδή οι τόποι είναι αυτές οι προτάσεις οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για κάθε θέμα· βλ. και μτφ. Μαλαίνου, 1975: 49, αλλά και υποσημείωση 2. Ακόμη βλ. και *Alex. Aphr.*, στα *Commentaria* Vol. II, 5, 18-26. Ο Σκουτερόπουλος, 1991: 105 και 106, υποσημείωση 1, αναφέρει, πως ο πρώτος που συνέγραψε κοινούς τόπους, είναι ο σοφιστής Πρωταγόρας και προορίζονταν για την εξάσκηση των ρητόρων, όπως επίσης και σε κάθε είδος λόγου.

ακόμη περισσότερο, ο τρόπος που θέτει κάποιος τα ερωτήματα στον συνομιλητή του. Τέλος, το τρίτο σημείο αφορά στη χρησιμότητα των συλλογισμών, την οποία θα αναλύσουμε στο Β΄ μέρος αυτής της εργασίας.

Ένας ακόμη προβληματισμός που ανέκυψε στην παρούσα έρευνα αφορά στην αντίληψη πως η αριστοτελική διαλεκτική, εκτός από διαλογική μέθοδος, είναι και η προσωπική μέθοδος έρευνας του φιλοσόφου. Όπως υποστηρίζει ο Βαρδάκης, η μέθοδος, την οποία ακολούθησε ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά* αλλά και στα *Πολιτικά* δεν είναι άλλη από τη διαλεκτική μέθοδο.⁴ Αυτή όμως η διαπίστωση καθιστά την αριστοτελική διαλεκτική μέθοδο της πρακτικής φιλοσοφίας εν γένει. Ωστόσο, ο παραπάνω προβληματισμός ξεπερνά το σκοπό αυτής της εργασίας, γι' αυτό και δεν γίνεται περαιτέρω αναφορά στο εν λόγω ζήτημα.

Σύμφωνα με την έρευνα που έχουμε πραγματοποιήσει, διαπιστώσαμε αναφορές μελετητών που αφορούν στη σχέση της διαλεκτικής του Αριστοτέλους και στη διαλεκτική του Πλάτωνος των πρώιμων διαλόγων, όπως για παράδειγμα στο τρίτο αριστοτελικό συμπόσιο, το οποίο επιμελείται ο Owen. Χαρακτηριστικές είναι οι δημοσιεύσεις του Solmsen και του Ryle που περιέχονται στο συμπόσιο αυτό. Συγκεκριμένα, ο Ryle υποστηρίζει πως η διαλεκτική διδασκόταν στην Ακαδημία του Πλάτωνα από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της Ακαδημίας.⁵ Κατά τον Ryle, ο ίδιος ο Πλάτων υιοθέτησε από το Σωκράτη την άποψη πως δεν πρέπει να διδάσκεται η εριστική σε μαθητές κάτω των τριάντα ετών, γι' αυτό και απείχε από τη διδασχή της. Ωστόσο, υπογραμμίζει ο Ryle πως και η εριστική αποτέλεσε κομμάτι της εκπαίδευσης στην Ακαδημία του Πλάτωνος. Εδώ, ο Ryle αναφέρεται στη “γυμνασία” των μαθητών, όπως συχνά την αναφέρουν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, η οποία δεν είναι άλλη από τη συχνή εξάσκηση στη διαλεκτική επιχειρηματολογία.⁶ Αντίθετα από τον Αριστοτέλη, ο Πλάτων δίδαξε τη σωκρατική μέθοδο και τη φιλοσοφία σε νέους μαθητές. Και ο Solmsen δίνει βαρύτητα σε ένα από τα στοιχεία της διαλεκτικής του Αριστοτέλους, στον ορισμό.⁷ Στην δική του θέση ο Solmsen υποστηρίζει

⁴ Βαρδάκης, 1984: 280. Ωστόσο ο συγγραφέας βλ. Βαρδάκης, 1984: 287 εκφράζει την ανάγκη για περαιτέρω έρευνα του παραπάνω ζητήματος, εάν δηλαδή η διαλεκτική υπήρξε η μέθοδος του Αριστοτέλους για την έρευνα.

⁵ Ryle, 1968: 69-79.

⁶ Βλ. αναφορές στον όρο “γυμνασία”: Πλάτ., *Θεαίτ.*, 169c και Πλάτ., *Παρμ.*, 135d-135e.

⁷ Solmsen, 1968: 49-68.

πως ο Αριστοτέλης στο έργο *Τοπικά*, ασχολήθηκε διεξοδικά με τους ορισμούς, καθώς τους αναζητούσε μέσω του διαλεκτικού συλλογισμού. Αυτή η διαπίστωση ωθεί το συγγραφέα να συμπεράνει πως στην ουσία ο διαλεκτικός συλλογισμός του Αριστοτέλους ανάγεται στην Ακαδημία του Πλάτωνος και στην ύστερη διαλεκτική του Πλάτωνος (αυτή που συναντά κανείς στο διάλογο *Σοφιστής*). Εντοπίζει, με λίγα λόγια, ο συγγραφέας τον ορισμό ως σημείο τομής των δύο προσεγγίσεων.

Ομοίως, και συγκεκριμένα στα ελληνικά δρώμενα, συναντάμε μόνο μian έμμεση αναφορά στην παραπάνω σύγκριση από την ερευνήτρια Καραμπατζάκη, αλλά με τη διαφορά ότι η ερευνήτρια εξετάζει τη σχέση της σωκρατικής διαλεκτικής με την αριστοτελική διαλεκτική υπό τη ματιά του Αλέξανδρου του Αφροδισιέως.⁸ Γι' αυτό το λόγο κρίνουμε απαραίτητη την έρευνα για τη σχέση του σωκρατικού διαλόγου (ή της διαλεκτικής των πρώιμων διαλόγων του Πλάτωνος) με τη διαλεκτική του Αριστοτέλους, καθώς όπως προαναφέρθηκε υπάρχει μια κοινή βάση θεώρησης ανάμεσα στις δύο αντιλήψεις.

Ωστόσο, πληροφορίες για τη διαλεκτική του Αριστοτέλους αντλούμε και από διάφορους ερευνητές, όπως ο Berti, ο Evans, αλλά και από δημοσιεύματα, τα οποία αναφέραμε παραπάνω, που έχουν γίνει στο πλαίσιο του τρίτου αριστοτελικού συμποσίου υπό την επιμέλεια του Owen. Στα παραπάνω δημοσιεύματα εξετάζεται και η αντίληψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική ως σύνολο αλλά και ως προς τα μέρη της.

Η εν λόγω έρευνα για τη σύγκριση των δύο αντιλήψεων περί διαλεκτικής πραγματοποιείται στα εξής τρία μέρη: α) Ο προσδιορισμός σε δύο κεφάλαια της διαλεκτικής των πρώιμων πλατωνικών έργων ή αλλιώς του σωκρατικού διαλόγου. Αρχικά, ο προσδιορισμός αφορά στο περιεχόμενο και στα μορφολογικά χαρακτηριστικά της διαλεκτικής, καθώς, όπως διαπιστώνουμε μέσα από τα έργα του Πλάτωνος, η διαλεκτική διεξάγεται με τη βοήθεια συγκεκριμένων στοιχείων. Έπειτα, ακολουθεί ο προσδιορισμός της σχέσης της σοφιστικής μεθόδου με τη διαλεκτική, αφού και η σοφιστική αποτελεί σημαντικό κομμάτι των πρώιμων διαλόγων. Οι σοφιστές υπήρξαν ισχυροί αντίπαλοι του Σωκράτη και ταυτόχρονα επικίνδυνοι. Αυτήν την επικινδυνότητα θέλησε ο

⁸ Καραμπατζάκη, 1992: 73-82.

Πλάτων να επισημάνει, γι' αυτό και έδωσε βαρύτητα στη διδασκαλία και στην επιχειρηματολογία τους. β) Η εξέταση σε δύο κεφάλαια της αντίληψης του Αριστοτέλη για τη διαλεκτική με την παράλληλη σύγκριση των κοινών σημείων αυτής της αντίληψης, με αυτήν του Πλάτωνος των πρώιμων διαλόγων, αλλά και των σημείων στα οποία διαφοροποιούνται οι δύο αντιλήψεις. Σημαντικό στοιχείο σε αυτήν μας την ανάπτυξη αποτελεί ο προσδιορισμός του όρου *ένδοξα*, όπου στηρίζεται η αντίληψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική. γ) Επίσης, εξετάζεται σε δύο κεφάλαια η δράση των σοφιστών σύμφωνα με τις αντιλήψεις των δύο φιλοσόφων, καθώς και η ηθική προαίρεση των μετεχόντων σε κάποιο διάλογο ως βασική παράμετρος της σοφιστικής. Ειδικά για τον Αριστοτέλη, η σχέση της διαλεκτικής με τη σοφιστική είναι υπαρκτή και το μόνο στοιχείο που τις διαφοροποιεί είναι η παραπάνω παράμετρος της ηθικής προαίρεσης.

Κλείνοντας, σημειώνουμε πως ο Αριστοτέλης παρέμεινε στο χαρακτήρα της διαλεκτικής των πρώιμων διαλόγων. Απεναντίας, ο Πλάτων πραγματοποίησε αναφορές ήδη από τους διαλόγους της πρώτης του περιόδου στη θεωρία των Ιδεών. Αυτή η διαπίστωση επαληθεύει την άποψή μας για την απόσταση που σταδιακά λαμβάνει η αντίληψη του Αριστοτέλους από αυτήν του Πλάτωνος και αρχίζει να γίνεται αντιληπτή από τα έργα της πρώιμης περιόδου του. Τελικά, αυτό που προκύπτει από τη σύγκριση των δύο αντιλήψεων είναι ότι η διαλεκτική αποτέλεσε μια μέθοδο μέσω της οποίας ο άνθρωπος κάτι διεκδικεί. Ο σκοπός της διαλεκτικής μεταβάλλεται για τον κάθε φιλόσοφο, ωστόσο υπάρχει κοινή βάση της θεώρησής της.

Α Μέρος

Η διαλεκτική των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων.

A.1) Η πρώιμη πλατωνική διαλεκτική ως μέθοδος διαλόγου.

Από τα χρόνια της αρχαιότητας έως και τη σύγχρονη εποχή, η έννοια της διαλεκτικής διαφοροποιείται ως προς δύο κυρίως παραμέτρους. Αρχικά, ως προς το τί σημαίνει για κάθε φιλόσοφο και έπειτα ως προς τον σκοπό που εξυπηρετεί.⁹ Ως προς την πρώτη εποχή αυτή της αρχαιότητας και συγκεκριμένα στον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ., η διαλεκτική εξελίσσεται και μεταβάλλεται ακόμα και στους φιλοσόφους της ίδιας γενιάς. Η διαλεκτική των πρώιμων έργων του Πλάτωνος, η οποία θα μας απασχολήσει στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, αποτελεί μια διαλογική μέθοδο, την οποία χρησιμοποιούν οι συνομιλητές στα πλαίσια μιας συζήτησης με σκοπό να ερευνήσουν το κεντρικό νόημα μιας έννοιας.

Ακόμη όμως και ο ίδιος ο Πλάτων δεν έχει σταθερή αντίληψη για τη διαλεκτική, αφού, όπως διαπιστώνει κανείς μέσα από τα πλατωνικά έργα, παρατηρείται μια διαρκής εξέλιξη. Σ' αυτήν την έρευνα για την ταξινόμηση των πλατωνικών διαλόγων ακολουθούμε την άποψη του Lesky.¹⁰ Στην πρώτη περίοδο, την επονομαζόμενη πρώιμη, οι ανησυχίες (ηθικού και γνωσιολογικού περιεχομένου) του Πλάτωνος αποτελούν συνέχεια του σωκρατικού διαλόγου ή της σωκρατικής έρευνας. Ο σωκρατικός διάλογος, όπως διαπιστώνουμε από τα έργα του Πλάτωνος, αποτελεί έρευνα για τον προσδιορισμό κάποιων εννοιών και γίνεται μεταξύ κάποιων πολιτών. Το κεντρικό πρόσωπο όμως των πλατωνικών διαλόγων είναι συνήθως ο Σωκράτης, με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος κάποιες φορές για σωκρατική διαλεκτική. Από την άλλη πλευρά, μιας και

⁹ Βλ. *Alex. Aphr.* στα *Commentaria*, Vol. II, 1, 8-12, όπου ο Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς σημειώνει, πως το όνομα της διαλεκτικής δεν έχει την ίδια σημασία για κάθε φιλόσοφο.

¹⁰ Η άποψη που υιοθετούμε στην εργασία αυτή είναι του Lesky, όπως την συναντάμε στο έργο “*Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*”, 1972: 719. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση τα πλατωνικά έργα που ανήκουν στην πρώτη περίοδο είναι τα ακόλουθα: *Λάχης*, *Χαρμίδης*, *Ευθύφρων*, *Λύσις*, *Πρωταγόρας*, *Ελάσσων Ιππίας*, *Ίων*, *Μείζων Ιππίας*, *Απολογία Σωκράτους*, *Κρίτων*, *Γοργίας*. Με την ταξινόμηση αυτή συμφωνεί σε γενικές γραμμές και ο Robinson, με τη μόνη διαφορά ότι προσθέτει στα πρώιμα πλατωνικά έργα το Α' βιβλίο του διαλόγου *Πολιτεία* και τους διαλόγους *Μένων* και *Ευθύδημος*. Παρόλα αυτά, στην παρούσα έρευνα, έχουμε επιλέξει τρεις αντιπροσωπευτικούς διαλόγους αυτής της περιόδου, όπου θα δώσουμε έμφαση. Αυτοί είναι οι εξής: *Ευθύφρων*, *Πρωταγόρας* και *Γοργίας*.

ο Σωκράτης δεν συνέγραψε κάποιο έργο, ώστε να προκύπτουν από αυτό άμεσα συμπεράσματα περί διαλεκτικής, πληροφορίες για την προσωπική μέθοδο έρευνας του Σωκράτους αντλούμε από τον Πλάτωνα και μετέπειτα από τον Αριστοτέλη. Επομένως, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για σωκρατική διαλεκτική παρά μόνο για σωκρατικό διάλογο.¹¹

Στο στάδιο αυτό της πλατωνικής φιλοσοφίας, ο διάλογος στρέφεται πάντοτε (όπως και στις επόμενες περιόδους συγγραφής) γύρω από το καίριο ερώτημα *τί έστιν*. Η φιλοσοφική έρευνα του *τί έστιν* στο πρώιμο στάδιο των πλατωνικών έργων αφορά σε θέματα απλά της ζωής των πολιτών. Κατά κύριο λόγο, οι συζητητές προσπαθούν να ερευνήσουν τις αρετές, όπως είναι η ανδρεία, η σωφροσύνη, η φιλία, το καλόν, η οσιότητα, το διδακτό της αρετής, το δίκαιο, η υπακοή στους νόμους.¹² Τα θέματα αυτά μοιάζουν απλά και γνωστά στους πολλούς, ωστόσο, ο Σωκράτης μέσα από την έρευνα που πραγματοποιεί με τους εκάστοτε συνομιλητές του, αποδεικνύει πως στην πραγματικότητα δεν ήταν γνωστά. Πραγματοποιούσαν επομένως οι συνδιαλεγόμενοι μια φιλοσοφική συζήτηση, η οποία όμως περιοριζόταν σε μια κατηγορία θεμάτων, τα οποία αφορούσαν στην καθημερινότητα των Αθηναίων πολιτών.¹³

Το ερώτημα του *τί έστιν* καθορίζει την πλατωνική διαλεκτική, καθώς δηλώνει την αναζήτηση του νοηματικού κέντρου κάποιας έννοιας. Ήδη, από τους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους υπάρχουν αναφορές στο *είδος*, στην *ιδέα* και στην *ουσία*, όροι που δηλώνουν την αναζήτηση του παραπάνω νοηματικού κέντρου.¹⁴ Αυτή η διαπίστωση συμπληρώνεται από το γεγονός ότι στους διαλόγους του ο Πλάτων αποδίδει τον πρωταγωνιστικό ρόλο στο Σωκράτη, ο οποίος ήταν κατεξοχήν φιλόσοφος. Βάζοντας ο Πλάτων πάντοτε το

¹¹ Ο Berti στο αντίστοιχο άρθρο του θεωρεί πως η διαλεκτική των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων είναι στην ουσία σωκρατική διαλεκτική, ενώ η πλατωνική διαλεκτική συναντάται στους διαλόγους των επόμενων περιόδων, βλ. Berti, 1978: 358. Άποψη που δεν μπορεί να ισχύει, καθώς, όπως έχει αναφερθεί, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για σωκρατική διαλεκτική, αλλά μόνο για πλατωνική.

¹² Ως προς αυτήν την πραγματικότητα ο Gigon δικαιολογημένα σημειώνει πως ο Σωκράτης προσπαθεί να διασώσει την ταυτότητα της φιλοσοφίας παρουσιάζοντάς τη να αναπτύσσεται στη ζωή της αθηναϊκής πόλης, βλ. Gigon, 1995: 203.

¹³ Βλ. και Ζινδριλή, 2001: 12, η οποία ορθά ισχυρίζεται, πως το σωκρατικό «διαλέγεσθαι» αποτελεί μια «κοινή φιλοσοφική αναζήτηση». Και ο Saunders, 2005: 23, τονίζει πως η αναζήτηση των ηθικών εννοιών και η επίλυση των αποριών λαμβάνουν χώρα στην καθημερινή ζωή των Αθηναίων.

¹⁴ Βλ. Πλάτ., *Ευθ.*, 6d9-e2 και 6e4-7. Στη συνέχεια του ίδιου έργου ο Σωκράτης απευθύνεται στον Ευθύφρονα λέγοντάς του ότι του αποκρύπτει την ουσία αυτού που ψάχνουν (της οσιότητας) και ότι αναφέρεται μόνο στα γνωρίσματα αυτής, βλ. Πλάτ., *Ευθ.*, 11a7-9. Ο Guthrie εύστοχα υποστηρίζει πως η «κοινή σημασιολογική βάση» για το Σωκράτη αποτελεί ορισμό και για τον Πλάτωνα ιδέα, βλ. Guthrie, 1993: 90.

Σωκράτη στο ρόλο του συντονιστή της συζήτησης, φανερώνει την εξέχουσα θέση που κατέχει για τον Πλάτωνα η φιλοσοφία απέναντι σε κάθε τέχνη και επιστήμη.¹⁵ Ο Σωκράτης, με άλλα λόγια, διαδραματίζει τον πιο ουσιαστικό ρόλο στην εξέλιξη ενός πλατωνικού διαλόγου. Βέβαια και οι συνδιαλεγόμενοι του Σωκράτους υπήρξαν πολίτες μορφωμένοι και ικανοί να φιλοσοφούν, επίσης. Χαρακτηριστικά, όπως προκύπτει μέσα από τους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους, οι συζητητές του Σωκράτους ασχολούνται με τη ρητορική τέχνη, τη σοφιστική, τη θρησκευτική παράδοση, την ποίηση, τη στρατηγική και την πολιτική τέχνη, καθώς επίσης και τη μαντική. Η έρευνα πάνω στο ερώτημα *τί ἐστίν* γίνεται από κοινού μεταξύ του Σωκράτους και των παραπάνω συζητητών. Ωστόσο, η έκβαση της παραπάνω έρευνας δεν καταλήγει πάντοτε στην απάντηση του παραπάνω ερωτήματος.

Στο επόμενο στάδιο της πλατωνικής φιλοσοφίας η *ιδέα* και το *είδος* εξελίχθηκαν και έλαβαν διαφορετική σημασία. Σε αυτές τις έννοιες δίνει υπόσταση ο Πλάτων και με βάση αυτές διατύπωσε τη θεωρία των Ιδεών και τη θεωρία των πρώτων αρχών (εν και αόριστη δυάδα). Ο Πλάτων θεωρεί τις Ιδέες και την ανώτατη αρχή τους, το Αγαθό ως ουσίες και αντιμετωπίζει τη διαλεκτική ως την ανώτατη γνώση της βαθμίδας της αλήθειας.¹⁶ Στην πράξη μέσα από το διάλογο ο Πλάτων αναζητά την αλήθεια πάλι με το ερώτημα *τί ἐστίν*. Πλέον, όμως, αναζητά κάτι ανώτερο από το νοηματικό κέντρο των εννοιών· αναζητά την ουσία των πραγμάτων. Γι' αυτόν το σκοπό χρησιμοποίησε το μύθο και τις αλληγορίες.¹⁷ Σ' αυτήν την περίοδο της πλατωνικής φιλοσοφίας το στοιχείο του μύθου αλλά και η θεωρία των Ιδεών αναδεικνύονται μέσα κυρίως από το διάλογο *Πολιτεία*.¹⁸

¹⁵ Εκτός από την παραπάνω διαπίστωση, ο Πλάτων θέτει στο κέντρο των συζητήσεων το Σωκράτη, διότι θέλει να επισημάνει το δρόμο που άνοιξε ο Σωκράτης στη φιλοσοφική έρευνα.

¹⁶ Ο Σκουτερόπουλος, 2002: 22 με το χαρακτηριστικό παρακάτω απόσπασμα ορίζει το πλατωνικό αγαθό: “Προς την ίδια κατεύθυνση φαίνεται να συγκλίνουν και τα σχετικά με την ιδέα του Αγαθού, από την οποία βαστάζεται συστηματικά ολόκληρο το οικοδόμημα της *Πολιτείας*. Το Αγαθό περιγράφεται ως κάτι πέρα από την ουσία και το είναι (οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ ἀλλ’ ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβεία καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος, 509b8-10), ως μια απόλυτη οντολογική αρχή που συγκρατεί τον κόσμο με όλα τα περιεχόμενά του και δίνει υπόσταση σε καθετί άλλο κόνοντάς το να είναι αυτό που είναι, ενώ συνάμα αποτελεί τον ὄρο της γνώσης, ο οποίος καθιστά τον κόσμο κατανοητό και το νου ικανό να κατανοεί – τελικά μια έννοια θεολογική διατυπωμένη στη γλώσσα της μεταφυσικής.”

¹⁷ Πρβ. με Saunders, 2005: 21.

¹⁸ Στο έργο αυτό καταγράφονται ο μύθος του Σπηλαίου, ο μύθος του Ηρώς, η αλληγορία του Ήλιου και η αλληγορία της νοητής γραμμής.

Στην ίδια περίοδο της μέσης πλατωνικής συγγραφής στο διάλογο *Παρμενίδης*, η διαλεκτική των Ιδεών στοχεύει στην αναζήτηση της φύσης της πρώτης αρχής. Στο διάλογο αυτό, ο Πλάτων μέσω της διαλεκτικής προσπαθεί να γνωρίσει την φύση του Ενός. Σ' αυτούς τους δύο διαλόγους *Πολιτεία* και *Παρμενίδης*, που κατά τον Lesky ανήκουν στην ίδια συγγραφική περίοδο, η διαφοροποίηση της διαλεκτικής είναι φανερή, γεγονός που κάνει διάφορους ερευνητές να μιλούν για δύο διαφορετικές διαλεκτικές.

Μετάπειτα, στην τρίτη περίοδο της πλατωνικής δημιουργίας ανήκει ο διάλογος *Σοφιστής*. Σ' αυτό το έργο η αναζήτηση της γνώσης των όντων γίνεται με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Ο Πλάτων χρησιμοποιεί τη μέθοδο της διαίρεσης και ξεκινώντας από την αναζήτηση μιας έννοιας προχωρά στη συνεχή διχοτόμησή της.¹⁹ Στη συνέχεια του ίδιου διαλόγου ο Πλάτων εφαρμόζει τη διαλεκτική στα πέντε μέγιστα γένη: *ον*, *στάσις*, *κίνησις*, *έτερον*, *ταυτόν*, στα οποία υπόκεινται όλα τα είδη. Ο Πλάτων με τη θεωρία του αυτή προσπαθεί να εξηγήσει την επικοινωνία των ειδών, καθώς για κάθε είδος ισχύει το εξής: α) υπάρχει, δηλαδή είναι *ον*, β) ως *ον* είναι στατικό (*στάσις*) ή γ) κινείται (*κίνησις*), δ) είναι ίδιο ως προς τον εαυτό του (*ταυτόν*) και ε) είναι διαφορετικό ως προς τα άλλα είδη (*έτερον*). Με την παραπάνω πορεία του διαλόγου *Σοφιστής* διαπιστώνουμε την εξέλιξη για ακόμη μία φορά της πλατωνικής διαλεκτικής, αλλά και την απόσταση που υπάρχει ως προς την πρώιμη πλατωνική διαλεκτική.

Ως προς την πρώιμη διαλεκτική του Πλάτωνος και με σημείο αναφοράς τα έργα αυτής της περιόδου σημειώνουμε πως σε αυτή τη διαλεκτική εντοπίζουμε και λογοτεχνικά στοιχεία. Η λογοτεχνική αξία των πρώιμων έργων του Πλάτωνος, έγκειται στο γεγονός ότι η γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι διαφορετική από τη συνηθισμένη. Εισάγει νέα στοιχεία στα κείμενά του, τα οποία θα αναλύσουμε στη συνέχεια και ταυτόχρονα επιτυγχάνει να προκαλέσει στον αναγνώστη και ευχαρίστηση των αισθήσεων του, δηλαδή να τον τέρπει.

¹⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διχοτομικής συναντάμε στο σημείο όπου ο Ξένος επιχειρεί να βρει τι είναι ο σοφιστής, βλ. Πλάτ., *Σοφ.*, 221c5-226a5. Στο *Alex. Aphr.* στα *Commentaria*, Vol. II, 1, 14-19, πρβ. με Καραμπατζάκη, 1992: 75, όπου καταγράφεται η άποψη, ότι δηλαδή η πλατωνική διαλεκτική υπάρχει μόνο ως αμφίδρομη διαιρετική μέθοδος· με την οποία άποψη συμφωνεί και η συγγραφέας, κάτι το οποίο δεν μπορεί να ισχύει, όπως ισχυριζόμαστε στο παρόν κεφάλαιο. Παρόμοια είναι και η άποψη του Μιχαηλίδη, 1998: 147, αλλά και του Berté, 1978: 361, ο οποίος θεωρεί πως ο γνώστης της διαιρετικής είναι και γνώστης των πάντων. Αντίθετα ο Mackay, 1941: 17, υποστηρίζει ορθά πως την διαλεκτική του Πλάτωνος την πρωτοσυναντάμε στους πρώιμους διαλόγους.

Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά αυτής της διαλεκτικής που συναντά κάποιος σε όλα τα έργα της πρώιμης περιόδου είναι τα ακόλουθα:²⁰

α) Η διαλογική μορφή του περιεχομένου των έργων. Το στοιχείο αυτό αποτελεί κοινά τη βάση της διαλεκτικής ως διαδικασία σε κάθε έργο της πρώτης περιόδου του φιλοσόφου με μόνη εξαίρεση το έργο *Απολογία Σωκράτους*, όπου κυριαρχεί ο μονόλογος στο μεγαλύτερο μέρος αυτού.²¹ Οι σύντομες ερωταποκρίσεις εξασφαλίζουν την ομαλή συνέχεια της σκέψης του ομιλούντος, τον οποίο υποβοηθά η διαλογική μορφή, καθώς ανά τακτά χρονικά διαστήματα λαμβάνει συνήθως τη συγκατάθεση του συνομιλητή του. Έτσι, ο Σωκράτης συνεχίζει αβίαστα το συλλογισμό του μέσα από λογικές θέσεις. Μάλιστα, τη βαρύτητα που αποδίδει ο Πλάτων σ' αυτό το στοιχείο της διαλεκτικής, την αντιλαμβανόμαστε μέσα από το έργο *Πρωταγόρας*.

Στο έργο *Πρωταγόρας* το στοιχείο του διαλόγου αποτελεί σημείο έριδας και αίτιο διακοπής της συζήτησης.²² Σ' αυτό το χωρίο, ο Σωκράτης προβάλλει ενστάσεις απέναντι στη μακρολογία του Πρωταγόρου και για να αναγκάσει τον Πρωταγόρα, να αποκριθεί μονολεκτικά και για να διατηρηθεί το στοιχείο του διαλόγου, ισχυρίζεται πως έχει κακή μνήμη (“επιλήσμων”).²³ Ο Σωκράτης επικαλείται την ασθενή μνήμη του, ώστε να επισημάνει στον Πρωταγόρα πως αδυνατούσε να συλλάβει το νόημα του λόγου με τις σχοινοτενείς προτάσεις που χρησιμοποιούσε ο σοφιστής. Αποτελεί, επομένως, για το Σωκράτη ο μακρύς λόγος σοβαρό εμπόδιο όχι μόνο, διότι αποπροσανατολίζει τον αποκρινόμενο και τον οδηγεί σε σύγχυση, αλλά και διότι εμποδίζει το έργο του λόγου στο πλαίσιο της διαλεκτικής συζήτησης. Αντίθετα, ο σύντομος διάλογος προσφέρει τη δυνατότητα της επαλήθευσης της ισχύος των θέσεων που χρησιμοποιούν

²⁰ Βλ. και Mackay, 1941: 15-16, όπου ο συγγραφέας αναγνωρίζει στον Πλάτωνα την ιδιότητα της λογοτεχνικής ιδιοφυίας, αλλά και τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη φιλοσοφία και στη λογοτεχνία. Πρβ. με Cohen, 1962: 164. Πρβ. με Edelstein, 1949: 463, ο οποίος θεωρεί πως η λογοτεχνική δραστηριότητα του Πλάτωνος ξεκινά στη μέση περίοδο, όπου συναντά κανείς και τον πλατωνικό μύθο. Ωστόσο, διαφωνούμε με τον συγγραφέα Edelstein, διότι το λογοτεχνικό στοιχείο δεν εξαρτάται μόνο από την παρουσία του μύθου, αν και ο μύθος ήδη συναντάται στους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους.

²¹ Σύμφωνα με τον Gigon, 1995: 190, για το στοιχείο του διαλόγου συγκεκριμένα, δεν αποδίδεται η κηδεμονία του στο Σωκράτη, αλλά ο Σωκράτης είναι αυτός που το τελειοποίησε. Πρβ. με Θεοδωρακόπουλο, χ.χ.: 4, ο οποίος είχε υποστηρίξει την αντίθετη άποψη, πως η εμφάνιση του διαλόγου ταυτίζεται με τη σωκρατική φιλοσοφία. Ωστόσο αυτή η διαφωνία δεν αφορά στην παρούσα εργασία.

²² Βλ. Πλάτ., *Πρωτ.*, 334c9-335c7. Ο Θεοδωρακόπουλος, χ.χ.: 4, με τον οποίο συμφωνούμε, αναφέρει πως ο πλατωνικός διάλογος επιτελεί ένα πολύ σημαντικό ρόλο στη διαλεκτική διαδικασία, καθώς προετοιμάζει το έδαφος για φιλοσοφική διεργασία.

²³ Πρβ. με Robinson, 1953: 9, ο οποίος θεωρεί πως όταν ο Σωκράτης επικαλείται την ασθενή του μνήμη, στην ουσία αναγκάζει τον Πρωταγόρα να αποκριθεί στις ερωτήσεις που του απευθύνει.

και οι δύο συνομιλητές. Επίσης, ο σύντομος διάλογος βοηθά, ώστε η έρευνα του λόγου να καταλήξει βήμα προς βήμα σε κάποιο συμπέρασμα. Επιπρόσθετα, ο διάλογος, κρίνοντάς τον από λογοτεχνική πλευρά, αποδίδει με ζωηρό και σαφή τρόπο τα όσα θέλει ο ίδιος ο συγγραφέας του διαλόγου να πει. Με άλλα λόγια, αποδίδει σε μια συζήτηση την αρμόζουσα παραστατικότητα.

β) Ένα επίσης χαρακτηριστικό της πλατωνικής διαλεκτικής, όπως προκύπτει από τα πλατωνικά κείμενα, είναι και η *πρόταση-θέση* που υποστηρίζει κάθε συνδιαλεγόμενος. Οι δύο διαφορετικές αρχικές *προτάσεις* πάνω σε ένα ζήτημα αποτελούν πάντοτε την αφορμή ενός πλατωνικού διαλόγου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαπίστωσης συναντάμε στον διάλογο *Πρωταγόρας*, όπου ο Σωκράτης διατυπώνει τη θέση του πως η αρετή δεν μπορεί να διδαχτεί.²⁴ Η *πρόταση* αυτή έρχεται σε αντίθεση με εκείνη που υποστηρίζει ο Πρωταγόρας, πως δηλαδή η αρετή είναι διδακτή. Βέβαια, πριν τη διατύπωση μιας *πρότασης*, προηγείται η διατύπωση της αντίστοιχης απορίας που αφορά στο συγκεκριμένο θέμα. Στον ίδιο διάλογο (*Πρωταγόρας*), πριν διατυπωθούν οι απόψεις εκατέρωθεν, ο Σωκράτης συζητά αρχικά με τον Ιπποκράτη, σχετικά με το τί είναι αυτό που θα μπορούσε να διδαχτεί ο νεαρός Ιπποκράτης από τον Πρωταγόρα. Με αφορμή αυτό το ερώτημα οδηγούνται σταδιακά στη διατύπωση των *προτάσεών* τους. Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης, ο Πλάτων διαπιστώνει ανάμεσα στα λεγόμενα των δύο συνομιλητών ασάφειες και κενά, τα οποία πάντοτε τροφοδοτούν τη σωκρατική μέθοδο και οδηγούν τη συζήτηση προς μίαν κατεύθυνση που εξυπηρετεί το σωκρατικό σκοπό.²⁵

γ) Η *σωκρατική ειρωνεία*. Η ειρωνεία του Σωκράτους έγκειται σε δύο πράγματα. Αρχικά, την ειρωνεία την εντοπίζουμε στο ύφος του φιλοσόφου κατά

²⁴Βλ. Πλάτων, *Πρωτ.*, 320b4-5. Η θέση ως χαρακτηριστικό της διαλεκτικής συναντάται και στην αντίληψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική και διατηρεί την ίδια σημασία με αυτή που έχει στους πλατωνικούς διαλόγους. Μια θέση αποτελεί πάγια άποψη για κάποιο θέμα και με τη διαλεκτική συζήτηση άλλοτε επαληθεύεται η ισχύς της και άλλοτε αναιρείται. Ο Robinson, 1953: 31, σωστά σημειώνει πως κάθε θέση γεννά δίδυμα που φιλονικούν, εννοώντας πως σε μια διαλεκτική συζήτηση από κάθε θέση προκύπτει πάντοτε η αντίθετή της. Έτσι, δημιουργούνται δύο παρατάξεις, οι οποίες υποστηρίζουν την κάθε θέση και μάλιστα επιτελούν και διαφορετικό έργο. Βλ. στο ίδιο σ. 77. Η παρουσία τρίτων προσώπων αντιστοιχεί στο ρόλο του ακροατή. Ομοίως και ο Λάγιος, *Ευθύδημος*, χ.χ.: 6, σημειώνει ότι στα πλαίσια των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων μια θέση προκύπτει από την άρνηση του ενός συζητητή προς αυτά που λέει ο άλλος. Άλλωστε, η διαλεκτική αυτού του σταδίου αποτελεί, λέει ο συγγραφέας, λόγο προς αντίλογο.

²⁵ Πρβ. με Cohen, 1962: 167-170, όπου σωστά υποστηρίζεται η σημαντική άποψη πως ο Σωκράτης περιμένει να ειπωθούν ανεπαρκείς προτάσεις τόσο γλωσσικά όσο και ως προς το περιεχόμενο, προκειμένου να τις εκμεταλλευτεί και να καθοδηγήσει τη συζήτηση εκεί που θέλει.

τη διεξαγωγή των συζητήσεων.²⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της υφολογικής ειρωνείας εντοπίζουμε στο διάλογο *Ευθύφρων*. Ο Σωκράτης επιδίωκε να παρακινήσει τον Ευθύφρονα να ορίσει τί είναι η οσιότητα, και γι' αυτό υποστήριξε πως ο Ευθύφρων θα έπρεπε να γνωρίζει πολύ καλά τα περί οσιότητας, διαφορετικά δεν θα επιχειρούσε να καταγγείλει τον πατέρα του με την κατηγορία του φόνου.²⁷

Πιο συγκεκριμένα, ο Σωκράτης επικαλείται την κύρια ιδιότητα του Ευθύφρονος, ο οποίος είναι μάντης και θεωρείται πως γνωρίζει καλύτερα από τον καθένα για τα θεία και περί οσιότητας, αλλά επίσης ο Σωκράτης αντιλαμβάνεται και την άγνοια του Ευθύφρονος και έτσι τον προτρέπει να απαντήσει εκ νέου, τί είναι όσιο. Η θέση του Ευθύφρονος απέναντι στο Σωκράτη γίνεται δυσκολότερη ακόμη περισσότερο, καθώς ο Ευθύφρων, παρόλο που ασχολείται, όπως προαναφέρθηκε με τα θεία, δεν γνωρίζει τί είναι όσιο και τί ανόσιο και παρά ταύτα προχώρησε στη μήνυση κατά του πατέρα του και έτσι διέπραξε ο ίδιος πράξη ανόσια. Το ειρωνικό ύφος του Σωκράτους το συναντάμε και στο τελευταίο απόσπασμα του διαλόγου. Εκεί, ο Σωκράτης απευθύνεται ειρωνικά στον Ευθύφρονα, λέγοντάς του ότι αποχωρεί χωρίς ακόμη να έχει βρεθεί απάντηση στο ερώτημά τους και πως χάνει την ευκαιρία να διδαχτεί από τον ειδήμονα Ευθύφρονα τα πάντα για την οσιότητα, προκειμένου να απαντήσει και ο ίδιος ο Σωκράτης στο μηνυτή του Μέλητο, ο οποίος τον είχε κατηγορήσει για αθεΐα.

Από την άλλη πλευρά, τη σημασία της σωκρατικής ειρωνείας στους πλατωνικούς διαλόγους την εντοπίζουμε στη στάση που τηρεί ο ίδιος ο Σωκράτης προς τους συνδιαλεγόμενούς του. Πιο συγκεκριμένα, σε όλους τους διαλόγους ο Πλάτων παρουσιάζει το Σωκράτη να αγνοεί. Η άγνοια του Σωκράτους αποτελεί πάντοτε την αφορμή, για να διεξαχθεί έρευνα πάνω σε μια έννοια, για την οποία αποδεικνύεται στην πορεία του διαλόγου πως και ο συνομιλητής του Σωκράτους την αγνοεί επίσης.²⁸ Ωστόσο, υπάρχει διαφωνία ανάμεσα σε ερευνητές για το αν η άγνοια του Σωκράτους είναι αληθινή ή αν τηρεί αυτήν τη στάση, ώστε να παρακινήσει το συνομιλητή του σε φιλοσοφική

²⁶ Βλ. και Αποστολοπούλου, 1984: 319, για την ειρωνεία που υποκρύπτεται στο ύφος του Σωκράτους.

²⁷ Βλ. Πλάτ., *Ευθ.*, 15d4-8. Την ειρωνεία του Σωκράτους προς τον Ευθύφρονα την εντοπίζουμε με περισσότερη ακρίβεια στο χωρίο 15b11-e3. Βλ. επίσης και Πλάτ., *Γοργ.*, 489d2-e1, για την ειρωνεία του Σωκράτους.

²⁸ Βλ. και Τατάκης, *Πλάτων, Λάχης*, χ.χ.: 8.

έρευνα²⁹. Στην πρώτη εκδοχή συντείνει και το γεγονός ότι ο Σωκράτης δεν παρουσιάζει κάποιο συμπέρασμα, αλλά μέσα από τις ερωτήσεις που απευθύνει οδηγεί και οδηγείται και ο ίδιος στην προσωπική ανακάλυψη.³⁰ Από την άλλη πλευρά, όμως, μέσω των ερωτήσεων ο Σωκράτης καταλήγει πάντοτε στην ανακεφαλαίωση των όσων έχουν πει με το συνομιλητή του με σκοπό να απορρίψουν στο τέλος της συζήτησής τους τις αρχικές τους προτάσεις που τελικά δεν ισχύουν. Αυτή όμως η πορεία του διαλόγου δυσχεραίνει τη θέση του συνομιλητή, καθώς τον εμποδίζει να επαληθεύσει κάποιον ισχυρισμό του, γεγονός που μαρτυρά ότι δεν μπορεί να είναι εντελώς τυχαία η πορεία της συζήτησης και πως ο Σωκράτης εσκεμμένα ισχυριζόταν, πως δεν γνωρίζει, προκειμένου να παρακινήσει τον συνομιλητή του σε έρευνα.

Ως προς τη φιλοσοφική έρευνα, όποια εκδοχή και να ισχύει, το μόνο σίγουρο είναι ότι η στάση αυτή του Σωκράτους, κατά κάποιον τρόπο, “εξαγνίζει” το διάλογο, καθώς στηριζόταν σε ουδέτερη βάση, όπου υποτίθεται πως κανείς (ούτε και ο Σωκράτης) δεν γνωρίζει κάτι για το υπό συζήτηση θέμα. Με τον τρόπο αυτό, ξεκινά τη συζήτηση ο Σωκράτης με τους συνδιαλεγόμενους του κάνοντας τους σαφή την πρόθεσή του ότι και ο ίδιος επιθυμεί να γνωρίσει κάτι που και ο ίδιος δεν ξέρει.³¹ Και έμμεσα μέσω αυτής της αυτογνωσίας συμπαρασύρει τους συνομιλητές του να ακολουθήσουν το δρόμο της αμεροληψίας κατά τη διάρκεια της έρευνάς τους, στάση, η οποία δεν θα

²⁹ Αν όντως ισχύει η τελευταία εκδοχή, τότε η σωκρατική μέθοδος αποτελεί στην ουσία “παιδαγωγική μέθοδο ή παιδαγωγικό τέχνασμα”, βλ. Martin, 1967: 167. Βλ. επίσης και Kahn, 1988: 548, ο οποίος ορθά παρατηρεί πως για να θέσει κάποιος σε αμφισβήτηση τον συνομιλητή του, θα πρέπει ο ίδιος να γνωρίζει, διότι διαφορετικά θα πρέπει είτε ο έλεγχος να είναι απατηλός είτε η άγνοια να είναι ειρωνική. Ωστόσο, υπάρχει και το πιθανό ενδεχόμενο και μ’ αυτό ταυτίζεται και ο Martin, να μην υποκρινόταν ο Σωκράτης ότι αγνοούσε, αλλά να συνειδητοποιούσε ότι όντως αγνοούσε κατά τη διεξαγωγή του διαλόγου, βλ. Martin, 1967: 168. Βλ. και πρβ. με Gigon, 1995: 192, όπου ο Σωκράτης με την ιδιαίτερή του στάση φανέρωνε “τη ματαιοδοξία των παντογνοστών”.

³⁰ Βλ. και Robinson, 1953: 8, όπου υποστηρίζεται δίκαια η άποψη πως η βεβαιότητα, με την οποία διαψεύδει ο Σωκράτης το συνομιλητή του, συνεπάγεται ότι γνωρίζει καλά το θέμα και δεν αγνοεί, όπως ισχυριζόταν ο ίδιος. Το πιθανό αυτής της εκδοχής καταγράφεται και από τον Martin, 1967: 167, αν και ο ίδιος δεν συμφωνεί όπως προαναφέραμε. Βλ. και Vlastos, 1985: 2, 3, όπου επικρατεί η ίδια άποψη. Αυτό διατυπώνεται και από τον Αριστοτέλη στους *Σοφιστικούς Ελέγχους*, 183b6-8, όπως παραθέτει και ο Vlastos. Σύμφωνα με τον Stenzel, 1973: 76, ο Σωκράτης ξεκινούσε να ρωτά και μέσα από την ιδιαίτερη μεθόδου άφηνε να φανεί ότι έπεφτε σε σύγχυση από τον συνομιλητή του, κάτι το οποίο συνήθιζαν να κάνουν κατά τον συγγραφέα οι Πρωταγόρας και Γοργίας.

³¹ Η σωκρατική γνώση, εμπειρείχε κενά, ήγειρε ερωτηματικά και στην ουσία “μιλούσε” για την πρακτική ηθική, βλ. Vlastos, 1985:19. Η σωκρατική ειρωνεία, σημειώνει δίκαια ο Καραγιάννης, 1984: 332, πως αποτελούσε γνώση, η οποία “αυτοεκμηδενιζόταν” για να ξαναξεκινήσει για μια πιο ολοκληρωμένη προσπάθεια. Αυτή η γνώση νικούσε τη φαινομενικότητα χωρίς ωστόσο να την αγνοεί. Στην πραγματικότητα τη χρησιμοποιούσε, αλλά δεν έμενε εκεί. Την ξεπερνούσε οδεύοντας προς κάτι ανώτερο, πάντοτε όμως με τη βοήθεια του νου.

τηρούνταν από τους συνομιλητές του Σωκράτους, εάν ο τελευταίος εμφανιζόταν από την αρχή κιόλας της συζήτησης να γνωρίζει πολλά.³² Επομένως, είναι ουσιαστική η ειρωνεία του Σωκράτους για την εξέλιξη των πλατωνικών διαλόγων στην πράξη.

δ) Στη συνέχεια, ένα ακόμη χαρακτηριστικό της πλατωνικής διαλεκτικής αποτελεί και η μεθοδικότητα των σωκρατικών ερωτήσεων. Πάντοτε, στους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους, ο Σωκράτης θέτει κάποιο κεντρικό ερώτημα, το οποίο, αν και από τη μία πλευρά δημιουργεί προβληματισμό, από την άλλη μοιάζει να έχει εύκολη απάντηση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα εντοπίζουμε σε όλους τους διαλόγους, όπως στο διάλογο *Ευθύφρων*. Στο έργο αυτό, ο Σωκράτης ρωτά τί είναι το όσιο, στο διάλογο *Πρωταγόρας* ρωτά τί είναι η αρετή, στο διάλογο *Γοργίας* ρωτά τί είναι η ρητορική, κ.ο.κ.³³ Μέσα από μian ερώτηση, όπως οι παραπάνω, προκύπτουν πολλές περισσότερες στην πορεία του διαλόγου. Οι απαντήσεις των ερωτήσεων αυτών που ακολουθούν το βασικό ερώτημα του *τί ἐστίν*, θεωρούνται προφανείς και αναπόφευκτες, με αποτέλεσμα τα όσα ρωτά ο Σωκράτης να γίνονται αποδεκτά. Όπως παρατηρεί και ο Robinson, πρόκειται για μια καλά σκηνοθετημένη εξέλιξη από την πλευρά του Σωκράτους, καθώς ο ίδιος θέτει τις ερωτήσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναμένει τη θετική απάντηση.³⁴ Στην περίπτωση που δε λάβει την αναμενόμενη απάντηση, τότε ο αποκρινόμενος μοιάζει παράλογος. Αυτή η συγκεκριμένη πορεία του διαλόγου παρουσιάζει τον Σωκράτη ως ειδήμονα στο να θέτει τις ερωτήσεις, όπως επίσης και ως γνώστη των θεμάτων συζήτησης. Συνέπεια αυτού ήταν ότι ο Σωκράτης συχνά κατηγορείται από τους συνομιλητές του, πως εσκεμμένα κατευθύνει τη συζήτηση εκεί που ο ίδιος θέλει και κάνει πάντοτε τον συνομιλητή του να μοιάζει ανόητος και αδαής.³⁵

³² Πρβ. με Kahn, 1988: 546, όπου ο συγγραφέας ισχυρίζεται πως ο Σωκράτης εξέταζε την αυτογνωσία των συνομιλητών του σε πεδία όπου ο ίδιος είναι ειδικός. Άποψη, η οποία επαληθεύει τον ισχυρισμό των ερευνητών, που πιστεύουν πως ο Σωκράτης υποκρίνεται όταν λέει ότι αγνοεί.

³³ Βλ. ενδεικτικά Πλάτ., *Ευθ.*, 5c9. Πλάτ., *Πρωτ.*, 329c7, στο διάλογο *Πρωταγόρας*, η συζήτηση αφορούσε αρχικά στο διδακτό της αρετής και στη συνέχεια κατευθυνόταν προς την εύρεση της αρετής, ώστε να αποφανθούν εάν διδάσκεται ή όχι. Πλάτ., *Γοργ.*, 449d1-2.

³⁴ Robinson, 1953: 7.

³⁵ Βλ. Πλάτ., *Ιππ. Ελάττ.*, 369b8-c3. Βλ. και Robinson, ό.π. σ. 7, ο οποίος εύστοχα ισχυρίζεται πως οι απαντήσεις που ζητά ο Σωκράτης από τους συνομιλητές του, πάντοτε συνεπάγονται την αντίφαση του αρχικού ισχυρισμού. Τις ερωτήσεις που προέκυπταν από την αρχική, ο Robinson τις ονομάζει δεύτερες και τονίζει πως, ενώ η πρώτη ερώτηση που απηύθυνε ο Σωκράτης, αποδεικνύεται δύσκολη και αμφισβητήσιμη, οι απαντήσεις στις δεύτερες ερωτήσεις θεωρούνται προφανείς και αναπόφευκτες και γι' αυτό ως επί το πλείστον γίνονταν αποδεκτές. Ομοίως στις δεύτερες ερωτήσεις αναφέρεται και ο Saunders, 2005: 30, 31. Βλ. και Θεοδωρακόπουλος, χ.χ.: 4. Ο Martin, 1967: 131, τονίζει πως εκτός των

Ωστόσο, ο Πλάτων σκηνοθετεί με τέτοιο τρόπο το διάλογο, ώστε να μην γίνεται σαφές, αν όντως τα όσα παραδέχεται ο συνομιλητής αποτελούν άποψη του Σωκράτους. Αντιθέτως, δημιουργείται πάντοτε η εντύπωση, πως ο συνομιλητής είναι αυτός που ανακαλύπτει τη γνώση, αν και τα συμπεράσματα, στα οποία καταλήγουν και οι δυο πλευρές, εξυπηρετούν το σκοπό του Σωκράτους.³⁶ Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος που ο Σωκράτης στους διαλόγους *Πρωταγόρας* και *Γοργίας* προτρέπει τους συνομιλητές του να απαντούν σύντομα στις ερωτήσεις που θέτει ο ίδιος. Οι ερωτήσεις που εκθέτει τεχνηέντως ο Σωκράτης ως κεντρικό πρόσωπο του διαλόγου επιδέχονται συνήθως μονολεκτική απάντηση (είτε ένα ναι είτε ένα όχι) ή σύντομες απαντήσεις. Ο απώτερος στόχος της τακτικής των ερωτήσεων είναι να λάβει ο Σωκράτης τη συναίνεση του συνομιλητή του για τη θέση που υποστήριζε ο ίδιος, ειδάλλως ακολουθεί εναλλακτικό δρόμο για να πετύχει αυτόν το στόχο.³⁷

ε) Η παραπάνω πορεία του “συλλογίζεσθαι” στους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους αποτελεί και την ιδιαίτερη μέθοδο του Πλάτωνος στη διαλεκτική. Πιο συγκεκριμένα, στους πλατωνικούς διαλόγους, ο Σωκράτης προκειμένου είτε να λάβει τη συναίνεση του αποκρινόμενου είτε να οδηγήσει έναν ισχυρισμό στην αναίρεση, χρησιμοποιεί παραδείγματα, τα οποία συνδέει η ίδια σχέση με την υπό εξέταση έννοια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαπίστωσης εντοπίζουμε στο διάλογο *Γοργίας*, όπου ο Σωκράτης υποστηρίζει πως η ρητορική αποτελεί κολακεία της πολιτικής, όπως κολακεία αποτελεί η μαγειρική προς την ιατρική, η κομμωτική προς τη γυμναστική και η σοφιστική προς την νομοθετική.³⁸ Δηλαδή, πρόκειται για μια πράξη εξαπάτησης, καθώς καθένας που χρησιμοποιεί τις παραπάνω τέχνες (μαγειρική, κομμωτική,

ερωτήσεων, ο Σωκράτης έδινε ιδιαίτερη σημασία και στις απαντήσεις των συνομιλητών του, διότι από αυτές εξαρτάται η συνέχεια του διαλόγου. Άλλωστε, προσθέτει στη συνέχεια του κειμένου του ο Martin, 1967: 132, πως πολλές φορές συμβαίνει να θέτει μίαν ερώτηση ο Σωκράτης και έπειτα να συνεχίζει με μίαν άλλη η οποία μπερδεύει τα πράγματα ακόμη περισσότερο. Η όλη πορεία των ερωτήσεων και των απαντήσεων που λαμβάνει ο Σωκράτης, αποδεικνύει κατά τη γνώμη μας, ότι ο Σωκράτης γνωρίζει και δεν αγνοεί όπως ισχυρίζεται.

³⁶ Όπως υπογραμμίζει ο Martin, 1967: 167, αυτή η στάση του Σωκράτους είχε ως πρωτεύοντα στόχο την συνειδητοποίηση της άγνοιας. Διαφορετικά δεν μπορεί να συνεχιστεί μίαν έρευνα.

³⁷ Αυτή η μέθοδος των ερωτήσεων θα ονομαστεί αργότερα στο πλατωνικό έργο *Θεαίτητος* ως μαιευτική μέθοδος.

³⁸ Βλ. Πλάτ., *Γοργ.*, 463a6-465c1. Παρόμοια παραδείγματα, δηλαδή περιπτώσεις τις οποίες συνδέει κάτι κοινό, υπάρχουν και στους άλλους πρώιμους διαλόγους. Ενδεικτικά βλ. Πλάτ., *Ευθ.*, 12d3-9, 13a3-b11. Βλ. Πλάτ., *Κρίτ.*, 47a1-4. Βλ. και Πλάτ., *Ιππ. Ελάττ.*, 373d2-374d9.

σοφιστική), οικειοποιείται κάτι από τις αντίστοιχες αυτών, προκειμένου να ικανοποιήσει κάποιον σκοπό.

Τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Σωκράτης, τα αντλεί από την καθημερινή ζωή και τελούν υπό την ίδια λογική σχέση με αυτό που θέλει να υποστηρίξει. Υπάρχουν με άλλα λόγια δύο περιπτώσεις, τις οποίες τις χαρακτηρίζει κάτι κοινό. Ο Σωκράτης κατά την φιλοσοφική έρευνα ξεκινά πάντοτε από αυτά που γνωρίζει, διότι όπως ισχυρίζεται και ο ίδιος, μπορούμε να μιλήσουμε σίγουρα γι' αυτά που γνωρίζουμε και να πούμε τι είναι αυτά.³⁹ Έτσι, προχωρά κατ' αναλογία και μέσω νοητικών αναπαραστάσεων από αυτά που είναι γνωστά έως το σημείο στο οποίο ήθελε να καταλήξει.⁴⁰ Το κίνητρο για την εξέταση των διαφόρων παραδειγμάτων ήταν η ανεύρεση της κοινής ιδιότητας όλων των περιπτώσεων· δηλαδή η απάντηση στο ερώτημα *τί ἐστίν*.⁴¹

Παρόμοια αναφορά συναντάμε και στο διάλογο *Ευθύφρων*.⁴² Ωστόσο, όπως προκύπτει από τα πλατωνικά κείμενα, ο στόχος αυτός δεν ικανοποιείται πάντοτε, γεγονός που αποδεικνύει πως για το Σωκράτη το πιο σημαντικό είναι να έρθουν σε σύγκρουση οι διάφορες απόψεις. Αυτή μάλιστα η αναμέτρηση η λαμβάνει χώρα στηρίζεται στα γλωσσικά λάθη, στοιχείο το οποίο χαρακτήριζε την πλατωνική διαλεκτική των πρώιμων χρόνων.⁴³ Η αναζήτηση των γενικών εννοιών βρίσκεται σε άμεση σχέση με τη γλώσσα, καθώς ο Σωκράτης, προκειμένου να απαντηθεί το βασικό ερώτημα της συζήτησης, προσπαθεί να προσδιορίσει με τη χρήση γλωσσικών στοιχείων τα επιμέρους τμήματα της γενικής έννοιας που αναζητά.

Εκτός αυτού, ο Σωκράτης χρησιμοποιεί αρκετά συχνά τα γλωσσικά λάθη ως βάση για να οδηγηθεί η συζήτηση στην αναίρεση κάποιου ισχυρισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός λάθους αυτού του είδους συναντάμε στο διάλογο *Χαρμίδης*, όπου ο ίδιος ο Σωκράτης ερμήνευσε την ηρεμία (ήσυχιότης)

³⁹ Βλ. Πλάτ., *Λάχ.*, 190c5. Ο Robinson, 1953: 41-42, υποστηρίζει επίσης πως στην ουσία ο Σωκράτης δεν χρησιμοποιούσε την επαγωγή στους συλλογισμούς του, αλλά εικόνες. Και αυτόν τον ισχυρισμό ο συγγραφέας τον στηρίζει στο ότι ο Σωκράτης δεν κατέληγε πάντοτε σε κάποια κεντρική ιδέα. Βέβαια, ο Αριστοτέλης ονόμασε αυτόν τον τρόπο σκέψης επαγωγή και τον απέδωσε στο Σωκράτη.

⁴⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε πως κατά Saunders, 2005: 19, αυτή η συλλογιστική πορεία του Σωκράτους ονομάζεται αναλογικός συλλογισμός και είναι συχνή η χρήση του στους πλατωνικούς διαλόγους.

⁴¹ Βλ. Πλάτ., *Λάχ.*, 191e10-11. Βλ. και Πλάτ., *Ιππ. Μείζ.*, 287d12-e1, 288a8. Αυτήν την κοινή ιδιότητα ο Πλάτων στην ώριμη συγγραφική του περίοδο την αποκαλούσε *Ιδέα*, ενώ ο Αριστοτέλης *ορισμό*, βλ. Guthrie, 1993: 79-80.

⁴² Βλ. Πλάτ., *Ευθ.*, 6d9-12.

⁴³ Βλ. και Martin, 1967: 133, μιαν έννοια χρησιμοποιείται σε πολλές περιπτώσεις και προσπαθούν οι συνδιαλεγόμενοι να την πλησιάσουν και έπειτα να την αναλύσουν γλωσσικά.

ως βραδύτητα.⁴⁴ Με αυτήν την κίνηση ο Σωκράτης καταφέρνει να αναιρέσει τον πρώτο ισχυρισμό του Χαρμίδου, ωστόσο αποτέλεσε και έναν από τους λόγους για τους οποίους ο διάλογος δεν κατέληξε σε συμπέρασμα. Αυτή η τακτική του Πλάτωνος, δηλαδή να οδηγεί το διάλογο σε αδιέξοδο, την αποδίδουμε κυρίως στην ανεπάρκεια της γλωσσικής ικανότητας των συνομιλητών. Όπως δίκαια υποστηρίζει και ο Δημητρίου, ο Πλάτων θέλει να δείξει, πως η “κοινή γλώσσα” ως βάση της φιλοσοφικής έρευνας αποτυγχάνει.⁴⁵ Και αυτό συμβαίνει, διότι η γλώσσα, όπως την χρησιμοποιούν οι πολίτες αλλά και οι σοφιστές, εμπεριέχει κενά και ελλείψεις. Αυτήν την αδυναμία της σωστής χρήσης της γλώσσας αντιλήφθηκε ο Σωκράτης και προτρέπει στη φιλοσοφική έρευνα του *τί ἐστίν*. Εν ολίγοις, προκειμένου να αντεπεξέλθουν οι συνομιλητές στο παραπάνω πρόβλημα, πρέπει να θέσουν το διάλογο σε νέα βάση. Η απάντηση στο *τί ἐστίν* υποδεικνύει το πλαίσιο στο οποίο θα πορευθεί η έρευνα. Ωστόσο, ο Σωκράτης προσπαθεί να θέσει και τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία η προσπάθεια αυτή θα πετύχει· και ένα από αυτά τα κριτήρια είναι και ο σύντομος διάλογος.

στ) Ένα ακόμη βασικό στοιχείο της πρώιμης πλατωνικής διαλεκτικής αποτελεί και η χρήση του *ελέγχου*. Πρόκειται για συγκεκριμένο συλλογισμό μέσω του οποίου ο Σωκράτης επιδιώκει και πετυχαίνει ως επί το πλείστον να παρακινήσει κάθε συνομιλητή σε έρευνα. Αυτόν τον σκοπό ο Σωκράτης τον εκπληρώνει μέσα από τη χρήση προτάσεων, των οποίων η ισχύς είναι προφανής, ενώ ταυτόχρονα είναι ενάντιες στα όσα υποστηρίζει ο συνομιλητής.⁴⁶ Με τον τρόπο αυτόν, ο Σωκράτης υποδεικνύει στο συνδιαλεγόμενο, πως το ψεύδος των ισχυρισμών του, προκύπτει από τις πρότερες προτάσεις που χρησιμοποίησε και τις θεώρησε αληθινές. Βέβαια, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου ο έλεγχος οδηγεί στην επαλήθευση ενός

⁴⁴ Βλ. Πλάτ., *Χαρμ.*, 159a1-d3, αλλά και Τετανές, *χ.χ.*: 5.

⁴⁵ Δημητρίου, 2003: 65, συγκεκριμένα ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο τρόπος που χρησιμοποιείται η γλώσσα αποτελεί “μη φιλοσοφική συνθήκη”. Αυτή η πραγματικότητα που αφορά στη γλώσσα των πολιτών, αποτέλεσε όπως σωστά παρατηρεί ο Δεσποτόπουλος, 1990: 136, μία εκ των ιστορικών προϋποθέσεων που συνετέλεσαν στην δημιουργία της πλατωνικής διαλεκτικής.

⁴⁶ Βλ. και Vlastos, 1985: 7, ο οποίος δίκαια ισχυρίζεται πως ο Σωκράτης μελετά τις προτάσεις που θα χρησιμοποιήσει, ώστε να πετύχει τον σκοπό του. Ομοίως βλ. και Robinson, 1953: 8-9, ο οποίος υποστηρίζει πως η δομή των σωκρατικών επιχειρημάτων μαρτυρά εξαρχής με τις δευτερεύουσες ερωτήσεις, πως ο φιλόσοφος “προέβλεψε αλλά και επιδίωξε την αναίρεση του αρχικού ισχυρισμού”.

ισχυρισμού, ωστόσο, στους πλατωνικούς διαλόγους ο Σωκράτης τον χρησιμοποιεί με σκοπό τη διάψευση της θέσης του αντιπάλου.⁴⁷

Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα ελέγχου συναντάμε στο διάλογο *Πρωταγόρας*. Εκεί, η συζήτηση αρχικά αφορά στο ερώτημα για το αν μπορεί η αρετή να διδαχτεί. Ο Πρωταγόρας πιστεύοντας πως είναι ικανός ο ίδιος να διδάξει την αρετή, ελέγχεται με τις ερωτήσεις του Σωκράτους, ο οποίος αρχικά υποστηρίζει την αντίθετη θέση από αυτήν του Πρωταγόρου. Τελικά, η έκβαση του διαλόγου είναι η αντιστροφή των ισχυρισμών· ο Σωκράτης καταλήγει να υποστηρίζει το διδακτό της αρετής, ενώ ο Πρωταγόρας να την αρνείται.

Ο ρόλος του ελέγχου στη διαδικασία της διαλεκτικής του Πλάτωνος, αλλά και μετέπειτα στη διαλεκτική του Αριστοτέλους είναι σημαντικός, διότι ο αποκρινόμενος σε μια συζήτηση αναγκάζεται να παραδεχτεί πράγματα ενάντια σε όσα αρχικά είχε δηλώσει. Αυτή η αντίφαση στα όσα υποστηρίζει, προκύπτει πάντοτε ως συνέπεια των ισχυρισμών του. Με άλλα λόγια, ο Πλάτων θεωρεί τον έλεγχο ως την πιο αξιόπιστη μέθοδο έρευνας, καθώς μέσα από την διαδικασία του ελέγχου συνειδητοποιεί κάποιος ότι αγνοεί, ενώ στη συνέχεια της συζήτησης καλλιεργείται η επιθυμία για αληθινή γνώση.⁴⁸ Στο πλαίσιο αυτού του συλλογισμού, εκτός των λανθασμένων ισχυρισμών, αναδύεται στην επιφάνεια η αλήθεια των ισχυρισμών, από την οποία προκύπτει η γνώση αλλά και η άγνοια των συνομιλητών επί του θέματος.⁴⁹ Τούτο προσδίδει προβάδισμα στην επιχειρηματολογία του Σωκράτους, αφού ανακόπτει τη συλλογιστική ορμή του συνομιλητή του δείχνοντάς του ταυτόχρονα ότι αγνοεί. Ο Σωκράτης, από την πλευρά του, γνωρίζει προφανώς πολλά περισσότερα από όσα ισχυρίζεται και αξιοποιεί την άγνοια του συνομιλητή του, καθώς του απευθύνει προς αυτόν ερωτήσεις για περαιτέρω διευκρινίσεις· έτσι επιδιώκει να κερδίσει χρόνο, ώστε να προετοιμάσει τα επόμενα επιχειρήματα.⁵⁰ Ο Σωκράτης όμως, έχει ήδη

⁴⁷ Βλ. Robinson, ό.π. σ. 7, όπου υποστηρίζεται η παραπάνω άποψη πως ο έλεγχος αποτελεί μια διαδικασία, η οποία φέρνει κατά κανόνα στην επιφάνεια τα λάθη των ισχυρισμών, ενώ ορισμένες φορές οδηγεί και στην επαλήθευσή τους. Βλ. Πλάτ., *Πρωτ.*, 332d, πρβ. με Robinson, 1953: 7.

⁴⁸ Βλ. και Robinson, 1953: 11.

⁴⁹ Ο Σωκράτης ό, τι γνωρίζει στα της ηθικής, προκύπτει από τη διαδικασία του ελέγχου, βλ. Vlastos, 1985: 18. Κατά την άποψη του Robinson, 1953: 12, 14, με την οποία συμφωνούμε, ο έλεγχος δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη διανοητική γνώση, ενώ ο απώτερος σκοπός για τον Σωκράτη παραμένει η “ηθική βελτίωση”. Από το γεγονός αυτό ο συγγραφέας εύλογα συμπεραίνει, πως ο Σωκράτης υπήρξε ηθικός αναμορφωτής.

⁵⁰ Μολονότι ο Σωκράτης γνώριζε εκ των προτέρων πολλά περισσότερα από όσα ισχυριζόταν, ωστόσο για να προετοιμάσει τα επόμενα επιχειρήματα ζητούσε συνεχώς διευκρινίσεις για παλιότερους ισχυρισμούς, βλ. και Robinson, 1953: 21.

αντιληφθεί εκ των προτέρων τις αδύναμες προτάσεις, αλλά και τις νοηματικές παρεκβάσεις της γλώσσας που έσπειρε ο εριστικός συλλογισμός και οδηγεί το συνομιλητή του σε “διανοητική περιέργεια”.⁵¹ Συνεπώς, μέσα από την τεχνική του ελέγχου ο Σωκράτης προσπαθεί και πετυχαίνει στην πράξη να αφυπνίσει τους συνομιλητές και να δώσει ώθηση στη φιλοσοφική έρευνα .

ζ) Τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό στοιχείο της πλατωνικής διαλεκτικής αποτελεί ο *μύθος*. Ο πλατωνικός μύθος αποτελεί κατά κύριο λόγο στοιχείο της ώριμης περιόδου των πλατωνικών έργων. Ωστόσο, όμως, το συναντάμε και στα έργα της πρώτης περιόδου, *Πρωταγόρας* και *Γοργίας*.⁵² Αυτό το είδος του λόγου αποτελεί έντεχνη παρέμβαση του συγγραφέα στη συνηθισμένη ροή του διαλόγου, όταν αυτή δεν είναι εφικτό να συνεχιστεί με τρόπους συμβατικούς. Ο λόγος του Πλάτωνος, όταν εξιστορεί κάποιον μύθο, δεν είναι κυριολεκτικός. Αυτά όμως που εννοούνταν από τις συμβολικές εικόνες ήταν η αλήθεια για τον Πλάτωνα και την κατέθετε μ’ αυτόν τον τρόπο, διότι ο διαλεκτικός λόγος, όπως τον γνωρίζουμε, χωρίς το μύθο αδυνατεί να προχωρήσει πιο πέρα και να απαντήσει στο βασικό ερώτημα του *τί έστιν*.⁵³

Στον πρώτο από τους δύο παραπάνω διαλόγους (*Πρωταγόρας*) έχουμε την αφήγηση του μύθου του Προμηθέως. Το κεντρικό νόημα του συγκεκριμένου μύθου το εντοπίζουμε στο ότι κάθε άνθρωπος σύμφωνα με τον Πρωταγόρα δημιουργήθηκε για να ζει σε μια κοινωνία, όπως αυτή της πόλης και οφείλει να γνωρίζει την πολιτική τέχνη και φυσικά να μπορεί και να την εφαρμόζει. Η κατάκτηση της πολιτικής τέχνης προϋποθέτει τη Δικαιοσύνη και την Αιδώ. Έτσι, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα κάθε άνθρωπος καθώς έχει τα παραπάνω απαραίτητα εφόδια για αυτόν τον ρόλο, μπορεί να εκφράζει την γνώμη του για την πολιτική αρετή.⁵⁴

Στο διάλογο *Γοργίας* ο Σωκράτης θέλει να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στο πόσο σημαντικό ήταν για τον άνθρωπο να έχει την ψυχή του αγνή ζώντας

⁵¹ Robinson, 1953: 17, ο σκοπός του ελέγχου τονίζει ο συγγραφέας είναι η αφύπνιση των ανθρώπων και έπειτα η καλλιέργεια της διανοητικής περιέργειας. Παρόλα αυτά, ο *έλεγχος* υπήρξε το πιο αμφιλεγόμενο στοιχείο της πλατωνικής διαλεκτικής, καθώς κατά τον Robinson αποτέλεσε το σημείο τομής της διαλεκτικής και της εριστικής, βλ. Robinson, 1953: 86. Βλ. και Δημητρίου, 2003: 47, 49.

⁵² Η εμφάνιση του μύθου στα τελευταία έργα των πρώιμων χρόνων του Πλάτωνος μοιάζει να προοικονομεί τη μετάβαση σε διαφορετικές φιλοσοφικές αντιλήψεις.

⁵³ Βλ. Μιχαηλίδης, 1998: 194-197· βλ. και Guthrie, 1993: 98, όπου υποστηρίζει ορθά πως η χρησιμότητα του πλατωνικού μύθου έγκειται στο ότι μας παρέχει τη δυνατότητα να πηγαίνουμε σε περιοχές, όπου η διαλεκτική συλλογιστική σταματά.

⁵⁴ Βλ. Πλάτ., *Πρωτ.*, 320c8-322d5.

ενάρτητα, γι' αυτό και αναφέρει το μύθο για την μετά θάνατον πορεία της ψυχής του ανθρώπου.⁵⁵ Ο Σωκράτης στο πλαίσιο του διαλόγου *Γοργίας*, αναφέρεται διεξοδικά στις αρετές και καθώς δεν έχει να προσθέσει κάτι άλλο στη συζήτηση με τη συνηθισμένη μορφή του λόγου προχωρά στην αφήγηση του μύθου, ο οποίος μέσω των εικόνων αποδίδει παραστατικά την άποψη του Σωκράτους.

Ο πλατωνικός μύθος ως μια διηγηματική μορφή του λόγου βοηθά στη σύνδεση του αισθητού κόσμου με το νοητό.⁵⁶ Σίγουρα, τα όσα διηγούνταν ο Πλάτων, δεν υπάρχουν στον αισθητό κόσμο. Τοποθετεί τα δρώμενα σε κόσμο υπερβατικό, ωστόσο, για τον ίδιο είναι και η μόνη πραγματικότητα, όπως διαπιστώνει κανείς στα πλατωνικά έργα της μέσης περιόδου.⁵⁷ Έτσι, με τον τρόπο αυτόν ο μύθος ενσωματώνεται στην πλατωνική διαλεκτική και αποτελεί ταυτόχρονα και στοιχείο λογοτεχνικό, το οποίο κρατά τον αναγνώστη καθηλωμένο. Ο πλατωνικός μύθος πλούσιος σε νοητές εικόνες παρασύρει στα της αφήγησης όχι μόνο το νου, αλλά και την ψυχή του αναγνώστη. Αποτέλεσμα αυτού του “ταξιδιού” είναι να φτάνει κανείς σ' αυτό που κανονικά θα επεδίωκε με λογικές θέσεις και που τώρα μέσω των συμβολικών εικόνων εντυπώνεται βαθιά στη μνήμη σαν προσωπικό βίωμα.⁵⁸

Η αφήγηση του μύθου συντελεί στη συνέχεια της επιχειρηματολογίας. Τον πλατωνικό μύθο το συναντάμε και σε ένα ακόμη σημείο, στον πλατωνικό διάλογο *Πρωταγόρας*. Εκεί, ο Πρωταγόρας προσπαθεί να εξηγήσει και να πείσει το Σωκράτη πως κάθε άνθρωπος – μέλος μιας πόλης μπορεί να εκφέρει άποψη σε θέματα πολιτικής. Ο Σωκράτης μη μπορώντας να αποδεχτεί αυτόν τον ισχυρισμό δηλώνει στο τέλος γοητευμένος μετά το άκουσμα του μύθου του

⁵⁵ Βλ. Πλάτ., *Γοργ.*, 523a1-526d3.

⁵⁶ Ο πλατωνικός μύθος διαφοροποιείται και από την αλληγορία, της οποίας ο χαρακτήρας είναι αόριστος σε σχέση με το μύθο, βλ. Edelstein, 1949: 467, όπου ο συγγραφέας σωστά υποστηρίζει πως είναι λάθος κίνηση να ερμηνεύει κάποιος τον πλατωνικό μύθο ως αλληγορία. Τη γέννηση του μύθου ο Guthrie την αποδίδει στους ποιητές, Όμηρο και Ησίοδο. Βέβαια, αν και ο Πλάτων υιοθέτησε το μυθικό στοιχείο από τους ποιητές, η αλήθεια είναι ότι διαφωνούσε με το έργο τους και γι' αυτό έστρεψε το στοιχείο του μύθου σε μίαν άλλη κατεύθυνση όπου η διαφοροποίηση είναι εμφανής, βλ. Edelstein, 1949: 465. Ο Πλάτων εξέλιξε το στοιχείο του μύθου, ώστε να αποτελεί ενιαίο κομμάτι της φιλοσοφίας του. Γι' αυτό, όπως ισχυρίζεται και ο Stewart, 1917: 405, ο μύθος αποτελεί στοιχείο εσωτερικό στην πλατωνική φιλοσοφία, καθώς η ενσωμάτωσή του σε αυτήν είναι εμφανής, βλ. και Edelstein, 1949: 477.

⁵⁷ Η υπερβατικότητα των πλατωνικών αντιλήψεων αποτελεί γνώρισμα των έργων των επόμενων περιόδων. Ωστόσο, το γεγονός ότι συναντά κανείς τέτοιου είδους στοιχεία από τους πρώιμους κιόλας διαλόγους, μας επιτρέπει, αν μη τι άλλο, να υποθέσουμε ότι ο Πλάτων είχε ήδη αρχίσει να σχηματίζει τις φιλοσοφικές αντιλήψεις που δεσπόζουν εμφανώς στα έργα της δεύτερης και της τρίτης περιόδου.

⁵⁸ Βλ. και Edelstein, 1949: 464, 467, όπου αναφέρεται πως οι νεοπλατωνιστές αρχαίοι και νεότεροι αναγνωρίζουν το φιλοσοφικό περιεχόμενο του μύθου και πως ο μύθος, όσο σημαντικός και αν είναι στην πλατωνική φιλοσοφία, παραμένει πάντοτε στην υπηρεσία της νόησης.

Προμηθέως. Ωστόσο, όμως, επειδή ο ίδιος γνωρίζει καλύτερα από οποιονδήποτε να χειρίζεται το λόγο, καταφέρνει να αμφισβητήσει ένα σημείο του παραπάνω μύθου και από εκεί και έπειτα να συνεχιστεί η έρευνα περί αρετής.⁵⁹ Αυτό όμως δεν συμβαίνει και στην περίπτωση που αφηγητής του μύθου είναι ο Σωκράτης.⁶⁰

Μέσα από τα παραπάνω μορφολογικά χαρακτηριστικά της πλατωνικής διαλεκτικής αντιλαμβανόμαστε τη διαλεκτική των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων. Ο Σωκράτης με το δελφικό χρησμό, τον οποίο αντλούμε από το έργο *Απολογία Σωκράτους*, αναγορεύεται ως ο πιο σοφός άνδρας, καθώς αποτελεί τον μόνο άνθρωπο, ο οποίος αντιλήφθηκε πως η σοφία (ορθή κρίση) δεν είναι γνώρισμα του ανθρώπου, αλλά του θεού.⁶¹ Αυτή η διαπίστωση σε συνδυασμό με τη συνειδητοποίηση της άγνοιας που διακατέχει τον άνθρωπο ακόμα και για τα απλά πράγματα, οδηγούν το Σωκράτη στην αναζήτηση της γνώσης μέσα από την μέθοδο του ελέγχου. Από την άλλη πλευρά, τις δυνατότητες του ελέγχου τις αντιλαμβανόμαστε, όταν ο έλεγχος ασκείται από το Σωκράτη, καθώς τον χαρακτηρίζει η ηθική προαίρεση.⁶² Στο πλαίσιο διεξαγωγής ενός διαλόγου η ηθική προαίρεση των συνομιλητών είναι αυτή που εξασφαλίζει την αξιοπιστία μιας έρευνας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση των πλατωνικών διαλόγων, ο Σωκράτης δήλωσε ότι η φιλοσοφική έρευνα βρίσκεται στην υπηρεσία του λόγου και επομένως, τα επιχειρήματά του συμβαδίζουν με αυτόν τον σκοπό· κάτι όμως το οποίο δεν ισχύει και για τους σοφιστές.

Σε αντίθεση με το Σωκράτη, οι σοφιστές δεν είναι καλοί χρήστες του ελέγχου, γι' αυτό και ο ίδιος τους κατηγορεί σε πολλά σημεία των διαλόγων ότι ουσιαστικά δεν ασκούν έλεγχο στα λεγόμενά του. Εξάλλου, οι προθέσεις των σοφιστών δεν είναι ηθικές, όπως αυτές του Σωκράτους, αφού κατά κανόνα ο σκοπός τους δεν είναι να γνωρίσουν κάτι, αλλά να πείσουν. Ο έλεγχος αποτελεί το πιο δυσνόητο στοιχείο της σωκρατικής μεθόδου, καθώς οι σύγχρονοι του Σωκράτους δεν μπορούν να αντιληφθούν τη λειτουργία αυτής της μεθόδου.

⁵⁹ Το σημείο του μύθου, το οποίο αμφισβήτησε ο Σωκράτης, αφορούσε στη σχέση της αρετής με την αιδώ και τη δικαιοσύνη. Το ερώτημά του συγκεκριμένα εξέφραζε την απορία για το αν η αρετή είναι το ίδιο με την αιδώ και την δικαιοσύνη ή εάν αυτές οι δύο αποτελούν ιδιότητες της αρετής.

⁶⁰ Αυτή βέβαια η διαπίστωση γίνεται εμφανής σε έργα της ώριμης περιόδου, καθώς στα πρώιμα δεν καταγράφονται άλλοι μύθοι εκτός των δύο παραπάνω.

⁶¹ Βλ. Πλάτ., *Απολ.*, 23a6-7.

⁶² Βλ. και Robinson, 1953: 86, ο οποίος εύστοχα τονίζει τις καλές προθέσεις του Σωκράτους όταν ασκεί έλεγχο αναφέροντας μάλιστα, πως δεν θα μπορούσε να είναι κανείς άλλος στη θέση του.

Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος ήταν η καταδίκη του Σωκράτους με την κατηγορία πως διαφθείρει τους νέους.⁶³ Στο πλαίσιο των πλατωνικών διαλόγων, οι συνομιλητές του Σωκράτους θυμώνουν απέναντι σ' αυτήν του την τακτική και πολλές φορές οδηγούνται σε φιλονικία.⁶⁴ Ο αυτοέλεγχος όμως του Σωκράτους δεν του επιτρέπει να παραφερθεί προς τους συνομιλητές του.

A.2) Η σοφιστική τέχνη και οι απορρέοντες κίνδυνοι κατά τον Πλάτωνα.

Η παρουσία των σοφιστών στους περισσότερους από τους πλατωνικούς διαλόγους αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα και για τους διαλόγους της πρώτης περιόδου. Ο Πλάτων συνδέει τη διδασκαλία τους και ειδικότερα τη στάση τους με το στόχο που επιδιώκουν οι σοφιστές να ικανοποιήσουν. Και ο Πλάτων από την πλευρά του αποσκοπεί στο να οδηγηθεί κάπου ο διάλογος. Σε κάθε περίοδο όμως της πλατωνικής συγγραφής ο σκοπός είναι διαφορετικός. Στην πρώτη περίοδο της πλατωνικής φιλοσοφίας ο σκοπός του

⁶³ Βλ. Robinson, 1953: 13.

⁶⁴ Πολλές φορές ο ειρωνικός χαρακτήρας του *ελέγχου* προκαλεί το θυμό των συνομιλητών του Σωκράτους με αποτέλεσμα η συζήτηση να μετατρέπεται σε φιλονικία, σημειώνει ο Robinson, 1953: 10.

διαλεκτικού είναι να βρεθεί απάντηση στο ερώτημα *τί ἐστίν* που αφορά στις αρετές. Γι' αυτό, ο Σωκράτης, χωρίς να αποσκοπεί σε κάποιο προσωπικό όφελος και ενώ υπηρετεί απλώς και μόνο τον λόγο, προσπαθεί με τη βοήθεια των συμπολιτών του, με τους οποίους συνομιλούσε, να αξιολογήσει την ισχύ των διαφόρων προτάσεων.⁶⁵

Στους τρεις πρώιμους διαλόγους που εξετάζουμε, ο Πλάτων καταγράφει την ύπαρξη δύο πλευρών. Από την μία πλευρά του λόγου, υπάρχει ο Σωκράτης ή και κάποιος, ο οποίος συμμερίζεται τις απόψεις του Σωκράτους. Από την άλλη πλευρά του λόγου, (ως αντίλογος) υπάρχει συνήθως κάποιος σοφιστής από τους γνωστούς σοφιστές εκείνης της εποχής (Γοργίας, Πώλος, Πρωταγόρας, Καλλικλής) ή και κάποιος με ενδιαφέρον προς τη διδασκαλία τους ή κάποιος, τον οποίο διακατέχει η άγνοια για το υπό συζήτηση θέμα και τα λεγόμενα του αποτελούν πρόσφορο έδαφος για την εφαρμογή της σωκρατικής μεθόδου. Ο Πλάτων με την αντιπαράθεση των δύο πλευρών κατά την φιλοσοφική έρευνα φανερώνει την αντίθεση στον τρόπο, με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι δύο πλευρές την έρευνα.

Οι σοφιστές υπήρξαν ισχυροί αντίπαλοι για τον Πλάτωνα. Τα επιχειρήματά τους δημιουργούν έναν επίσης ισχυρό αντίλογο, όχι όμως και ακλόνητο. Τη βασική διαφωνία του Πλάτωνος ως προς τη διδασκαλία των σοφιστών την εντοπίζουμε στο γεγονός ότι οι σοφιστές δεν στηρίζουν τα επιχειρήματά τους σε κάποιο σταθερό θεμέλιο. Αντιθέτως, οδηγούν πάντοτε τη συζήτηση σε αυτό το σημείο, το οποίο εξυπηρετεί τη θέση τους με απώτερο σκοπό την επικράτηση αυτής της θέσης. Πιο απλά, οι σοφιστές δεν αφιέρωσαν το έργο τους στην έρευνα εννοιών, όπως ο Σωκράτης. Το ερώτημα του *τί ἐστίν* αποτελεί για τον Πλάτωνα ένα σταθερό θεμέλιο. Οι σοφιστές όμως, δεν είχαν κάτι αντίστοιχο στη διδασκαλία τους, γι' αυτό και τα επιχειρήματά τους στους πλατωνικούς διαλόγους αντιμετωπίζονται από τον Σωκράτη.

Από την άλλη πλευρά, οι σοφιστές αποτελούν δασκάλους με σημαντικές εγκυκλοπαιδικές γνώσεις σε πολλούς τομείς. Για κάποιους από αυτούς μάλιστα, η αντιμετώπιση ήταν διαφορετική από το Σωκράτη, αλλά και από τον Πλάτωνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Πρόδικος, ο οποίος είναι και

⁶⁵ Βλ. και Robinson, 1953: 8, όπου ο ερευνητής σημειώνει πως ο ίδιος ο Σωκράτης ισχυρίζεται πως δεν αντικρούει ο ίδιος, αλλά ο λόγος, δηλαδή η διάνοια (γι' αυτό και αποκαλείται απρόσωπος).

φίλος του Σωκράτους. Εκτός του Προδίκου, αξιοσέβαστοι αντίπαλοι υπήρξαν και οι Πρωταγόρας, Ιππίας, Αντιφών, Θρασύμαχος, Κριτίας, οι αποκαλούμενοι σοφιστές πρώτης γενιάς. Αυτοί οι σοφιστές είναι πιο μετριοπαθείς και ξεχωρίζουν για το ήθος τους και την πνευματική τους μαχητικότητα.⁶⁶

Η σοφιστική, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, αποτελεί δράση με πολλά κενά ως προς αυτά που διατείνονται οι σοφιστές ότι προσφέρουν στους μαθητές τους, καθώς συχνά ούτε αυτό δεν ισχύει.⁶⁷ Στο χωρίο αυτό από το διάλογο *Πρωταγόρας*, ο Πλάτων ρητά αποκαλεί το σοφιστή έμπορο και μικροπωλητή αυτών, με τα οποία τρέφεται η ψυχή. Και επειδή η ψυχή τρέφεται με μαθήματα, ο Σωκράτης εφιστά με αυτόν τον παραλληλισμό την προσοχή στον Ιπποκράτη, μήπως και ο Πρωταγόρας, δίπλα στον οποίο θέλει ο Ιπποκράτης να μαθητεύσει, εξαπατήσει τον Ιπποκράτη πουλώντας του κάτι μη πολύτιμο ως πολύτιμο. Ο κίνδυνος, κατά το Σωκράτη, υπάρχει, διότι μπορεί ακόμη και ο Πρωταγόρας ως δάσκαλος να μη γνωρίζει αν κάτι από αυτά, τα οποία διδάσκει είναι ωφέλιμο ή βλαβερό και παρά ταύτα να το διδάσκει ως κάτι πολύτιμο.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Σωκράτους, δεν γνωρίζουν όλοι τι είναι βλαβερό για την ψυχή και τι την ωφελεί. Έτσι, όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος της πλάνης από την πονηριά του σοφιστή με αποτέλεσμα να προσφέρουν στην ψυχή κάτι βλαβερό. Γι' αυτό το λόγο, ο Σωκράτης ρωτά τον Ιπποκράτη εάν γνωρίζει σε τι κίνδυνο πρόκειται να υποβάλλει την ψυχή του.⁶⁸ Και αυτός ο κίνδυνος, κατά τον Πλάτωνα, είναι πιο σοβαρός από αυτόν της κακής τροφής. Ο Πλάτων υποστηρίζει ότι τα τρόφιμα ακόμα και να αγοραστούν μπορούν να ελεγχθούν μετέπειτα και ως προς την ποιότητά τους, αλλά και ως προς την ποσότητα, την οποία μπορεί να καταναλώνει ο άνθρωπος. Αντίθετα, αυτά που προσφέρουμε στην ψυχή ούτε να ελεγχθούν μπορούν ούτε να περιοριστεί η ζημιά ή και η ωφέλεια που προκαλούν στην ψυχή· με αποτέλεσμα η επίδραση να είναι άμεση.⁶⁹

Ένας από τους ρόλους που επιτελεί ο Σωκράτης στους πλατωνικούς διαλόγους, είναι και αυτός που του επιτρέπει να διακρίνει κάθε είδος σοφιστικής

⁶⁶ Βλ. σχ. Guthrie, 1989: 274, 335.

⁶⁷ Βλ. Πλάτ., *Πρωτ.*, 313c4-11.

⁶⁸ Βλ. ό.π. 312e8-313a1.

⁶⁹ Βλ. ό.π. 313a2-b4. Ο Πλάτων κατά τον Βουδούρη, 1984: 46, θεωρεί τόσο σημαντικό να αποφύγουν οι νέοι τη διδασκαλία των σοφιστών, ώστε μόνο αυτοί που όντως θα καταφέρουν να την αποφύγουν, θα σωθούν από τους κινδύνους της.

παραπλάνησης. Γι' αυτό, στο παραπάνω χωρίο θέλει να γνωστοποιήσει στον Ιπποκράτη αυτήν την επικινδυνότητα των εριστικών λόγων, ώστε να αποφασίσει συνειδητά ο Ιπποκράτης εάν θέλει ή όχι να μαθητεύσει δίπλα στο σοφιστή Πρωταγόρα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Σωκράτης επισημαίνει τον κίνδυνο που προκαλεί το εριστικό επιχείρημα στην ψυχή των πολιτών. Γι' αυτό, όπως διαπιστώνουμε και στους τρεις πλατωνικούς διαλόγους, ο Σωκράτης, αφού αποκαλύψει τη σκόπιμη πλάνη των σοφιστών, προσπαθεί να επαναφέρει την έρευνα στο σωστό δρόμο. Μ' αυτόν τον τρόπο, ο Πλάτων υποβαθμίζει τους εριστικό λόγο και αντί αυτού ουσιαστικά προτείνει τη φιλοσοφική έρευνα.⁷⁰ Πιο απλά, ο Πλάτων υποβαθμίζει το αγωνιστικό στοιχείο των σοφιστικών λόγων, το οποίο μοιάζει μη ανατρέψιμο και προτείνει την φιλοσοφική έρευνα.

Ένα ακόμη στοιχείο της σοφιστικής διδασκαλίας, το οποίο δεν αποδέχεται ο Πλάτων, αποτέλεσε και η αμοιβή των διδασκάλων της. Κάθε σοφιστής όριζε τη δική του αμοιβή, ώστε να επιτρέψει σε κάποιον να μαθητεύσει κοντά του.⁷¹ Γι' αυτό, και ο Σωκράτης στο διάλογο *Πρωταγόρας* αποκαλεί τον σοφιστή έμπορο, αφού στην ουσία ο σοφιστής πουλάει αυτό που διδάσκει και μάλιστα με πολύ ικανοποιητική αμοιβή. Στο αντίστοιχο χωρίο από τον διάλογο *Πρωταγόρας*, ο Σωκράτης, καθώς συνομιλεί με τον Ιπποκράτη, δηλώνει την αντίρρησή του προς αυτήν την τακτική των σοφιστών, καθώς ειρωνεύεται τον Πρωταγόρα.⁷² Υποστηρίζει συγκεκριμένα πως ο Πρωταγόρας αναλαμβάνει να διδάξει σε οποιονδήποτε, αρκεί και μόνο να λάβει την αμοιβή που εκ των προτέρων έχει ορίσει.⁷³

Με άλλα λόγια, ο Πρωταγόρας δεν φαίνεται να προβάλλει κάποιες απαιτήσεις από τους μαθητές του πέραν της αμοιβής. Ο Σωκράτης, όμως, αυτήν τη συμπεριφορά την εισπράττει ως κάτι αρνητικό, διότι η μαθητεία θα πρέπει να είναι πιο ουσιαστική και όχι εμπορική. Η αντίθεση του Σωκράτους

⁷⁰ Βλ. Δημητρίου, 2003: 37.

⁷¹ Βλ. Διογένης Λαέρτιος, *Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή*, ΙΧ 50, πρβ. με Σκουτερόπουλο, 1991: 35 κ. α., όπου αναφέρεται, πως η αμοιβή του Πρωταγόρου ήταν 100 μνες. Αντίστοιχη ήταν και η αμοιβή του Γοργίου, βλ. Σκουτερόπουλος, 1991: 144. Ωστόσο, ο Σκουτερόπουλος, 1991: 39, προσθέτει πως αυτή η αμοιβή ήταν πολύ μεγάλη για να αφορά έναν μόνο μαθητή. Επίσης, η αποπληρωμή γινόταν μετά την πρώτη δίκη, την οποία θα κέρδιζε ο μαθητής, βλ. Διογένης Λαέρτιος, *Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή*, ΙΧ 50, πρβ. με Σκουτερόπουλο, 1991: 37.

⁷² Βλ. Πλάτ., *Πρωτ.*, 310d7-8.

⁷³ Βλ. Χριστοδούλου, 1999: 257, σχόλιο 13.

προς τον χρηματισμό των σοφιστών γίνεται εμφανής και σε ένα ακόμη χωρίο του διαλόγου Πρωταγόρας.⁷⁴ Σ' αυτό το χωρίο, ο Σωκράτης επιπλήττει τον Ιπποκράτη που θέλει να μαθητεύσει πλησίον στον Πρωταγόρα, καθώς εκθέτει απερίσκεπτα την ψυχή του σε μαθήματα, για τα οποία δεν γνωρίζει εάν είναι επιζήμια ή ωφέλιμα, καθώς αγνοεί τι είναι ο σοφιστής.⁷⁵ Και αυτήν την απερίσκεψία του Ιπποκράτους την δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο το γεγονός ότι διατίθεται ο Ιπποκράτης να πληρώσει όσα χρήματα του ζητηθούν ή ακόμη και περισσότερα.

Η σοφιστική και η διαλεκτική στην πρώιμη πλατωνική περίοδο αποτελούν, όπως διαπιστώνουμε, σημαντικές δεξιότητες στο πλαίσιο του διαλόγου και το στοιχείο που τις διαφοροποιούσε ήταν η ηθική προαίρεση. Για το Σωκράτη, η ενδυνάμωση της ανθρώπινης ηθικής αποτελούσε ανάγκη, καθώς στην χρονική περίοδο κατά την οποία έζησε, σύμφωνα με τον Düring επικρατούσε ηθική και πολιτική παρακμή.⁷⁶ Η ηθική προαίρεση αποτελεί για το Σωκράτη, όπως και για τον Πλάτωνα, το μόνο δρόμο για να ξεφύγει ο άνθρωπος από την υποκειμενική θέαση των πραγμάτων, στην οποία πιστεύουν οι σοφιστές. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις των σοφιστών, κάθε άνθρωπος σχηματίζει διαφορετική άποψη για κάποιο θέμα και έτσι κάθε άποψη γίνεται αποδεκτή ως σωστή. Αυτή όμως η παραδοχή δημιουργεί αντιφάσεις, διότι θα πρέπει την ίδια στιγμή να ισχύουν δύο αντίθετες καταστάσεις που αφορούν το ίδιο πράγμα: κάτι το οποίο ο Πρωταγόρας υποστήριξε και στις ηθικές έννοιες. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους σοφιστές, ένα πράγμα μπορεί να θεωρηθεί ταυτόχρονα και καλό και κακό.⁷⁷ Παρόμοια είναι η αντίληψη των σοφιστών για το φυσικό δίκαιο, το οποίο αποδέχονταν ως το μόνο που έχει ισχύ. Για τους σοφιστές, το φυσικό δίκαιο εναντιθέσει με το θετό δεν ενέχει στοιχεία ηθικής, καθώς το προβάδισμα το έχει ο

⁷⁴ Πλάτ., *Πρωτ.*, 313b7-9. Απέναντι σ' αυτήν την συμπεριφορά των σοφιστών ο Πλάτων τοποθετείται, επίσης, ειρωνικά και στο διάλογο βλ. Πλάτων, *Ιππ. Μείζ.*, 282b5-e9. Στον τελευταίο διάλογο ο Πλάτων καταγράφει το περιεχόμενο της σοφιστικής διδασκαλίας, το οποίο δεν είναι άλλο από το να γνωρίζει κάποιος να μιλάει σε δημόσιους χώρους με σκοπό να πείθει και μάλιστα να αμείβεται γι' αυτό.

⁷⁵ Βλ. Πλάτ., *Πρωτ.*, 313c1-3.

⁷⁶ Düring, 2006: 48. Και ο Κορδάτος, 1958: 18-19, υποστηρίζει πως ο Σωκράτης έζησε σε καιρούς ηθικής και πολιτικής παρακμής και γι' αυτό πίστεψε πως η μόνη λύση για μίαν ουσιαστική αλλαγή στις ζωές των ανθρώπων είναι η "ηθικοποίηση" όλων των ανθρώπων, βλ. και Τζουμελέας, χ.χ.: 15-17.

⁷⁷ Ο Gigon, 1995: 260, σημειώνει πως η αντιλογική τέχνη αποδίδεται στους Ελεάτες και στον Παρμενίδη συγκεκριμένα, ο οποίος πίστευε στην ταυτόχρονη ύπαρξη των αντιθέτων με αποτέλεσμα να δημιουργείται στα πράγματα μια "εσωτερική αντίφαση". Και ο Πλάτων αρνείται την ισχύ των αντίθετων λόγων, καθώς "αλληλοαναιρούνται" μέσα από την αντικειμενική αδυναμία να συνυπάρξουν ταυτόχρονα, βλ. σχ. Αλατζόγλου – Θέμελη, 1984: 67.

πιο ισχυρός και όχι ο έχων πραγματικά δίκαιο. Αυτήν την αντιφατικότητα της σοφιστικής διδασκαλίας θέλησε ο Σωκράτης να πολεμήσει μέσα από την προσωπική του μέθοδο να ερευνά τα πράγματα.⁷⁸

Αυτόν τον υποκειμενισμό οι σοφιστές τον είχαν ενσωματώσει στον καθημερινό λόγο, με αποτέλεσμα να πείθουν με τα λεγόμενά τους τον ακροατή ακόμη πιο εύκολα. Ωστόσο, δεν στηρίχτηκαν μόνο σ' αυτό, για να εδραιώσουν τη διδασκαλία τους. Εξίσου χρήσιμο "όπλο" με σκοπό να πείθουν οι σοφιστές στις συζητήσεις τους υπήρξε και ο μακρύς λόγος. Η μακρολογία των σοφιστών στο πλαίσιο του διαλόγου συμφωνεί με το σκοπό τους να επικρατήσουν στη συζήτηση. Αντιθέτως, ο Πλάτων έχει διαφορετική άποψη για αυτήν την τακτική. Στο διάλογο *Γοργίας* ο Σωκράτης απολογείται στον Πώλο, γιατί μακρηγορεί έχοντας ειρωνική χροιά, όμως.⁷⁹ Με τον τρόπο αυτό, ο Σωκράτης υπαινίσσεται δύο πράγματα. Πρώτον, υπαινίσσεται ότι η μακρολογία δεν είναι ο σωστός τρόπος για φιλοσοφική έρευνα και δεύτερον ότι ο Πώλος αδυνατεί ανταλλάσσοντας σύντομες απαντήσεις να συνδιαλεχθεί με το Σωκράτη.

Έπειτα, ο Σωκράτης επιδιώκει να διακόψει το μακρύ λόγο του Πώλου, γι' αυτό και δίνει ενδιάμεσα απαντήσεις προς τον συνομιλητή του. Ο ίδιος γνωρίζει καλά το τέχνασμα των σοφιστών να αλλάζουν τη ροή της συζήτησης και να την κατευθύνουν σε νέα βάση, της οποίας τα δεδομένα βρίσκονται πολύ πιο κοντά σ' αυτό που θέλουν σε κάθε περίπτωση να επιτύχουν. Αυτή η νέα βάση, στην οποία στρέφουν οι σοφιστές μια συζήτηση, αποτελεί ουσιαστικά αυτό, το οποίο γνωρίζουν πολύ καλά οι ίδιοι και αυτό για το οποίο μπορούσαν να επιχειρηματολογήσουν. Ο σοφιστής, όταν μακρηγορεί, γνωρίζει πως με την αδιάκοπη ροή του λόγου εμποδίζει τον συνομιλητή του να ελέγξει την εγκυρότητα των προτάσεών του. Αποτέλεσμα αυτού είναι ακόμη και ένας ευμνήμων συζητητής να μην μπορεί να συγκρατήσει στη μνήμη του όσα έχουν ειπωθεί και περαιτέρω να μην μπορεί να οργανώσει ο συνδιαλεγόμενος τη σκέψη του, ώστε να προβάλλει τα αντίστοιχα επιχειρήματα.

⁷⁸ Αυτή η πλευρά της σοφιστικής διδασκαλίας καταγράφεται αργότερα και από τον Αριστοτέλη στο έργο *Σοφιστικοί Έλεγχοι*, 173a7-18.

⁷⁹ Πλάτ., *Γοργ.*, 465e2-466a2. Στο χωρίο αυτό, ο Σωκράτης με ειρωνεία απολογείται στον Γοργία ,γιατί μακρηγορεί, κατηγορώντας τους μ' αυτόν τον τρόπο ότι μακρηγορούν όχι μόνο για να παραπλανήσουν το συνομιλητή τους, αλλά και για να κερδίσουν χρόνο. Επίσης, ο Σωκράτης με την τελευταία νύξη του στο τέλος του αποσπάσματος ("εάν καταλαβαίνω, άφησέ με να απαντώ"), κατά κάποιον τρόπο τους αποκαλεί μωρούς. Βλ. επίσης και Πλάτων, *Ιππ. Ελάττ.*, 372e7-373a7.

Με άλλα λόγια, οι σοφιστές καθοδηγούν υπόγεια το συνομιλητή τους προς το σημείο που αυτοί θέλουν και τελικά τον οδηγούν σε πλάνη. Στην πλατωνική όμως διαλεκτική, ο Σωκράτης προσπαθεί να συμπαρασύρει σε μίαν από κοινού αναζήτηση.⁸⁰ Η συνήθης πρακτική των ερωταποκρίσεων επιτρέπει την αμφισβήτηση των επιχειρημάτων, ώστε τελικά να αποδειχθεί εάν αυτά ευσταθούν. Έπειτα, ο Σωκράτης δεν προσπαθεί να επιβάλλει κάποια άποψη και το επιβεβαιώνει με την επικαλούμενη άγνοια. Απεναντίας, μέσα από μια σωρεία ερωτήσεων πορεύεται μαζί με τον συνομιλητή του στην προσωπική ανακάλυψη του κεντρικού νοήματος, το οποίο και ερευνούν.⁸¹

Συν τοις άλλοις, οι σοφιστές στην προσπάθειά τους να πείσουν το συνομιλητή για την άποψή τους χρησιμοποιούν συχνά λόγο επιθετικό. Η εριστική συμπεριφορά, την οποία τηρούσαν οι σοφιστές, βοηθά στο να χάσει ο συνομιλητής την ψυχραιμία του και να καταστεί αδύναμος να επιχειρηματολογήσει υπέρ της δικής του θέσης. Ο Σωκράτης αποδοκιμάζει και αυτήν τη συμπεριφορά στο πλαίσιο του διαλόγου, διότι μια τέτοια συμπεριφορά μαρτυρά την κακή πρόθεση του ομιλούντος, η οποία δημιουργεί εμπόδια στη φιλοσοφική έρευνα. Στο διάλογο *Λύσις*, ο Σωκράτης απευθύνεται στον Ιπποθάλη και του λέει ειρωνικά να τον βοηθήσει ενώ θα συνομιλεί με τον Μενέξενο, διότι ο τελευταίος ως μαθητής του Κτησίππου αρέσκειται στην εριστική, γεγονός που χρήζει τιμωρίας σύμφωνα με τον Ιπποθάλη, ο οποίος προτρέπει το Σωκράτη να συνομιλήσει με τον Μενέξενο προκειμένου να τον τιμωρήσει.⁸²

⁸⁰ Σε πλάνη οδηγεί επίσης και η δημιουργία αμφιβολίας την οποία επιδιώκουν οι σοφιστές. Ο Κωσταράς, 1984: 256, εύστοχα παρατηρεί πως οι σοφιστές στράφηκαν από “τη γόνιμη απορία στην καταλυτική αμφιβολία”. Αυτή η αμφιβολία καταφέρνει να δημιουργήσει σαθρό έδαφος, ώστε να μην μπορεί να ευδοκιμήσει κάποια λογική επιχειρηματολογία από την αντίπαλη πλευρά. Με την άποψη αυτή του Κωσταρά ωστόσο διαφωνούμε, διότι δεν επιτυγχάνουν οι σοφιστές να εμποδίσουν τον Σωκράτη να επιχειρηματολογήσει και μάλιστα αποτελεσματικά ενάντια στα όσα οι ίδιοι υποστηρίζουν.

⁸¹ Όπως σωστά παρατηρεί ο Κωσταράς, 1984: 255, η διαμάχη του φιλοσόφου και του σοφιστή αποτελεί στην ουσία διαφωνία ως προς τη στάση ζωής και αυτή η απόσταση σκιαγραφείται χαρακτηριστικά στο διάλογο *Γοργίας*.

⁸² Βλ. Πλάτ., *Λύσ.*, 211b7-8. Βλ. και Πλάτ., *Ιππ. Μείζ.*, 293c5-8. Ο Νεχαμάς, 1988: 38, παραθέτει την άποψη του Kerferd, 1996: 62-63, πως η αντιλογική διαφοροποιείται από την εριστική, καθώς η πρώτη αποτελεί μια ειδική μέθοδο επιχειρηματολογίας, ενώ η δεύτερη όχι. Η εριστική χρησιμοποιεί κάθε μέσο προκειμένου να πετύχει το σκοπό της. Ωστόσο ο Νεχαμάς δεν συμφωνεί με αυτήν την άποψη, καθώς υποστηρίζει πως δεν είναι απαραίτητο να γίνεται συνειδητά η χρήση κάθε μέσου στην εριστική. Ο Robinson, 1953: 84, 85, εντοπίζει γενικότερα στην πρακτική άσκηση της διαλεκτικής τον κίνδυνο να τύχει η διαλεκτική κακής μεταχείρισης από ανθρώπους, οι οποίοι την αντιμετωπίζουν για προσωπική τους ευχαρίστηση ως ένα παιχνίδι και μόνο.

Και στο διάλογο *Πρωταγόρας* οφείλουμε να δώσουμε προσοχή στο σημείο, όπου ο Σωκράτης διαφωνεί με τον τρόπο, με τον οποίο συμμετέχει ο Πρωταγόρας στη συζήτηση, καθώς ο τελευταίος εσκεμμένα μακρηγορεί. Ο Πρωταγόρας στο αίτημα του Σωκράτους να απαντά πιο σύντομα στις ερωτήσεις που του απευθύνει, εκφράζει και επιτείνει τη διαφωνία του, υπονοώντας πως ο Σωκράτης του ζητούσε να λέει λιγότερα από όσα ήταν απαραίτητα για να στηρίξει τη θέση του.⁸³ Την εριστική στάση του Πρωταγόρα προς τον Σωκράτη την ενισχύει ακόμη περισσότερο, η φήμη που επικρατεί για τον Πρωταγόρα, ότι είναι δηλαδή ο καλύτερος στις συζητήσεις. Και αυτήν την φήμη ο Πρωταγόρας την απέκτησε, διότι μεταχειριζόταν πάντοτε το γνωστό μακρόσυρτο λόγο του. Γι' αυτό και στην προκειμένη περίπτωση, ο Πρωταγόρας επιμένει να συνεχίσει το διάλογο με τη χρήση μονολόγων. Το αποτέλεσμα αυτής της διαφωνίας είναι η επιθυμία του Σωκράτους να αποχωρήσει από τον διάλογο, καθότι δεν είναι δυνατό να ανταπεξέλθει σε μια συζήτηση, από την οποία απουσιάζει το στοιχείο της άμεσης ανταπόκρισης.

Και στο διάλογο *Γοργίας* υπάρχουν αρκετά σημεία, όπου η συμπεριφορά των σοφιστών είναι εριστική απέναντι στο Σωκράτη. Δηλαδή, οι σοφιστές προκειμένου να κάνουν το Σωκράτη να χάσει την ψυχραιμία του, γίνονται πολλές φορές επιθετικοί και προσβλητικοί μαζί του. Συγκεκριμένα, κατά την συζήτηση μεταξύ Σωκράτους και Πώλου, ο Σωκράτης κατάφερε να αποδείξει πως ο ρήτορας εργάζεται, όπως ο τύραννος και ενώ μιλούσαν περί τυραννίας, ο Πώλος βρήκε πρόσφορο έδαφος να “επιτεθεί” στο Σωκράτη, καθώς του απαντά, πως όσα είπε (ο Σωκράτης) ακόμη και ένα μικρό παιδί θα μπορούσε να τα ελέγξει. Ήταν πάγια η τακτική των σοφιστών να προκαλούν το συνομιλητή τους προσβάλλοντας ακόμα και τη διάνοια αυτού. Ωστόσο, ο Σωκράτης δεν εγκαταλείπει το διάλογο και τη δική του μέθοδο, αλλά προκαλεί και αυτός με τη σειρά του τον Πώλο να του ασκήσει έλεγχο, όπως ακριβώς θα έπραττε και ένα μικρό παιδί απέναντι στον Σωκράτη.

Στη συνέχεια του διαλόγου, ο Πώλος διατηρεί την εριστική του διάθεση απέναντι στο Σωκράτη και πραγματοποιεί μιαν ακόμη “επίθεση”, όταν ο Σωκράτης διαφωνεί μαζί του ότι δέχτηκε από εκείνον έλεγχο. Συγκεκριμένα, ο Πώλος κατηγορεί το Σωκράτη πως διαφώνησε εσκεμμένα, διότι δεν είχε ούτως

⁸³ Βλ. Πλάτ., *Πρωτ.*, 334d8-9.

ή άλλως την πρόθεση να συμφωνήσει μαζί του.⁸⁴ Ο Σωκράτης από την δική του πλευρά κατευνάζει την εχθρική διάθεση του συνομιλητή του και αποδεικνύει στη συνέχεια πως όντως ο Πώλος δεν άσκησε έλεγχο στον Σωκράτη· αντιθέτως χρησιμοποίησε ένα τέχνασμα, το οποίο δεν είχε το αποτέλεσμα που επιθυμούσε ο Πώλος. Ομοίως, πράττει και ο Πώλος, όταν στην πορεία του διαλόγου ο Σωκράτης ισχυρίστηκε πως εξακολουθούσε ο Πώλος να μην του ασκεί έλεγχο σε όσα λέει και αντί αυτού προσπαθούσε να τον εκφοβίσει (“μορμολύπτει”) με μαρτυρίες άλλων ανθρώπων, αλλά και γελώντας εις βάρος του Σωκράτους. Και οι δύο αυτές αντιδράσεις του Πώλου αποδεικνύουν πως δεν δύναται ο ίδιος να επιχειρηματολογήσει στα λεγόμενα του Σωκράτους και γι’ αυτό καταφεύγει σε τεχνάσματα, που σκοπό είχαν να κάνουν τον Σωκράτη να χάσει την ψυχραιμία του.

Ακόμη ένα παράδειγμα εριστικής συμπεριφοράς συναντάμε στον ίδιο διάλογο στη συζήτηση του Σωκράτους με τον Καλλικλή, όπου τώρα το θέμα μετατίθεται σε ό,τι αφορά στην ισχύ του φυσικού δικαίου απέναντι σ’ αυτό που θεσπίζουν οι άνθρωποι. Ο Σωκράτης χρησιμοποιεί διάφορα παραδείγματα και έτσι αποδεικνύει το λάθος του Καλλικλέους και τότε ο τελευταίος τον αποκαλεί δημηγόρο που λέει αβάσιμα πράγματα.⁸⁵ Ελλείπει επιχειρημάτων ο Καλλικλής, όπως και ο Πώλος προηγουμένως, χρησιμοποιεί την άμεση “επίθεση” στο Σωκράτη και όχι στα λεγόμενά του. Όμως, ο Σωκράτης δεν υιοθετεί τη συμπεριφορά του συνομιλητή του, όπως και στις άλλες περιπτώσεις και στους άλλους διαλόγους, αλλά απαντά και προκαλεί το συνομιλητή του χωρίς να χάνει την ψυχραιμία του, προκειμένου να αποδείξει αυτά που ισχυρίζεται.

Ο Σωκράτης είχε επίγνωση και των κινδύνων της σοφιστικής δράσης, αλλά και των τεχνασμάτων με βάση τα οποία δρούσαν οι σοφιστές και γι’ αυτό αντιδρά πάντοτε με ψυχραιμία, χωρίς να πέφτει στις διάφορες παγίδες. Απέναντι στα τεχνάσματα των σοφιστών που σκοπό έχουν να πείσουν και να αποδείξουν ακόμη και μια παράλογη θέση, αντιτάσσει τη φιλοσοφική έρευνα. Ο σκοπός του Σωκράτους ήταν πάντοτε η απάντηση στο *τί ἐστίν* και δρούσε υπηρετώντας το λόγο. Η ηθική γνώση, δηλαδή η γνώση της αρετής, είναι αυτή που μπορεί να αλλάξει τη ζωή του ανθρώπου, καθώς μπορεί να μετατραπεί σε

⁸⁴Βλ. Πλάτ., *Γοργ.*, 471e1.

⁸⁵ Βλ. ό.π. 494d1.

πράξη.⁸⁶ Αυτήν την στάση υποστηρίζουν ο Σωκράτης και ο Πλάτων στους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους και μέσα από τη διαλεκτική πραγματοποιείται η παραπάνω έρευνα.

Πιο απλά, ο Σωκράτης στο πλαίσιο μιας μη φιλοσοφικής (ως προς την ιδιότητά τους) ομάδας πολιτών πραγματοποιούσε από κοινού με τους συνδιαλεγόμενούς του κάποια έρευνα, που αφορούσε σε θέματα της καθημερινότητάς τους, τα οποία θα έπρεπε να είναι γνωστά, καθότι έμοιαζαν απλά.⁸⁷ Ο Σωκράτης διερωτάται για την αρετή και την αντιμετωπίζει ως “εκδήλωση του ανθρώπου”.⁸⁸ Βασίζει την έρευνά του εξολοκλήρου στον λόγο, διότι ο λόγος ουδέποτε λανθάνει και έρχεται σε αντίθεση με τη δράση των σοφιστών, οι οποίοι στηρίζουν τις απόψεις τους στην εμπειρία. Ο Σωκράτης επιδιώκει να παρακινήσει τους συνομιλητές του σε φιλοσοφική έρευνα και όταν η συζήτηση δεν καταλήγει στην εύρεση του κεντρικού νοήματος, τότε αφήνει να εννοηθεί πως οδηγήθηκαν οι συζητητές σε αδιέξοδο λόγω της λανθασμένης στάσης τους· και αυτό μπορεί να σημαίνει είτε ότι οι θέσεις, στις οποίες στηρίχτηκαν προηγουμένως δεν ευσταθούν λόγω κυρίως της νοηματικής σύγχυσης που επέφερε η αμφισημία είτε ότι δεν είχαν όλοι οι συζητητές την πρόθεση για φιλοσοφική αναζήτηση.⁸⁹ Οι προθέσεις των σοφιστών κατά τον Πλάτωνα, όπως αντιλαμβανόμαστε από τους διαλόγους του, χρήζουν προσοχής· το μόνο σίγουρο είναι πως οι σοφιστές προσπαθούν να αποκρύψουν τις πραγματικές τους προθέσεις στο πλαίσιο ενός διαλόγου.⁹⁰

Συμπερασματικά, υποστηρίζουμε ότι στους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους η διαλεκτική αποτελεί μια μέθοδο χρήσιμη και αποτελεσματική για τη

⁸⁶ Βλ. και Κουραβέλος, 1958: 15, ο οποίος ορθά υποστηρίζει πως η κατάκτηση της γνώσης για τις παραπάνω έννοιες κατέχει σημαντικό ρόλο στη ζωή του ανθρώπου και πως ο Σωκράτης αναγνωρίζει την άγνοια των ανθρώπων για αυτές τις έννοιες και αυτός είναι ο λόγος που ξεκινά να τις ερευνά.

⁸⁷ Βλ. Robinson, 1953: 53.

⁸⁸ Martin, 1967: 131.

⁸⁹ Και ο Λαούρδας, *Πλάτων, Ίων*, χ.χ.: 13, υποστηρίζει ότι στους περισσότερους διαλόγους ο Σωκράτης και οι συνομιλητές του δεν καταλήγουν σε κάτι θετικό. Άλλοτε βέβαια το επιτυγχάνουν και άλλοτε καταλήγουν σε λογική απορία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της περίπτωσης αποτελεί, όπως σημειώνει στην εισαγωγή του και ο Τετάνης, *Πλάτων, Χαρμίδης*, χ.χ.: 3, η έκβαση του διαλόγου *Χαρμίδης*, όπου το συμπέρασμά του είναι η υπόδειξη του σωστού τρόπου σκέψης και αντιμετώπισης των λαθών στο πλαίσιο της διαλεκτικής έρευνας. Επίσης, βλ. Τατάκης, *Πλάτων, Λάχης*, χ.χ.: 5, το αποτέλεσμα των διαλόγων δεν αποτελεί πάντοτε την ανεύρεση της γενικής έννοιας. Πάντοτε όμως σημειώνεται πρόοδος στην έρευνα, έτσι ώστε, όταν ασχοληθούν εκ νέου με το ίδιο ζήτημα, να μην ξεκινήσουν από την ίδια βάση.

⁹⁰ Πλάτ., *Πρωτ.*, 316d3-e4.

φιλοσοφική έρευνα.⁹¹ Αυτή η διαλεκτική εξετάζεται υπό μια θετική θεώρηση, καθώς προάγει το ανθρώπινο πνεύμα. Η σοφιστική αποτελεί μια τέχνη ικανή να θέσει υπό αμφισβήτηση οτιδήποτε ισχύει και να αποσταθεροποιήσει το *τί έστιν*. Στη σοφιστική, το ανθρώπινο πνεύμα υποτάσσεται στον υποκειμενισμό και δεν ενδιαφέρεται να ερευνήσει εις βάθος, παρά μόνο να εξυπηρετήσει κυρίως την παραπάνω σκοπιμότητα. Οι σοφιστές με την αναίρεση του *τί έστιν* οδηγούν ένα διάλογο σε συμπεράσματα, τα οποία κάνουν τους ίδιους να φαίνονται ως σοφοί δάσκαλοι· κάτι που επιδιώκουν πάντοτε να πετύχουν. Στη συνέχεια της εργασίας εξετάζουμε τη διαλεκτική του Αριστοτέλους, η οποία αποτελεί μια θεωρία. Αυτή η θεωρία προτείνει τον τρόπο για να συνδιαλέγεται κάποιος χρησιμοποιώντας τα κατάλληλα επιχειρήματα με σκοπό να στηρίξει αποτελεσματικά μια θέση. Στη διαλεκτική του, ο Αριστοτέλης διατηρεί πολλά στοιχεία από την πρώιμη πλατωνική, ωστόσο το προσωπικό του στίγμα γίνεται φανερό και μέσα από διαφοροποιήσεις, αλλά και από το βαθμό στον οποίο εξελίσσει τη δική του αντίληψη από αυτήν του δασκάλου του. Η εξέλιξη που διαπιστώνουμε σε αυτήν τη διαλεκτική αφορά στο σκοπό που επιδιώκει να πετύχει, αλλά και στη βάση της αντίληψής του για τη διαλεκτική, δηλαδή στα *ένδοξα*, τα οποία θα αναλύσουμε στο Β' μέρος της εργασίας.

⁹¹ Κατά τον Saunders, 2005: 34, με τον οποίο συμφωνούμε, στην πρώιμη πλατωνική περίοδο ο Σωκράτης αλλά και ο Πλάτων ταυτίζουν τη φιλοσοφία με τη ζωή των πολιτών και με θέματα που αφορούν στη ζωή άμεσα, τα οποία είναι θέματα ηθικά και πολιτικά (από την ζωή των πολιτών). Δηλαδή, ασχολούνται με θέματα απλά, τα οποία συζητάνε οι πολίτες κατά τις συναντήσεις τους, όπως τι είναι η ανδρεία, το όσιο, η αρετή.

B' Μέρος

Η διαλεκτική του Αριστοτέλους σε σύγκριση με την πρώιμη πλατωνική διαλεκτική.

B.1) Οι αντιλήψεις του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική.

Κάθε άποψη του Αριστοτέλους που αφορά στην έννοια της διαλεκτικής, αλλά και απόψεις σχετικές των προκατόχων του, συγκεντρώνονται, οργανώνονται και ταξινομούνται για πρώτη φορά και κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να προκύπτει

ένα σύγγραμμα οδηγιών περί διαλεκτικής.⁹² Οι πραγματείες των *Τοπικών* και των *Σοφιστικών Ελέγχων* ως προς το περιεχόμενό τους, αποτελούν σύμφωνα με τον Αριστοτέλη την πρώτη ταξινόμηση και περιγραφή του ορθού συλλογισμού, καθώς στο παρελθόν ουδεμία απόπειρα περί συλλογιστικής υπήρξε.⁹³

Στο παρόν κεφάλαιο, δίνουμε έμφαση στη διαλεκτική βλέποντάς τη ειδικότερα ως μέθοδο. Από την αρχή κιάλας του Α βιβλίου της πραγματείας των *Τοπικών*, διαπιστώνει κανείς τη σχέση ανάμεσα στη διαλεκτική και στον όρο της λογικής. Τον όρο αυτό χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης με σημαντική διαφοροποίηση από τη σύγχρονη έννοια.⁹⁴ Όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται στη λογική, εννοεί ότι κάτι ερευνάται ή αποτελεί αντικείμενο συζήτησης με σκοπό να οδηγηθούμε σε κάποιο συμπέρασμα.⁹⁵ Όπως δηλώνει και σ' αυτό το χωρίο ο Αριστοτέλης, λογικό είναι το πρόβλημα για το οποίο μπορούν να ειπωθούν αρκετά και καλά επιχειρήματα. Ο όρος της λογικής αφορά στον τρόπο σκέψης και αποτελεί εργαλείο και όχι επιστήμη· δηλώνει την πορεία της σκέψης ώστε αυτή να διατηρεί την ορθότητά της. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από τα ίδια τα λογικά συγγράμματα του Αριστοτέλους ή *Όργανον*, στα οποία ο Αριστοτέλης αναλύει τον σωστό τρόπο σκέψης ανάλογα με την περίπτωση.⁹⁶ Ο Αριστοτέλης διακρίνει μάλιστα σε αυτά τα έργα, δύο συγκεκριμένες μορφές της σκέψης, τον αποδεικτικό και τον διαλεκτικό συλλογισμό, οι οποίες εξυπηρετούν διαφορετικό σκοπό όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια του κειμένου. Δύο επίσης επιμέρους μορφές της σκέψης αποτελούν ο επαγωγικός και ο παραγωγικός συλλογισμός.⁹⁷

⁹² Ο Düring, 2006: 153, υποστηρίζει συγκεκριμένα πως “τα *Τοπικά* είναι ένα διδακτικό εγχειρίδιο για την τεχνική της λογικής επιχειρηματολογίας”.

⁹³ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 184b2-3.

⁹⁴ Ο Ross, 2010:37, σημειώνει πως ο παραπάνω όρος της λογικής, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά με την σύγχρονή του έννοια, από τον Αλέξανδρο τον Αφροδισιέα. Επίσης σύμφωνα με τον Κορδάτο, 1972: 351, ο Αριστοτέλης υπέδειξε τις μεθόδους της ορθής σκέψης και αυτό το γεγονός ώθησε πολλούς σύγχρονους ερευνητές να χαρακτηρίσουν τον Αριστοτέλη ιδρυτή της λογικής, βλ. Φικιώρης, 1988: 310, αλλά και “εφευρέτη της λογικής”, βλ. Burke, 1967: 393, βλ. επίσης και Καργόπουλος, 1988: 85, όπου ο συγγραφέας αποδίδει στον Αριστοτέλη τον τίτλο του “πατέρα της λογικής”.

⁹⁵ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.* 129a29-30.

⁹⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε πως κατά τον Κορδάτο, 1972: 354, ο Αριστοτέλης διεξέρχεται τα θέματα της λογικής με βάση τους τρεις νόμους: α) της ταυτότητας, β) της αντίφασης και γ) του αποκλειόμενου τρίτου.

⁹⁷ Βλ. Τατάκης, 1966: 45, με τον οποίο συμφωνούμε και ο οποίος ερμηνεύει τον όρο της λογικής του Αριστοτέλους, ως μελέτη των μορφών, των τύπων της σκέψης, ως ιδιαίτεροι βηματισμοί της σκέψης, αλλά και ως γενικές αρχές που καθιστούν την σκέψη ορθή.

Ο όρος της λογικής, με τον τρόπο που τον χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, απουσιάζει από την αντίστοιχη αντιμετώπιση της διαλεκτικής από τον Πλάτωνα. Ο τελευταίος, συνδέει τη λογική με το μέρος της ψυχής όπου εδράζεται ο λόγος· εξού κι η ονομασία του ως λογιστικό. Όπως επίσης και στη σημερινή εποχή υπάρχει αντίστοιχη διαφοροποίηση, καθώς συνηθίζουμε με τον όρο λογική να αναφερόμαστε σε οτιδήποτε το διέπει η αλληλουχία σκέψεων και ιδεών, τις οποίες διακρίνει η συνάφεια. Επίσης, υπάρχει και μία ακόμη επισήμανση ως προς το στοιχείο της λογικής στον Αριστοτέλη, αφορά τη σχέση της λογικής με τη γλωσσική προσέγγιση της εκφοράς του λόγου. Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης στο έργο *Αναλυτικά Ύστερα*, ρητά αναφέρει πως ο συλλογισμός και η απόδειξη δεν σχετίζονται με τον *έξω λόγο*, δηλαδή με τα γλωσσικά στοιχεία του λόγου· παρά μόνο με τον *έσω λόγο*, εννοώντας ως εσωτερικό λόγο την σκέψη.⁹⁸ Αυτός ο ισχυρισμός, μαρτυρά αν μη τι άλλο πως ό, τι εννοεί ο Αριστοτέλης με τον όρο λογική, σίγουρα δεν εξαρτάται από τη γλώσσα. Ωστόσο, οι δύο λειτουργίες (σκέψη και γλώσσα) δεν είναι άσχετες μεταξύ τους. Η σχέση της σκέψης και της γλώσσας είναι υπαρκτή, καθώς η δεύτερη βρίσκεται στην υπηρεσία της πρώτης αποτελώντας το μέσο έκφρασής της.⁹⁹ Με άλλα λόγια, η λογική αφορά στους δρόμους που ακολουθεί η σκέψη, προκειμένου αυτή να επιτελέσει το έργο της· και η γλώσσα με τα στοιχεία της, καθιστά αντιληπτή την όποια πορεία της σκέψης, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τον συλλογισμό για τον οποίο ο Αριστοτέλης αναλύει διεξοδικά.

Ένα πρώτο στοιχείο του *συλλογισμού* για τον Αριστοτέλη, αποτελούν οι προτάσεις - *προκειμένες*. Στο πλαίσιο των συλλογισμών, οι *προκειμένες* αποτελούν τους στυλοβάτες του συμπεράσματος. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη τις προτάσεις τις διακατέχει η συνοχή και καταλήγει ο ομιλών σε κάτι διαφορετικό από αυτές.¹⁰⁰ Αυτή η πορεία ονομάζεται *συλλογισμός* και αποτελεί το βασικό στοιχείο σε κάθε είδος λόγου. Παρατηρώντας μάλιστα την

⁹⁸ Βλ. Αριστοτ., *Αναλ. Ύστ.* 76b24, βλ. επίσης παράθεμα Τατάκης, 1966:45. Ο Düring, 2006:116, υποσημείωση 5, δηλώνει πως ο όρος της λογικής ισοδυναμεί με την θεωρητική εξέταση κάποιου πράγματος, δηλαδή την πορεία της σκέψης ώστε να διεξαχθεί κάποιο συμπέρασμα. Ο Ross, 2010: 37, 38, αναφέρει χαρακτηριστικά πως η λογική αποτελεί μέρος μιας γενικότερης παιδείας και κρίνεται ως απαραίτητη η παρουσία της στις επιστήμες.

⁹⁹ Βλ. Τατάκης, 1966: 49, όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα, η γλώσσα και τα σύμβολά της αποτελούν τους “φορείς της σκέψης”. Αντίθετη άποψη έχει ο Düring, 2006: 116, με τον οποίο διαφωνούμε, καθώς εντάσσει την γλωσσική προσέγγιση ανάμεσα σε αυτά που μελετά η λογική του Αριστοτέλους.

¹⁰⁰ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 100a25-27. Για τον Πλάτωνα βλ. Robinson, 1953: 21, ο συλλογισμός αποτελεί συγκέντρωση όλων των σχετικών στοιχείων, ώστε τελικά να προκύψει μια θέση.

ετυμολογική ανάλυση του όρου *συλλογισμός*, διαπιστώνει κανείς πως πρόκειται για τη σύζευξη δύο τουλάχιστον λογισμών, δηλαδή προκειμένων και ο λογισμός για τον Αριστοτέλη αποτελεί ενέργεια του νου, την οποία χαρακτηρίζει η σωφροσύνη.¹⁰¹

Σε ότι αφορά τους συλλογισμούς, η διάκριση αυτών αποδεικνύει πως έχουν χρησιμότητα σε δύο κυρίως πλευρές της ανθρώπινης ζωής: στις επιστήμες και στις πρακτικές ανάγκες του πολίτη. Ειδικότερα διακρίνει ο Αριστοτέλης τους εξής τρεις συλλογισμούς:

α) Τον *αποδεικτικό*, ο οποίος στηρίζεται στις αληθείς προκειμένες και στις πρώτες αρχές ή και σε οτιδήποτε απορρέει από τη γνώση αυτών.¹⁰² β) Τον *διαλεκτικό συλλογισμό*, ο οποίος στηρίζεται μόνο στα *ένδοξα*, δηλαδή στα δοκούντα που γίνονται αποδεκτά είτε εξολοκλήρου είτε από τους πολλούς είτε από την πλειονότητα των σοφών ή και μόνο από τους ξακουστούς.¹⁰³ γ) Τον *εριστικό συλλογισμό*, ο οποίος στηρίζεται σε αντιλήψεις που μοιάζουν *ένδοξες*, ενώ δεν είναι ή μοιάζουν να στηρίζονται στα *ένδοξα*, ενώ στην πραγματικότητα εξαπατούν.¹⁰⁴ Στο σημείο αυτό υπάρχει μια σημαντική απόκλιση από την αντίληψη του Πλάτωνος, καθώς ο συλλογισμός παραμένει ενιαίος και δεν διασπάται σε αποδεικτικό, εριστικό και σοφιστικό. Είναι η στάση του μετέχοντος στο διάλογο που χρησιμοποιεί αληθινούς και απατηλούς λόγους και αυτό οδηγεί τον Πλάτωνα σε χαρακτηρισμούς, όπως αυτοί του διαλεκτικού και του σοφιστή αντίστοιχα.

Ο *αποδεικτικός συλλογισμός* σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, διαχωρίζεται εμφανέστερα από τους άλλους διότι αφορά αποκλειστικά τις επιστήμες. Οι δύο τελευταίοι όμως (*διαλεκτικός* και *εριστικός*), λαμβάνουν χώρα κατά τη διεξαγωγή συζητήσεων. Κατά τη συζήτηση τονίζει ο Αριστοτέλης, πως εκτός των δύο προηγούμενων συλλογισμών χρησιμοποιείται και ένα ακόμη είδος

¹⁰¹ Βλ. και *Alex. Aphr.* στα *Commentaria*, V. II, 9, 17-19, αλλά και 8, 14-16. Εφόσον η χρήση του συλλογισμού εξυπηρετεί στην ικανοποίηση κάποιου στόχου, στο *Alex. Aphr.* στα *Commentaria*, V. II, 9, 22-23, κατονομάζεται ως “όργανο”. Βλ. Αριστοτ., *Αναλ. Πρ.*, 66a17-18. Ο Αριστοτέλης για τον λογισμό συγκεκριμένα αναφέρει πως, όπως και η δόξα, επιδέχεται το ψεύδος, βλ. Αριστοτ., *Αναλ. Υστ.*, 19, 100b5-7.

¹⁰² Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 100a27-39. Αυτός ο συλλογισμός, κατά τον Αριστοτέλη, χρησιμοποιείται στην επιστήμη.

¹⁰³ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 100a29-30. Βλ. και τον αντίστοιχο ορισμό που παραθέτει ο Δεληβογιατζής, 1996: 535. Ο όρος των *ένδοξων* θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο διεξοδικότερα. Επί του παρόντος αναφέρεται γενικά ως έννοια για τις ανάγκες αυτού του κεφαλαίου.

¹⁰⁴ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 100b23-26.

συλλογισμού, ο *παραλογισμός*. Ένας *παραλογισμός* βρίσκει έρεισμα σε στοιχεία συγγενεύοντα προς κάποια επιστήμη, τα οποία δεν έχουν λογική ισχύ στην περίπτωση που χρησιμοποιούνται, διότι λανθάνουν ως προς τον τρόπο.¹⁰⁵ Στο διαλεκτικό όμως συλλογισμό η λογική αλληλουχία είναι απαραίτητη. Επομένως δεν είναι επιτρεπτή η χρήση αυτού του συλλογισμού.

Ως προς τον *διαλεκτικό συλλογισμό*, το πρώτο στοιχείο αυτού αποτελεί η *θέση*. Είναι υπαρκτή η αναγκαιότητα να ξεκινά ο κάθε ομιλητής σε μια διαλεκτική συζήτηση από έναν ισχυρισμό ο οποίος στην ουσία θέτει και το πρόβλημα. Όπως και στον Πλάτωνα έτσι και στην αντίληψη του Αριστοτέλους, κάθε συνδιαλεγόμενος υποστηρίζει μια *θέση*. Από τη διαφοροποίηση των θέσεων βρίσκει αφορμή ένας διάλογος και προς την επαλήθευση της μιας από αυτές οδεύει, αν και στους πλατωνικούς διαλόγους αυτό δεν επιτυγχάνεται πάντοτε. Κατά τον Αριστοτέλη, η *θέση* ως ισχυρισμός αφορά πάντοτε συγκεκριμένο θέμα πάνω στο οποίο εγείρονται ενάντια επιχειρήματα.¹⁰⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα *θέσης*, όπως ο Αριστοτέλης το αναφέρει, η ρήση του Ηρακλείτου “τα πάντα ρεῖ”. Αυτή η *θέση*, αλλά και κάθε *θέση* εγείρει έναν προβληματισμό. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, ο προβληματισμός υφίσταται ως προς το αν όλα βρίσκονται σε συνεχή ροή ή όχι. Αυτό επομένως που θέλει ο Αριστοτέλης να επισημάνει είναι ότι μέσα από τη διατύπωση μιας *θέσης* πάντοτε προκύπτει κάποιος προβληματισμός, ο οποίος ουσιαστικά δηλώνει την ύπαρξη ζητήματος που θα τεθεί υπό έρευνα.¹⁰⁷

Έπειτα, στην εκφορά των συλλογισμών που ακολουθούν την κάθε *θέση*, απαραίτητες κρίνονται οι *προτάσεις*, αλλά και τα *προβλήματα* από τα οποία αντλούν οι συλλογισμοί το περιεχόμενό τους.¹⁰⁸ Τα δύο τελευταία στοιχεία, αποτελούν το δεύτερο και τρίτο στοιχείο του συλλογισμού και η σχέση που τα συνδέει είναι για τον Αριστοτέλη πολύ κοντινή. Για την εκφορά κάποιου προβλήματος, αρκεί να αλλάξει η διατύπωση, ενώ τα διακρίνει και αριθμητική αντιστοίχιση.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 101a5-17.

¹⁰⁶ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 104b18-28. Βλ. και Αριστοτ., *Περί Ερμ.*, 17a31-33.

¹⁰⁷ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 104b29. Βλ. και *Alex. Aphrodisiensis στα Commentaria*, V II, 78, 25-26.

¹⁰⁸ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 101b15-16 και Αριστοτ., *Τοπ.*, 101b16.

¹⁰⁹ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 101b34-35 και στο Αριστοτ., *Τοπ.*, 101b36-37. Πρέπει σ’ αυτό το σημείο να γίνει μια διευκρίνιση. Η αριθμητική αντιστοίχιση υπάρχει μεν, ωστόσο ισχύει για το αναφερόμενο αντιθετικό ζεύγος σε ένα θέμα και όχι σε περισσότερα.

Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη, σε καθένα από τα τρία είδη συλλογισμού υφίστανται και τα θεμελιώδη συλλογιστικά στοιχεία. Στα διαλεκτικά συγκεκριμένα, το μόνο κριτήριο για να θεωρηθούν διαλεκτικά τα θεμελιώδη στοιχεία, είναι η κοινή ομολογία.¹¹⁰ Έπειτα, ως προς το περιεχόμενό τους τόσο η *διαλεκτική πρόταση* όσο και το *διαλεκτικό πρόβλημα*, αντλούν τη θεματολογία τους από προτάσεις Ηθικές, Φυσικές και Λογικές. Το γεγονός αυτό δηλώνει πως η διαλεκτική για τον Αριστοτέλη θίγει θέματα πάσης φύσεως, κάτι το οποίο έρχεται σε αντίθεση με την πλατωνική αντίληψη των πρώιμων διαλόγων, όπου εκεί η έρευνα περιστρέφεται γύρω από τις αρετές.¹¹¹ Επίσης, ο Αριστοτέλης δίνει έμφαση και στο γεγονός πως συμμετοχή και άποψη για τα θέματα αυτά έχουν, πέραν των φιλοσόφων και οι λοιποί πολίτες.¹¹² Στοιχείο το οποίο συναντά κανείς και στην αντίστοιχη πλατωνική αντίληψη.

Από τα παραπάνω στοιχεία, μόνο το πρώτο απουσιάζει από την πρώιμη πλατωνική διαλεκτική. Ο Πλάτων στην πρώιμη περίοδο της φιλοσοφίας του δεν ασχολείται με θέματα γενικού περιεχομένου. Όλα τα θέματα που συζητιούνται αφορούν στην ηθική και στη γνωσιολογία. Πέραν τούτου, στους διαλόγους του Πλάτωνος, τη διαλεκτική μέθοδο, την ασκούν εκτός από τους φιλοσόφους και οι πολίτες. Δηλαδή, ο αθηναίος φιλόσοφος τοποθετεί στη θέση του διαλεκτικού και τον πολίτη. Οι πολίτες όμως που λαμβάνουν μέρος στους διαλόγους, έχουν λάβει περαιτέρω μόρφωση από τη βασική παιδεία.¹¹³ Αυτή συμπεριλαμβάνει και τη ρητορική, τη γεωμετρία, τα μαθηματικά, τη φυσική, την ιατρική, τη φιλοσοφία αλλά και την εκμάθηση τεχνών.

Βέβαια, αυτό που είναι άξιο προσοχής σ' αυτούς τους διαλόγους, είναι ότι πάντοτε ο Σωκράτης κατέχει τη θέση του συντονιστή της συζήτησης. Λόγω της φιλοσοφικής ιδιότητας του Σωκράτους, ο Πλάτων τον εξαιρεί ως τον κατεξοχήν διαλεκτικό, αποδίδοντάς του κατά κάποιο τρόπο προβάδισμα στη διαλεκτική συζήτηση. Είχε αρχίσει επομένως να διαφαίνεται η διάκριση του φιλοσόφου

¹¹⁰ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 104a4-9.

¹¹¹ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 105b19-29.

¹¹² Το στοιχείο αυτό θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο. Μία ακόμη διευκρίνιση θα πρέπει να πραγματοποιηθεί, καθώς ο Αριστοτέλης με τον όρο *πολίτης* εννοεί τον αυτόχθονα, ενήλικα και ελεύθερο άνδρα ο οποίος έχει πρόσβαση στη βουλευτική και δικαστική εξουσία, βλ. Αριστοτ., *Πολ.*, 1274b36-1275b21. Επίσης πολίτης θεωρούνταν και η γυναίκα, δεν της επιτρεπόταν ωστόσο να συμμετέχει στα δημόσια πράγματα. Για τον ορισμό και τα δικαιώματα του πολίτη κατά τον Αριστοτέλη, αλλά και αυτά των μετοίκων, των δούλων και των γυναικών, βλ. σχ. και Σολωμού-Παπανικολάου, 1989: 12-14.

¹¹³ Αυτό επαληθεύεται από τις αντίστοιχες ιδιότητες των προσώπων που απαρτίζουν τους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους.

από τον Πλάτωνα, ως ο αρμόδιος για να διεξάγει τη διαλεκτική συζήτηση. Ο Αριστοτέλης από τη δική του πλευρά, επιτυγχάνει να μετριάσει το ρόλο του φιλοσόφου στην άσκηση της διαλεκτικής τέχνης. Αν και ο φιλόσοφος ακολουθεί κοινή πορεία στην έρευνα με το διαλεκτικό, ο τελευταίος είναι στην πραγματικότητα ο μόνος υπεύθυνος για να οργανώσει τα ευρήματα της έρευνας και να θέσει τα ερωτήματα.¹¹⁴

Ως προς το δεύτερο στοιχείο του *διαλεκτικού συλλογισμού*, τη *διαλεκτική πρόταση*, ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως αποτελεί ερώτηση, η οποία πηγάζει εξ' *ενδόξων*. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και στα *Αναλυτικά Πρότερα*, η διαλεκτική πρόταση αποτελεί ερώτηση αντίφασης, (δηλαδή αφορά την κατάφαση και την άρνηση) που ζητά να μάθει κάτι και στηρίζεται στο φαινόμενο και στο *ένδοξο*.¹¹⁵ Για να είναι *ένδοξη* μια πρόταση, πρέπει να γίνεται αποδεκτή είτε από την πλειονότητα των πολιτών είτε από το σύνολο αυτών είτε από την κοινότητα των σοφών με την εξολοκλήρου ή και την μερική αποδοχή αυτών (των σοφών) ή και μόνο από τους ξακουστούς σοφούς, εάν και εφόσον δεν είναι παράδοξη.¹¹⁶ Έπειτα όμως ο Αριστοτέλης διευρύνει το πεδίο των *ενδόξων*, καθώς σ' αυτά συγκαταλέγει και όσα μοιάζουν με *ένδοξα* ή δηλώνουν αντίθεση προς αυτά και μάλιστα προσθέτει και όσα απορρέουν από τις τέχνες, αφού αυτά αποτελούν προϊόντα εξειδικευμένης γνώσης.¹¹⁷

Ο χαρακτήρας της *διαλεκτικής πρότασης*, δηλαδή της *προκειμένης* είναι συγκεκριμένος σύμφωνα με τον Αριστοτέλη. Από λειτουργική άποψη αναφέρεται στα πολλά, εννοώντας τα πολλά παραδείγματα και γι' αυτό δεν επιδέχεται ένσταση.¹¹⁸ Πρόκειται για μία πρόταση με γενική ισχύ, διότι βρίσκει εφαρμογή σε πολλές περιπτώσεις και μπορεί επομένως να γίνει αποδεκτή και στον διαλεκτικό συλλογισμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται η αποδοχή των ισχυρισμών και κατά συνέπεια η συνέχεια στη συζήτηση· γι' αυτό και ο Αριστοτέλης την αντιμετωπίζει ως θεμέλιο λίθο του διαλεκτικού συλλογισμού.

¹¹⁴ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 155b7-10.

¹¹⁵ Βλ. Αριστοτ., *Αναλ. Πρ.*, 24b10-12. Για τον όρο της αντίφασης βλ. Αριστοτ., *Περί Ερμ.*, 17b33-34.

¹¹⁶ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 104a8-11.

¹¹⁷ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 105a34-105b18.

¹¹⁸ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 157b32-33. Για την απόδοση αυτής της πρότασης, βλ. και Forster, 1966: 693. Ως προς το παράδειγμα, ο Αριστοτέλης το ορίζει στο έργο *Ρητορική Τέχνη* σε δύο σημεία, βλ. Αριστοτ., *Ρητορ.*, 1393a29-33, όπου αναφέρει πως δύο είδη παραδειγμάτων υπάρχουν: αυτά που έγιναν (γεγονότα) και τα φανταστικά τα οποία έχουν τη χρησιμότητά τους στη στήριξη μιας θέσεως. Βλ. επίσης ό.π. 1402b19-21. Στο έργο του Αριστοτέλους *Ρητορική Τέχνη*, ο Αριστοτέλης υποστηρίζει τη στενή συγγένεια της ρητορικής με τη διαλεκτική.

Επίσης, στη *διαλεκτική πρόταση* αντιστοιχεί μονολεκτική απάντηση (ναι ή όχι) και ως εκ τούτου δεν δύναται να διερωτηθεί για τα *καθόλου*, καθώς οι *προτάσεις* που αφορούν στα *καθόλου* δηλώνουν απορία και δεν μπορούν να απαντηθούν τοιουτοτρόπως.¹¹⁹

Στη συνέχεια, με το τρίτο στοιχείο το *διαλεκτικό πρόβλημα*, ο Αριστοτέλης ουσιαστικά αναδεικνύει την πολύπλευρη φύση της διαλεκτικής. Ήδη από την αρχή του έργου *Τοπικά*, διατυπώνει την άποψή του πως η διαλεκτική εκτός από την ικανοποίηση του δικού της σκοπού, συντρέχει και σε άλλες λειτουργίες. Το *διαλεκτικό πρόβλημα* συγκεκριμένα συντείνει στην αποκρυστάλλωση της ηθικής στάσης του ανθρώπου, αφού πρωτίστως θέσει το ζήτημα προς έρευνα.¹²⁰ Τόσο η διαλεκτική πρόταση όσο και το διαλεκτικό πρόβλημα, ασχολούνται με θέματα κοινά, ωστόσο η διαφορά τους έγκειται στο ότι οι προτάσεις περιστρέφονται γύρω από θέματα που τους είναι εκ φύσεως γνωστά και οικεία και έχουν χαρακτήρα αποδεικτικό, ενώ η φύση των προβλημάτων σχετίζεται με την έρευνα, δηλαδή δηλώνει την ύπαρξη ενός θέματος που πρέπει να ερευνηθεί.¹²¹ Έπειτα, η συνεισφορά του *διαλεκτικού προβλήματος* επεκτείνεται και στο χώρο της επιστήμης. Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη, ένα *διαλεκτικό πρόβλημα* λειτουργεί ως άποψη η οποία συντείνει είτε στην επιλογή είτε στην αποφυγή (κάποιου πράγματος ή κάποιας πράξης) είτε συνεισφέρει στην απόκτηση της γνώσης και της αλήθειας.¹²² Αυτός ο ορισμός φανερώνει τη σχέση της διαλεκτικής με την επιστήμη και αποδεικνύει τη συνεισφορά της πρώτης στο έργο της δεύτερης. Άλλωστε η διαλεκτική του Αριστοτέλους δεν επιδιώκει ως σκοπό ούτε την αλήθεια ούτε τη γνώση.

Αυτή η αριστοτελική αντίληψη βρίσκεται επίσης σε άμεση σχέση με την πλατωνική άποψη. Ο Πλάτων μέσα από τη διαλεκτική αναζητά τη γνώση κάποιου πράγματος/έννοιας. Απλώς στο πρώιμο στάδιο της φιλοσοφίας του, η γνώση που αναζητά αγγίζει θέματα της καθημερινής ζωής και όχι εξεζητημένα

¹¹⁹ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 158a15-16.

¹²⁰ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 104b1-17. Αυτό αποτελεί ακόμη ένα κοινό στοιχείο με τη σωκρατική διαλεκτική, με τη μόνη διαφορά πως ο Σωκράτης αναζητά μέσω της διαλεκτικής το *τί ἐστίν* της αρετής, ενώ για τον Αριστοτέλη αποτελεί επιπρόσθετη λειτουργία της διαλεκτικής.

¹²¹ Βλ. *Alex. Aph.* στα *Commentaria*, V. II, 75, 7-16. Για τον Ross, 2010: 89, ένα διαλεκτικό πρόβλημα θα πρέπει να παρουσιάζει ενδιαφέρον από θεωρητική ή πρακτική πλευρά και να υπάρχει διχογνωμία ως προς αυτό. Από την πλευρά του Αριστοτέλους, σημειώνει δίκαια ο Berti, 1978: 365, η γνώμη βρίσκεται σε άμεση συσχέτιση με τη γνώση, η διαλεκτική δεν είναι η ίδια γνώση, αλλά οδηγεί σ' αυτή κυρίως μέσω της έρευνας και της επαγωγής.

¹²² Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 104b1-3.

φιλοσοφικά θέματα· κάτι που συναντάμε και στην αριστοτελική διαλεκτική όπως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο.

Σε πρακτικό επίπεδο, ένα *διαλεκτικό πρόβλημα* προκύπτει ως διαφωνία είτε ανάμεσα στους πολλούς είτε ανάμεσα στους σοφούς είτε και μεταξύ αυτών (των πολλών και των σοφών).¹²³ Η διαφωνία αυτή, μπορεί ενδεχομένως να προέκυψε και από ανεπαρκή εξέταση του θέματος και όχι πάντοτε από προσωπική διαφωνία. Ο Αριστοτέλης διευρύνοντας το πεδίο των *διαλεκτικών προβλημάτων*, προσθέτει και τους αντιμαχόμενους συλλογισμούς, οι οποίοι όμως στηρίζονται σε ισχυρή επιχειρηματολογία. Επίσης, σ' αυτά ανήκουν και τα προβλήματα για τα οποία δεν δύναται κάποιος να επιχειρηματολογήσει λόγω της έκτασης που λαμβάνουν. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού αναφέρει ο Αριστοτέλης το πρόβλημα της αϊδιότητας του κόσμου.¹²⁴

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση των τριών παραπάνω όρων, διαπιστώνουμε και από αυτήν την οπτική την διαφορετική προσέγγιση της διαλεκτικής από τον Αριστοτέλη, καθώς κάνει αναφορά σε στοιχεία της διαλεκτικής όπως τα παραπάνω. Ο Αριστοτέλης εξετάζει λεπτομερώς και αναλύει τη λειτουργία και τη μορφή των γλωσσικών στοιχείων των συλλογισμών, αλλά και τη μεταξύ τους σχέση εντός του διαλεκτικού συλλογισμού.

Αντίθετα, η διαλεκτική των πρώιμων διαλόγων του Πλάτωνος ως μέθοδος, κατέχει συμπαγή μορφή και χωρίς να υπακούει σε επιμέρους κανονισμούς. Ο Πλάτων σ' αυτό το στάδιο την χρησιμοποιεί στους διαλόγους του ως μέθοδο· δηλαδή η διαλεκτική αποτελεί τον δρόμο για κάτι ανώτερο. Και στην συγκεκριμένη περίπτωση, ο ανώτερος σκοπός, είναι η εύρεση της πραγματικής γνώσης των εννοιών που απασχολούν τον πολίτη σε στιγμές της καθημερινότητάς του. Και για να γίνει αυτό, ο διαλεκτικός επιδιώκει αφενός να βρει την υποκρύπτουσα πλάνη και έπειτα να οδηγηθεί προς την εύρεση του *τί έστιν* της έννοιας. Γι' αυτό και ο μόνος ίσως κανόνας στον οποίο υπακούει η πλατωνική διαλεκτική τόσο στο πρώιμο στάδιό της όσο και στα μετέπειτα, είναι η ενάρετη στάση στα πλαίσια της πρακτικής της εφαρμογής.

¹²³ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 104b3-5.

¹²⁴ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 104b12-17.

Ο Αριστοτέλης όμως δε σταματά εδώ τη λεπτομερή ανάλυση της διαλεκτικής. Προχωρά ακόμη πιο βαθιά στα στοιχεία της διαλεκτικής και συνδέει τη *διαλεκτική πρόταση* και το *διαλεκτικό πρόβλημα* με τα τέσσερα κατηγορήματα. Τα επιμέρους στοιχεία του *διαλεκτικού συλλογισμού* (*πρόταση* και *πρόβλημα*) προέρχονται από τα κατηγορήματα και δηλώνουν α) είτε τον *όρο* (*ορισμός*), ο οποίος φανερώνει την ουσία του πράγματος β) είτε το *ίδιον* (ως κοινή ιδιότητα σε ομοειδή από όπου απορρέει και η διαφορά) γ) είτε το *γένος* (ως ευρύτερη έννοια η οποία κατέχει θέση υποκειμένου χωρίς ωστόσο να αποτελεί υποκείμενο) δ) είτε το *συμβεβηκός* (ως προσωρινή ιδιότητα).¹²⁵

Ο Αριστοτέλης παραθέτει πολυάριθμους *τόπους* σε όλη την έκταση των βιβλίων από τα *Τοπικά* Β, Γ, Δ, Ε, Ζ και Η, οι οποίοι αφορούν αποκλειστικά και μόνο τα παραπάνω κατηγορήματα. Άλλα από τα κατηγορήματα δηλώνουν την ουσία (*ορισμός*, *γένος*) και σύμφωνα με τον Αριστοτέλη τίθενται στην αρχή της διαλεκτικής συζήτησης και άλλα δηλώνουν κάτι δευτερεύον (*ίδιον*, *συμβεβηκός*). Η χρήση των κατηγορημάτων στη διαλεκτική του Αριστοτέλους συνεπικουρεί διπλά και στην αποσαφήνιση του ζητήματος που έχει τεθεί και στην εύρεση επιχειρημάτων. Ο ορισμός συγκεκριμένα απαντώντας στο *τι ἦν εἶναι*, διαφυλάσσει τον ομιλητή/ερωτώντα από την αρνητική στάση του αποκρινόμενου, ο οποίος θα μπορούσε τυχόν ασάφειες της ουσίας του πράγματος, να τις χρησιμοποιήσει εναντίον του ομιλητή.

Άλλωστε οι ορισμοί αποτελούν φράσεις που φανερώνουν το κοντινότερο γένος, δηλαδή βρίσκονται εγγύς της αρχής. Και σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, “ἔστι δὲ δυσεπιχείρητα καὶ τὰ λίαν ἐγγύς τῆς ἀρχῆς”, δηλαδή ό, τι βρίσκεται πολύ κοντά στην πρώτη αρχή είναι δύσκολο να ανατραπεί καθότι τα ενδιάμεσα στάδια, διευκρινίζει στη συνέχεια του λόγου ο Αριστοτέλης, είναι λίγα.¹²⁶

Με λίγα λόγια ο Αριστοτέλης έχει συγκεντρώσει τις απαραίτητες οδηγίες για την διαλεκτική επιχειρηματολογία, της οποίας οι προτάσεις πηγάζουν από τα πιο κοντινά στοιχεία ενός θέματος. Δεν πρόκειται απλώς για προτάσεις που θέτει κάποιος στη στήριξη μιας θέσης, αλλά για προτάσεις με ισχύ που ενδυναμώνουν την επιχειρηματολογία του διαλεκτικού, καθώς ανατρέπονται πολύ δύσκολα.

¹²⁵ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 102a3-106b26.

¹²⁶ Αριστοτ., *Τοπ.*, 158b5 και στο ίδιο 158b6-8.

Σημαντικό στοιχείο στην παραπάνω πορεία αποτελεί και ο τρόπος προσέγγισης του θέματος. Ο Αριστοτέλης αναδεικνύει δύο τρόπους: α) τον επαγωγικό συλλογισμό και β) τον παραγωγικό. Η επαγωγή, ακολουθεί “έφοδο” από τα καθέκαστα στα καθόλου και αφορά κατά το Σταγειρίτη στους πολλούς.¹²⁷ Η αντιστοίχιση αυτή δικαιολογείται και αποκτά νόημα για τον Αριστοτέλη, καθώς η επαγωγή αποτελεί κάτι οικείο για τις αισθήσεις και για τους πολλούς κάτι κοινό.¹²⁸ Ο Αριστοτέλης θεωρεί απτή και πιο πειστική την επαγωγική πορεία, αφού βρίσκει έρεισμα στη γνώση αυτών που υπάρχουν γύρω μας (γεγονότα, αισθητά αντικείμενα, διάφορες περιπτώσεις μιας έννοιας).¹²⁹ Κατά τον Αριστοτέλη, όπως προαναφέρθηκε και στο πρώτο μέρος της εργασίας, το ορίζεσθαι καθόλου και οι επακτικοί λόγοι, έχουν σωκρατική προέλευση. Πράγμα που σημαίνει πως ο Αριστοτέλης στηρίχτηκε στη διαλογική μέθοδο του Σωκράτους γενικότερα, αλλά και ειδικότερα σε κάποια στοιχεία και τα εξέλιξε, όπως δηλαδή έπραξε και με τα δύο παραπάνω.¹³⁰

Ενώ, η αντίθετη πορεία του παραγωγικού συλλογισμού, που αλλιώς ονομάζεται από τον Αριστοτέλη *συλλογισμός*, είναι πιο δύσκολη. Στον παραγωγικό συλλογισμό, απαιτείται η γνώση των καθολικών εννοιών, από τις οποίες θα καταλήξουμε στα καθ’ έκαστα. Αυτήν την πορεία ακολουθούν σύμφωνα με τον Αριστοτέλη οι “αντιλογικοί”, οι οποίοι προσπαθούν να αναιρέσουν τις προκείμενες που έχουν τεθεί και επομένως χρησιμοποιούν αυτήν την “δύσβατη” οδό, ώστε να επιτύχουν αυτόν το σκοπό.¹³¹ Ο παραγωγικός συλλογισμός κατά τον Αριστοτέλη χρησιμεύει σε όσους αντιλέγουν, καθώς ο συνδιαλεγόμενος επιτυγχάνει πιο γρήγορα τον σκοπό του· δηλαδή ως συλλογισμός είναι πιο άμεσος ως προς το αποτέλεσμα του (“βιαστικώτερον”), άρα και πιο χρήσιμος. Σε αντίθεση με τους δύο παραπάνω

¹²⁷ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 105a13-16.

¹²⁸ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 105a17-18.

¹²⁹ Βλ. και Ross, 2010: 61, όπου υποστηρίζεται η παραπάνω άποψη. Αντίθετα ο συλλογισμός/παραγωγικός συλλογισμός είναι πιο κατανοητός και γνώριμος τρόπος ως προς τη σκέψη μας.

¹³⁰ Όπως αναλύθηκε στο Α μέρος της εργασίας, για τον Πλάτωνα δεν υπήρχαν οι όροι: επαγωγή και ορισμός. Ο Αριστοτέλης ονόμασε έτσι τα παραπάνω στοιχεία της πρώιμης πλατωνικής διαλεκτικής και αντιστοίχισε την προέλευσή τους στον Σωκράτη.

¹³¹ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 157b34-158a2· βλ. και Μαλαΐνος, 1975: 38, υποσημείωση 2. Επίσης βλ. Σημιτλιώτης, 1996: 632, για τη χρήση αυτών των συλλογισμών από τον Αριστοτέλη και τη σχέση αλληλεξάρτησης που τους συνδέει. Πρβ. με Καργόπουλο, 1988: 88, όπου ο συγγραφέας αποδίδει στον Αριστοτέλη τρία είδη συλλογισμών, τον αποδεικτικό, τον επαγωγικό και τον παραγωγικό. Χρησιμοποιεί κατά κανόνα, μας λέει ο συγγραφέας και τα τρία εργαλεία και στις τρεις μεθόδους συλλογισμού (επιστήμη, ρητορική, διαλεκτική), αλλά το κάνει με τρόπο διαφορετικό σε κάθε έργο του.

συλλογισμούς, από τη διαδικασία της διαλεκτικής εξαιρεί ο Αριστοτέλης την αναγωγή στο αδύνατο. Όταν κάτι αναχθεί στο αδύνατο, ο αποκρινόμενος αμφισβητεί την ύπαρξη αυτής της αδυναμίας και έτσι ο ερωτών δεν καταλήγει στο στόχο του. Πρόκειται δηλαδή για ένα τέχνασμα το οποίο όμως εύκολα καταρρίπτεται, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης το εξαιρεί.¹³²

Μέχρι και το σημείο αυτό, τα κοινά σημεία των δύο αντιλήψεων τα εντοπίζουμε ως προς το περιεχόμενο της μεθόδου. Η εκφορά των επιχειρημάτων, η ροή του διαλόγου, ο ίδιος ο διάλογος ως στοιχείο της διαλεκτικής, το στοιχείο του *ελέγχου*, είναι τα κοινά σημεία των μεθόδων. Η οπτική όμως του Αριστοτέλους είναι εντελώς διαφορετική. Τα πιο σημαντικά σημεία της αντίληψής του για τη διαλεκτική, προσδίδουν στην ίδια μιαν εσωτερική συνοχή διαφορετικής όμως φύσεως από αυτή του δασκάλου του, καθώς αποτελούν στοιχεία τα οποία μαρτυρούν τον τρόπο σκέψης. Τη διαλεκτική έπειτα δεινότητα κατά τον Αριστοτέλη, ενδυναμώνει μόνο η εξάσκηση ή εκμάθηση των προτεινόμενων θεμάτων συζήτησης, τα οποία ουσιαστικά λειτουργούν ως επιχειρήματα και ο Αριστοτέλης τα αποκαλεί *τόπους*. Η εκμάθηση αυτών των επιχειρημάτων, καθιστά τον διαλεκτικό ετοιμοπόλεμο. Απεναντίας στους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνος, η διαλεκτική εξαρτάται μόνο από τον παράγοντα της ηθικής προαίρεσης των συνδιαλεγόμενων. Σε ό, τι όμως αφορά στην αριστοτελική διαλεκτική, το στοιχείο το οποίο αφήνει έντονα το προσωπικό στίγμα της αντίληψης του Αριστοτέλους, είναι αναμφισβήτητα τα *ένδοξα*.

¹³²Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 157b39-158a2.

B.2) Η διαλεκτική των ενδόξων συγκριτικά προς την φιλοσοφική έρευνα των πρώιμων διαλόγων του Πλάτωνος.

Η σύγκριση των δύο προσεγγίσεων της διαλεκτικής του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους, φέρει στην επιφάνεια τις ομοιότητες, αλλά και τις διαφορές αυτών των προσεγγίσεων. Εκ πρώτης όψεως, αν και οι δύο φιλόσοφοι πορεύονται και στο δρόμο του σωκρατικού “διαλέγεσθαι” και του επίσης σωκρατικού “ελέγχειν”, διαφοροποιούνται ωστόσο ως προς την χρησιμότητα που αποδίδει ο καθένας τους στη διαλεκτική.¹³³ Η διαλεκτική του Αριστοτέλους, αποτελεί στην ουσία μια διαλεκτική των ενδόξων, καθώς το στοιχείο αυτό την χαρακτηρίζει όπως θα αναλύσουμε και στη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου. Συνέπεια αυτής της οπτικής, ο διαχωρισμός της από μια διαλεκτική που στόχο έχει να προάγει την

¹³³ Πρβ. με Solmsen, 1968: 50, όπου ο συγγραφέας αποδίδει στον Σωκράτη τόσο το διαλογικό όσο και το στοιχείο του *ελέγχου*, τονίζοντας την απόσταση που παίρνει ο Πλάτων, όταν στην πορεία των διαλόγων της μέσης και της τρίτης περιόδου των έργων του, αναζητά πλέον την ουσία των πραγμάτων μέσα από το ερώτημα του *τι ἐστίν*. Εντούτοις, διαφωνούμε με τον συγγραφέα ως προς την πρώτη του διαπίστωση και όπως έχουμε υποστηρίξει και αλλού στην παρούσα εργασία, ο διάλογος δεν αποδίδεται στον Σωκράτη· παρά μόνον η εξέλιξη αυτού του στοιχείου σε μέσο σημαντικό κατά τη φιλοσοφική αναζήτηση. Πρβ. με παράθεμα Gigon, 1995: 209, όπου καταγράφεται η άποψη, η οποία αποδίδει στον Πρωταγόρα τον σωκρατικό διάλογο (δηλαδή ο διάλογος όπως τον γνωρίσαμε από τα αντίστοιχα έργα του Πλάτωνος), βλ. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι και γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων*, Θ', 53.

φιλοσοφική έρευνα, όπως αυτή του Πλάτωνος και να καταλήξει αν όχι σε συμπεράσματα, σε μια τουλάχιστον θετική έκβαση.

Εκτός από το σωκρατικό “διαλέγεσθαι” και το σωκρατικό “ελέγχειν”, υπάρχουν και άλλα στοιχεία από τη σωκρατική μέθοδο, τα οποία επιτρέπουν το συμπέρασμα, πως η αντίληψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική βρίσκεται πλησιέστερα στη σωκρατική μέθοδο.¹³⁴ Ο Αριστοτέλης συγκεκριμένα, διατυπώνει στο έργο *Τοπικά*, μια προσεγμένη θεωρία επιχειρηματολογίας. Σύμφωνα με τα όσα καταγράφει σ’ αυτό το έργο ο Σταγειρίτης, διαπιστώνουμε πως γνωρίζει πολύ καλά τα λεγόμενα των προγενέστερων φιλοσόφων. Αυτά αφορούν θέματα πάσης φύσεως και τα χρησιμοποιεί ευρέως στην πραγματεία των *Τοπικών* κατά την παρουσίαση της διαλεκτικής μεθόδου. Συν τοις άλλοις, η αριστοτελική διαλεκτική ως προτεινόμενη επιχειρηματολογία έρχεται ακόμη πιο κοντά στη διαλεκτική του προγενέστερου Ζήνωνος, ο οποίος φανέρωσε τη δύναμη του λόγου στην προσπάθειά του να υπερασπίσει την ενότητα και την ακινησία του όντος.¹³⁵ Άλλωστε ο Αριστοτέλης αποδίδει την εύρεση της διαλεκτικής στον Ζήωνα τον Ελεάτη.¹³⁶ Ωστόσο τα στοιχεία που προσθέτει και αντιλαμβάνεται ο ίδιος ως στοιχεία διαλεκτικής είναι πολύ περισσότερα και όλα συντείνουν στην αποκάλυψη της ιδιαίτερης αντίληψής του γι’ αυτή.

Με τη στήριξη της διαλεκτικής στα *ένδοξα*, ο Αριστοτέλης δίνει έναν διαφορετικό χαρακτήρα στη διαλεκτική. Πριν αναλύσουμε ωστόσο τον όρο των *ενδόξων* διεξοδικά, σημειώνουμε όπως άλλωστε και ο ίδιος ο Αριστοτέλης έπραξε, πως η δική του αντίληψη αποδεσμεύεται από αυτή του δασκάλου της μέσης περιόδου. Ο Αριστοτέλης άσκησε δριμεία κριτική στη διαλεκτική του *τί έστιν* της μέσης περιόδου των πλατωνικών έργων, δηλώνοντας μ’ αυτόν τον

¹³⁴ Βλ. Καραμπατζάκη, 1992: 75, όπου η συγγραφέας εντοπίζει ως σωκρατικά στοιχεία: “την έμφαση στους ορισμούς και τον επαγωγικό συλλογισμό, τη χρησιμοποίηση του όρου “είδος”, τη διαλογική τακτική, την αντιμετώπιση της διαλεκτικής ως μεθόδου της πρακτικής ιδίως φιλοσοφίας”. Βλ. Berté, 1978: 363 και Ryle, 1968: 70, οι οποίοι υποστηρίζουν αυτήν την θέση. Για τη σχέση της αριστοτελικής διαλεκτικής με τη σωκρατική μέθοδο, βλ. επίσης και αναφορές του Berté, 1978: 353-356.

¹³⁵ Σύμφωνα με την Καραμπατζάκη, 1992: 73-74, ο Αριστοτέλης δέχτηκε επιρροές από τους πρωτεργάτες της διαλεκτικής, τον Ζήωνα και τον Πρωταγόρα, βλ. επίσης Marcuse, 2013: 9, βλ. και Berté, 1978: 353-356, όπου επικρατεί η ίδια άποψη. Πρβ. με Καραμπατζάκη, 1992: 74, όπου καταγράφεται η άποψη ότι ο όρος των *ενδόξων*, αποδίδεται στον Ζήωνα, το οποίο εάν ισχύει, επαληθεύει ακόμη περισσότερο τη σύγκλιση των δύο απόψεων (Ζήωνος και Αριστοτέλους). Βλ. και πρβ. επίσης με Αλατζόγλου – Θέμελη, 1984: 70, όπου αναγνωρίζεται στον Πρωταγόρα η εισαγωγή του όρου της “κοινής δόξας”, υπό την έννοια ότι κάτι έχει συμφωνηθεί από κοινού, μετριάζοντας έτσι την αυθαιρεσία της σχετικότητας των απόψεων. Ο Πρωταγόρας επίσης σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο, *Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή*, IX 51 και πρβ. με Σκουτερόπουλο, 1991: 106-107, πρώτος ανέδειξε την ύπαρξη των δύο αντίθετων απόψεων πάνω σε κάθε θέμα.

¹³⁶ Βλ. Aristotelis, *Fragmenta Selecta*, *Σοφιστής*, I (R² 54, R³ 65).

τρόπο την άρνησή του για τη θέση αυτού του ερωτήματος στη διαλεκτική.¹³⁷ Και αυτή είναι και η πιο ουσιαστική διαφορά του Αριστοτέλους με την πλατωνική διαλεκτική της μέσης περιόδου.

Αντίθετα, η δική του αντίληψη για τη διαλεκτική, την οποία τοποθετεί στην αρχή της πραγματείας των *Τοπικών*, εκφράζει τον τρόπο, ώστε να συλλογίζεται κανείς.¹³⁸ Με άλλα λόγια, η διαλεκτική σύμφωνα με τον Αριστοτέλη αποτελεί μία μέθοδο. Εξάλλου και η μέθοδος (μετά και οδός) δηλώνει τον τρόπο με τον οποίο πορεύεται η έρευνα δηλαδή η σκέψη, ώστε να επιτευχθεί ο σκοπός.¹³⁹

Ως προς τον όρο των *ενδόξων* ο Αριστοτέλης παραθέτει τον εξής ορισμό: “*ἐνδοξα δὲ τὰ δοκοῦντα πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς σοφοῖς, καὶ τούτοις ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς μάλιστα γνωρίμοις καὶ ἐνδόξοις*”.¹⁴⁰ Άρα για την αποσαφήνιση αυτού του όρου αρκεί να διαπιστωθεί τι εννοεί ο Αριστοτέλης με τον όρο, *δοκούντα*. Ο όρος αυτός δεν αναφέρεται στη γνώμη κάποιου, αλλά στη γενική γνώμη· στην γνώμη που γίνεται αποδεκτή από τους πολλούς, δηλαδή από τους πολίτες. Πρόκειται για μιαν άποψη συμφωνημένη για τους πολίτες, η οποία δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί είτε για τους πολίτες είτε για τους σοφούς. Τα *δοκούντα* δηλαδή αποτελούν την αυθεντική γνώμη ή ακόμη καλύτερα μια εδραιωμένη άποψη, η οποία προκύπτει μέσα από την εμπειρία· δηλαδή από την γνώση που αποκτά κάποιος μέσα από την πράξη. Τα *δοκούντα* επομένως, προσδίδουν στα *ἐνδοξα* την απαιτούμενη αξιοπιστία, ώστε να στηριχτεί γερά ολόκληρη η αντίληψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική.¹⁴¹

Επομένως, τα *ἐνδοξα* αρύονται την αξιοπιστία τους, από την υποστήριξη μιας ήδη εδραιωμένης άποψης είτε από όλους τους πολίτες είτε από τους

¹³⁷ Βλ. Αριστοτ., *Μετά τα Φυσ.*, 1078b25-26. Βλ. και Gigon, 1995: 209-210, όπου καταγράφεται η παραπάνω διαφοροποίηση στην άποψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική.

¹³⁸ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 101b5-10, όπως ο ρήτορας και ο γιατρός δεν πείθει και δεν εξυγιαίνει με οποιοδήποτε τρόπο, έτσι και ο διαλεκτικός πρέπει να ακολουθήσει τον οικείο τρόπο, για να εκπληρώσει το σκοπό του.

¹³⁹ Βλ. και Μπαγιόνας, 1996: 254, βλ. και Καργόπουλος, 1988: 87, όπου ορθά ο συγγραφέας αναφέρει πως η μέθοδος είναι αυτό στο οποίο δεν αντιστοιχεί αντικείμενο ενασχόλησης, αλλά αποτελεί η ίδια εργαλείο σκέψης.

¹⁴⁰ Αριστοτ., *Τοπ.*, 100b21-23.

¹⁴¹ Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1095a, βλ. επίσης Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1173a1, όπου ευκρινώς βλέπουμε πως όταν όλοι οι άνθρωποι έχουν μιαν αντίληψη, τότε η αντίληψη ισχύει. Η σημασία των *ενδόξων* για τον Αριστοτέλη είναι εμφανής και σε άλλα έργα, βλ. Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1145b3-7. Ο Μπαγιόνας, 1996: 255, σημειώνει πως τα *δοκούντα* όλων, αυτά των πολλών, αυτά των σοφών και των *ενδόξων* ανδρών, προέρχονται από την “*πείραν τῶν κατὰ τόν βίον πράξεων*”, στην οποία αναφέρεται ο Αριστοτέλης στα *Ηθ. Νικ.*, 1095a1.

πολλούς είτε από την πλειονότητα των σοφών είτε εν μέρει από αυτούς είτε και μόνον από τους ξακουστούς σοφούς. Εισχωρώντας στην ουσία αυτής της διαπίστωσης του Αριστοτέλους, αντιλαμβάνεται κανείς πως ένα *ένδοξο* αν και από μίαν οπτική εντοπίζεται στο χώρο του πιθανού και όχι σ' αυτόν της βεβαιότητας, ωστόσο από μίαν άλλη προκύπτει ως αυτό που κοινά πιστεύεται κατ' εξακολούθηση, από όλους τους πολίτες ή από τη μεγαλύτερη μερίδα αυτών ή των σοφών.¹⁴² Επομένως, ο Αριστοτέλης για την αποδοχή μιας άποψης, δίνει βαρύτητα σε δύο παράγοντες: στους πολλούς και στους σοφούς. Οι πολλοί είναι οι πολίτες, δηλαδή οι καθημερινοί άνθρωποι της πόλης και οι σοφοί οι σπουδαίοι άνθρωποι αυτού του τόπου. Δεν μπορεί συνεπώς να αγνοήσει κανείς τη διπλή ισχύ αυτού του όρου: καθώς τα *ένδοξα* ως *εδραιωμένες απόψεις* από τη μια και ως *αποδεκτές* από την άλλη από μια σημαντική μερίδα πολιτών (ή από την πλειονότητα των πολιτών ή από τους σοφούς), εκφράζουν κάποια μορφή βεβαιότητας η οποία όμως δεν έχει αποδειχθεί.¹⁴³

Ο ρόλος της πιθανότητας (το *εικός*) θα πρέπει να σημειωθεί, πως δεν είναι μόνο στη ρητορική τέχνη σημαντικός, αλλά και στην διαλεκτική επιχειρηματολογία, καθότι σύμφωνα με τον Αριστοτέλη το *εικός* αποτελεί πρόταση *ένδοξη*.¹⁴⁴ Ό, τι προσφέρει η εμπειρία ορισμένες φορές δεν επαρκεί.¹⁴⁵ Η πιθανολόγηση είναι χρήσιμη σε αυτές τις περιπτώσεις και βασίζεται σε γεγονότα ή καταστάσεις, που παρουσιάζουν ομοιότητα με αυτό που θέλει κάποιος να υποστηρίξει. Με άλλα λόγια, επιτυγχάνει ο ομιλητής μέσω του *εικότος* να αποδείξει έναν ισχυρισμό του με τρόπο πλάγιο. Συνεπώς για τον Αριστοτέλη, το πιθανό των προτάσεων τείνει να επαληθευτεί. Βέβαια, δεν έχει

¹⁴² Πρβ. με Berti, 1978: 364, ο οποίος δίνει βαρύτητα μόνο στο κριτήριο της αποδοχής μιας άποψης από τους πολλούς. Βλ. και Βαρδάκη, 1984: 283, ο οποίος κατά τη γνώμη μας, προσεγγίζει την ερμηνεία αυτού του όρου πιο ολοκληρωμένα.

¹⁴³ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 112a6, βλ. και Forster, 1966: 353, βλ. και Pickard-Cambridge, 1928: 111b, βλ. Αριστοτ., *Μετά τα Φυσ.*, 984a2· 1009a6· στο ίδιο 1008a16· 1010b13, όπου σε καθεμία από αυτές τις περιπτώσεις μεταφράζεται ως πιθανότητα. Βλ. επίσης Καραμπατζάκη, 1992: 82, όπου καταγράφεται η άποψη πως ο διαχωρισμός της πιθανότητας από την βεβαιότητα είναι σαφής στον Αριστοτέλη και πως η διαλεκτική αντιστοιχεί στην πιθανότητα.

¹⁴⁴ Βλ. Αριστοτ., *Αναλ. Πρ.*, 70a5.

¹⁴⁵ Βλ. Αναστασίου, 1984: 242-244. Το *εικός*, εξελίχθηκε από τους σοφιστές και εκφράζει δύο εξίσου πιθανές εκδοχές. Χρησιμοποιήθηκε κατά κανόνα στον ρητορικό λόγο από τον Γοργία και όπως σημειώνει ο Αναστασίου, 1984: 245, παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τον μύθο και την λειτουργία του στο πλαίσιο μιας διαλεκτικής συζήτησης.

ακόμη εξακριβωθεί εάν αληθεύει, ωστόσο τείνει προς αυτήν την κατεύθυνση και γι' αυτό γίνεται αποδεκτή στη διαλεκτική συζήτηση.¹⁴⁶

Οι ένδοξες προτάσεις εκτός από τη διαλεκτική είναι απαραίτητες και στην ρητορική τέχνη. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι συλλογισμοί στη ρητορική βασίζονται σε κάτι το οποίο έχει ήδη αποδειχθεί ή σε κάτι που θεωρείται ένδοξο· ειδάλως δεν είναι πειστικό. Η διαπίστωση αυτή επαληθεύει τον παραπάνω ισχυρισμό μας, πως αυτό που θεωρείται ένδοξο τείνει προς την επαλήθευσή του, διαφορετικά δεν θα γινόταν αποδεκτό στη ρητορική, όπου αν μη τι άλλο τα πειστικά επιχειρήματα αποτελούν τη βάση στο έργο του ρήτορα.¹⁴⁷

Από μίαν άλλη οπτική, τα ένδοξα συνδέονται άμεσα με την πραγματικότητα. Για τον Αριστοτέλη κάποιος καταλήγει στα ένδοξα (πιθανές προτάσεις) μέσα από τα φαινόμενα. Για τον Αριστοτέλη, αποτελεί συνήθη πρακτική στη φιλοσοφική του πορεία και στάση, η παρατήρηση των όσων συμβαίνουν στο γύρω περιβάλλον (στον αισθητό κόσμο). Τα φαινόμενα, αυτά δηλαδή που συμβαίνουν γύρω μας, ισοδυναμούν με πραγματικά γεγονότα.¹⁴⁸ Οι αισθήσεις είναι η οδός μέσω της οποίας αντιλαμβανόμαστε τα φαινόμενα και η νόηση αναλαμβάνει να επιτελέσει το κριτικό και οργανωτικό έργο, ώστε να καταλήξει ο άνθρωπος στη γνώση και στην αλήθεια.¹⁴⁹ Τα ένδοξα συνεπώς, ως εφαλτήριο της διαλεκτικής τέχνης του Αριστοτέλους, αποτελούν προϊόν της παρατηρηθείσας πραγματικότητας. Και αυτή η “καταγωγή” για τον Αριστοτέλη είναι αξιόπιστη ώστε να στηρίξει μίαν ολόκληρη αντίληψη περί διαλεκτικής. Συν τοις άλλοις, η ευρεία αποδοχή των ενδόξων κάνει ακόμη πιο δύσκολο ή και

¹⁴⁶ Βλ. Βαρδάκης, 1984: 278, αλλά και Γεωργούλης, 1962: 163, όπου σημειώνεται η άποψη της πιθανότητας που δεν έχει εξακριβωθεί και που ωστόσο γίνεται εύκολα αποδεκτή όπως σωστά σημειώνει ο Γεωργούλης. Βλ. και Pritzl, 1999: 77, ο οποίος εύστοχα υποστηρίζει πως τα ένδοξα κατά τον Αριστοτέλη αντιστοιχούν στην αλήθεια η οποία δεν είναι προφανής και πρέπει να ανακαλυφθεί και να αιτιολογηθεί.

¹⁴⁷ Βλ. Αριστοτ., *Ρητορ. Τεχ.*, 1357a10-14. Βλ. στο ίδιο, 1355a17-18 για την εγγύτητα των ενδόξων με την αλήθεια.

¹⁴⁸ Βλ. Αριστοτ., *Ηθ. Ευδ.*, 1216b26-28. Από τα έργα του Αριστοτέλους προκύπτει πως υπάρχουν δύο ερμηνείες των φαινομένων. Η πρώτη ερμηνεύει τα φαινόμενα ως κάτι ψεύτικο-απατηλό και η δεύτερη ως έργα κατ' αίσθηση αντίληπτά. Βλ. και Ανδριόπουλος, 1996: 338, για τη σημασία της εμπειρίας στον Αριστοτέλη. Βλ. και Κορδάτος, 1972: 351, για την συνήθη πρακτική του Αριστοτέλους. Βλ. και την ορθή άποψη του Pritzl, 1999: 73, όπου τα φαινόμενα αποτελούν μάρτυρες και παραδείγματα. Αυτόν τον ισχυρισμό είχε υποστηρίξει και ο Ross, ο οποίος αποκαλεί τα φαινόμενα “παρατηρημένα γεγονότα”. Βλ. και πρβ. με Reeve, 1992: 37-38, όπου ο συγγραφέας αποδέχεται τα ένδοξα ως φαινόμενα με επιστημικό βάρος, τα οποία εμπεριέχουν περισσότερη αλήθεια, απ' ό τι τα “γυμνά φαινόμενα”.

¹⁴⁹ Βλ. Αριστοτ., *Περί Ψυχ.*, 424b22-429a10.

αδύνατο το έργο των κακόπιστων που επιθυμούν να καταρρίψουν αξιόπιστες αντιλήψεις στις οποίες στηρίζεται ένας ισχυρισμός.¹⁵⁰

Ο Πλάτων στη δική του προσέγγιση δεν αναζητά έρεισμα για τη διαλεκτική όσο ακόμη την αντιμετωπίζει ως μέθοδο. Είναι σταθερά και άρρηκτα συνδεδεμένη η διαλεκτική του με την εύρεση του *τί έστιν* των εννοιών και σ' αυτήν την ανάγκη στηρίζει τη χρησιμότητα της διαλεκτικής. Η δε εύρεση του κεντρικού νοήματος των εννοιών, προκύπτει μέσα από την σωκρατική μέθοδο. Η σωκρατική μέθοδος όμως βρίσκει τα στηρίγματά της στην παρατήρηση πολλών απτών παραδειγμάτων (καταστάσεων που τελούν υπό την ίδια λογική σχέση), όπως άλλωστε συνηθίζει και ο Αριστοτέλης από την πλευρά του. Και το οποίο μας οδηγεί στην ανακάλυψη ενός ακόμη κοινού στοιχείου ανάμεσα στη φιλοσοφία του Σωκράτους και του Αριστοτέλους.¹⁵¹ Επίσης, είναι άξιο προσοχής το γεγονός πως ο Πλάτων αν και δεν στηρίζει τη διαλεκτική ως διαδικασία σε κάποια βάση αντίστοιχη των *ενδόξων*, ωστόσο κάθε συζήτηση διεξάγεται επί τη βάση προσωπικών απόψεων. Μάλιστα στους διαλόγους, *Ευθύφρων*, *Πρωταγόρας* και *Γοργίας*, απευθύνει την ερώτηση *τί έστιν* στους ίδιους τους ειδικούς της τέχνης, προκειμένου να λάβει την προσωπική τους άποψη· δηλαδή ρωτά τον Ευθύφρονα ως μάντη τί είναι το όσιο, τον Πρωταγόρα ο οποίος διατείνεται πως διδάσκει την αρετή τί είναι η αρετή και αν διδάσκεται και τον Γοργία ως ρήτορα τί είναι η ρητορική τέχνη. Συνεπώς, ο Πλάτων στηρίζει το διάλογο μεν στην ανταλλαγή προσωπικών απόψεων, εντούτοις τα πρόσωπα με τα οποία συζητά δεν είναι τυχαία ως προς το επίπεδο της μόρφωσης και των γνώσεων που κατέχουν.

Στη συνέχεια της ανάλυσης των *ενδόξων*, προσθέτουμε και την περίπτωση των *ώρισμένως ενδόξων*, όπου η αποδοχή των δοκούντων γίνεται ακόμη και από ένα άτομο. Πιο συγκεκριμένα, ο Αριστοτέλης διακρίνει τα *ένδοξα*

¹⁵⁰ Ο Burke, 1967: 397, κάνει λόγο για την “κοινή αντίληψη (common sense)” την οποία αναγνωρίζει στον Αριστοτέλη. Χαρακτηριστικά, την αντιλαμβάνεται ως “αυτά που γνωρίζουν όλοι” και τα οποία λειτουργούν στη διαλεκτική του Αριστοτέλους ως “προϋποθέσεις μιας πιθανής έρευνας”. Καλό είναι να διευκρινιστεί πως ο όρος “common sense”, λαμβάνει δύο έννοιες διαφορετικές. Η μία αναφέρεται στη βασική ικανότητα, η οποία απαντάται σε κάθε ζωντανό ον, έλλογο και μη, της αντιληπτικής αυτής λειτουργίας, στην οποία οι πέντε αισθήσεις είναι ενσωματωμένες και την είχε εντοπίσει και ο ίδιος ο Αριστοτέλης. Όταν όμως στη σύγχρονη εποχή κάποιος ερευνητής αναφερθεί στην “common sense” του Αριστοτέλους, εννοούμε τη βασική αυτή ικανότητα του ανθρώπου να διεξάγει συμπεράσματα μέσα από την παρατήρηση και μέσα από συσχετίσεις και λογικές σκέψεις, αποφεύγοντας κάθε εμφανή αντίφαση. Επίσης, ο όρος αυτός δεν έχει να κάνει με την κοινή αίσθηση. Βλ. Gregoric, 2007: vii-viii.

¹⁵¹ Ο Δημητρίου, 2003: 90, 91, κάνει λόγο για τη χρήση του ρητορικού παραδείγματος στο σωκρατικό διάλογο.

σε απολύτως ένδοξα και σε ωρισμένως ένδοξα.¹⁵² Τα απολύτως ένδοξα είναι αυτά τα οποία έχουμε αναλύσει προηγουμένως διεξοδικά και μόνο σ' αυτά στηρίζει τη διαλεκτική. Τα δεύτερα επιτρέπονται κατά την απόκριση μόνο και εξαρτώνται από την πρεσβεύουσα θέση. Παρόλα αυτά, μ' αυτόν τον μετριάσμο στην αντίληψή του περί ενδόξων, ο Αριστοτέλης θέλει να δηλώσει πως ακόμη και η άποψη ενός μεμονωμένου ατόμου ενέχει κάποιο βαθμό αξιοπιστίας, καθώς κάθε άνθρωπος σχηματίζει μίαν ήδη εδραιωμένη για τον ίδιο αντίληψη με γνώμονα την αλήθεια και όχι το ψέμα. Ακόμη όμως και σ' αυτήν την περίπτωση, ο Αριστοτέλης δεν την κάνει αποδεκτή ως έχει, αλλά διευκρινίζει πως, θα πρέπει αυτός που ισχυρίζεται κάτι μη ένδοξο ή μη άδοξο να θέσει εκ των προτέρων τί ο ίδιος θεωρεί ως γενικά αποδεκτό ή γενικά απορριπτό.¹⁵³ Με αυτόν τον τρόπο, ο Αριστοτέλης διασφαλίζει τη διαλεκτική συζήτηση από τυχόν αυθαιρεσίες των συνομιλητών.

Αυτό πάντως που απορρέει από τη στάση του Αριστοτέλους, είναι ότι σε καμία περίπτωση δεν εντάσσει στη διαλεκτική, την αποδοχή των ισχυρισμών που βασίζονται στις αυθαίρετες γνώμες, δηλαδή τις δόξες.¹⁵⁴ Αυτό αποτελεί συνήθη πρακτική των σοφιστών. Άλλωστε ο σκοπός του Αριστοτέλους διαφέρει από αυτόν των σοφιστών.¹⁵⁵ Ο Αριστοτέλης σ' αυτό το χωρίο υποστηρίζει, πως οι διαλεκτικές συζητήσεις δεν γίνονται με σκοπό να ανταγωνιστούμε τον συνομιλητή, αλλά για να αποκτήσουμε πείρα στη διαλεκτική και να προάγουμε την έρευνα.

Μέσα από τη διαλεκτική ο Αριστοτέλης βλέποντας τη ως μέθοδο, επιδιώκει να επιτύχει τη στήριξη μιας οποιασδήποτε θέσης με τα κατάλληλα επιχειρήματα.¹⁵⁶ Με άλλα λόγια, ο διαλεκτικός επιδιώκει να διατηρήσει με το

¹⁵² Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 159b1-2. Βλ. μετάφραση Forster, 1966: 703. Βλ. και μετάφραση Pickard-Cambridge, 1963: 159a. Βλ. και πρβ. με Reeve, 1992: 36, 37 ο οποίος εντοπίζει ένα *ωρισμένως ένδοξο* στην υποστήριξή του από έναν μόνο γνωστό φιλόσοφο.

¹⁵³ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 159b20-35. Στην περίπτωση όμως που ο ομιλών υιοθετήσει την αντίληψη κάποιου άλλου (π.χ. του Ηρακλείτου) τότε υποχρεούται να συνταυτιστεί ή να απορρίψει και τα υπόλοιπα σημεία της φιλοσοφίας του, όπως θα έπραττε και ο Ηράκλειτος, αλλιώς αντιφάσκει.

¹⁵⁴ Από τα πολυάριθμα σημεία στα οποία εντοπίζεται ο όρος της *δόξας*, συμπεραίνουμε πως η σημασία του όρου αυτού ανεξάρτητα από προσδιορισμούς αποδίδεται ως άποψη, γνώμη. Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια από αυτά: βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 172b36-173a4, Αριστοτ., *Τοπ.*, 162b31-33, Αριστοτ. *Σοφ. Έλ.*, 180b24-25, όπου οι δόξες ερμηνεύονται ως γνώμες. Βλ. επίσης μτφ. Forster, 1966: 71, 729, 131, βλ. και μτφ. Pickard-Cambridge, 1963: 172b, 162b, 180b. Ομοίως και στα χωρία: Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1139b17, 1143b13· Λυπουρλής, 2006: 147, 183, τ. Β· Rackham, 1962: 333· Κυργιόπουλος, 2011: 37, τ. Γ· Αριστοτ., *Ρητορ.*, 1381b21, 1403a34· Μαλαίνος, 1975: 297, 187· Αριστοτ., *Κατηγ.*, 5, 4a22· Καλλιγιάς, 2011: 47.

¹⁵⁵ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 159a33-34.

¹⁵⁶ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 100a18-21.

πέρας του διαλόγου την αρχική του θέση. Αυτή η δήλωση του φιλοσόφου περί του σκοπού της πραγματείας των *Τοπικών*, αποτελεί ουσιαστικά και τον ορισμό της διαλεκτικής. Ο παραπάνω ορισμός συμπληρώνεται και από ένα σχετικό χωρίο από τους *Σοφιστικούς Ελέγχους*.¹⁵⁷ Η διατήρηση βέβαια του αρχικού ισχυρισμού, μόνο στις επικρατέστερες απόψεις (“*ενδοξοτάτων*”) μπορεί να βρει έρεισμα. Είναι άλλωστε ο ίδιος ο σκοπός της διαλεκτικής που κάνει επιτακτική την ανάγκη να βρεθούν οι κατάλληλες προκείμενες που από τη μία θα οδηγήσουν στο επιδιωκόμενο συμπέρασμα και από την άλλη θα “αναγκάσουν” τον αποκρινόμενο να τις αποδεχτεί.¹⁵⁸

Οι προκείμενες ή οι *διαλεκτικές προτάσεις*, που θέτει κάθε ομιλητής για τη στήριξη της θέσεώς του από λειτουργικής πλευράς, πηγάζουν από τα *ένδοξα*. Δεν θα μπορούσαν άλλωστε τα *ένδοξα* να χρησιμοποιηθούν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να απαντούν απευθείας στην ουσία του ζητήματος. Αντιθέτως, αποτελούν πρόσφορο έδαφος από όπου αντλεί ο διαλεκτικός τις προτάσεις του, ώστε σταδιακά να καταλήξει με λογικούς συνειρμούς στο συμπέρασμα. Διαφορετικά η σχέση των προκείμενων με το συμπέρασμα θα ήταν εμφανής και κανένας ισχυρισμός δεν θα γινόταν αποδεκτός, όπως διατυπώνει και ο Αριστοτέλης στο αντίστοιχο χωρίο.¹⁵⁹ Αυτή η διαπίστωση ισχύει και στην πλατωνική διαλεκτική, όπου ο Σωκράτης ανακεφαλαιώνοντας συχνά τα όσα έχουν γίνει αποδεκτά, αναζητά ταυτόχρονα τις κατάλληλες προτάσεις για να αναιρέσει τον ισχυρισμό του συνομιλητή του.¹⁶⁰ Ο ρόλος των *ένδοξων* ως προκείμενων του *διαλεκτικού συλλογισμού*, είναι καθοριστικός. Ο Αριστοτέλης αντιμετωπίζει τα *ένδοξα* ως έχοντα στη διαλεκτική αξιωματική ισχύ, όπως και οι πρώτες αρχές στον αποδεικτικό συλλογισμό.¹⁶¹ Αυτό συνεπάγεται για τον ίδιο, την χωρίς περαιτέρω έρευνα αποδοχή των *ενδόξων*, καθώς η κοινή αποδοχή τους, αποτελεί ουσιαστικά το μόνο κριτήριο.

¹⁵⁷ Βλ. Αριστοτ. *Σοφ. Έλ.*, 183a38-183b1. Βλ. και Solmsen, 1968: 67, όπου δίκαια ο συγγραφέας θεωρεί την αριστοτελική διαλεκτική ως μέθοδο να επιχειρηματολογεί κανείς, χρησιμοποιώντας ό,τι είναι σχετικό, ώστε να στεφθεί ο ισχυρισμός με επιτυχία.

¹⁵⁸ Πρβ. με *Αναλ. Πρ.*, 43a20, όπου ο Αριστοτέλης αναφέρεται στο πως βρίσκουμε τις προκείμενες που θα μας οδηγήσουν στο επιδιωκόμενο συμπέρασμα. βλ. παράθεμα Düring, 2006: 122, υποσημείωση 42.

¹⁵⁹ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 156a23-26.

¹⁶⁰ Βλ. και Robinson, 1953: 22.

¹⁶¹ Ο Αριστοτέλης στα *Αναλ. Ύστ.*, 100b13-16, υποστηρίζει πως τις πρώτες αρχές τις οποίες αποδεχόμαστε αξιωματικά, τις γνωρίζουμε μέσω του νου. Βλ. παράθεμα Evans, 2010: 33, ο οποίος ονομάζει την άμεση θέαση του νου, *ενόραση*. Βλ. επίσης και Ross, 2010: 75, ο οποίος αποκαλεί με άλλα λόγια την *ενόραση* ως “εποπτικό ενέργημα του Λόγου”.

Αν και η εξ' ενδόξων πορεία του διαλεκτικού συλλογισμού είναι αυτή που για τον Αριστοτέλη διαχωρίζει τον διαλεκτικό συλλογισμό από τον αποδεικτικό και τον εριστικό, ωστόσο η χρησιμότητα είναι αυτή που ενώνει τον διαλεκτικό συλλογισμό με τον αποδεικτικό. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως είναι τριπλή η χρησιμότητά του διαλεκτικού συλλογισμού.¹⁶² Ο Αριστοτέλης ανάμεσα στο διαλεκτικό και στον αποδεικτικό συλλογισμό, ορίζει μια γέφυρα επικοινωνίας, αφού ο πρώτος συμβάλλει στο έργο του δεύτερου.¹⁶³ Η πιο σημαντική διαφορά αποδεικτικού και διαλεκτικού συλλογισμού, αφού και ο επιστημονικός συλλογισμός αποτελεί μορφή διαλεκτική είναι ότι ο πρώτος στηρίζεται στην αλήθεια, ενώ ο δεύτερος στην εδραιωμένη άποψη.¹⁶⁴ Επομένως, ο διαλεκτικός συλλογισμός αφορά περιπτώσεις όπου ο αποδεικτικός συλλογισμός δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί.¹⁶⁵ Έπειτα, σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα η διαλεκτική επιβοηθεί την ευκολότερη ανακάλυψη της αλήθειας και του ψεύδους για κάθε εκδοχή και με την κριτική εξέταση, φανερώνει το δρόμο που οδηγεί στις αρχές όλων των επιστημονικών ερευνών· κάτι το οποίο δεν μπορεί να διατελέσει η επιστήμη (αφού δεν μπορεί να μιλήσει για τις αρχές της).¹⁶⁶ Σε αυτήν τη σχέση που χαρακτηρίζει τη διαλεκτική και τη φιλοσοφία, υπάρχουν αναφορές και στο έργο *Μετά τα Φυσικά*· εκεί ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως η διαλεκτική (όπως και η σοφιστική) έχει ως αντικείμενο το ίδιο γένος προβλημάτων τα οποία εξετάζει η φιλοσοφία. Η διαφορά τους όμως, έγκειται στη δυναμική της καθεμιάς, καθώς όπως ο Αριστοτέλης προσθέτει στη συνέχεια, η διαλεκτική είναι πειραστική (δοκιμαστική) σε όσα η φιλοσοφία είναι γνωριστική.¹⁶⁷

¹⁶² Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 101a25-28.

¹⁶³ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 101a37-101b5. Για αυτήν τη σχέση κάνουν λόγο πολλοί ερευνητές: βλ. και πρβ. επίσης με Elders, 1968: 129, για τη σχέση διαλεκτικού και αποδεικτικού συλλογισμού, βλ. επίσης παράθεμα Evans, 2010: 34, 40 όπου βλέπουμε με πιο σαφή τρόπο γιατί η διαλεκτική ως “επιδέξια μέθοδος γενικής εφαρμογής” είναι χρήσιμη και στη φιλοσοφία, βλ. ακόμη και παράθεμα του Βαρδάκη, 1984: 279, για την σχέση των δύο συλλογισμών, αλλά και Düring, 2006: 118. Βλ. επίσης και Φικιώρης, 1988: 310, όπου επισημαίνεται δίκαια πως η διαφορά επιστήμης και διαλεκτικής ανάγεται στις αληθείς προτάσεις που χρησιμοποιεί η πρώτη και στους συλλογισμούς που εκφράζουν πιθανότητα και τους χρησιμοποιεί η δεύτερη ή αλλιώς τα “νομιζόμενα” παρατηρεί ο Φικιώρης.

¹⁶⁴ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 105b 30-31, βλ. Düring, 2006: 149, βλ. επίσης και *Alex. Aphr.* στα *Commentaria*, V. II, 18, 10-26, ο οποίος αναφέρει πως η βασική διαφορά των δύο συλλογισμών είναι η στήριξη του αποδεικτικού συλλογισμού στις πρώτες αρχές.

¹⁶⁵ Βλ. και Burke, 1967: 387.

¹⁶⁶ Βλ. και Berti, 1978: 365.

¹⁶⁷ Βλ. Αριστοτ., *Μετά τα Φυσ.*, 1004b23-27, πρβ. με Δεσποτόπουλο, 1990: 135.

Πιο συγκεκριμένα, σ' αυτήν την σύναψη της σχέσης ανάμεσα στη διαλεκτική και στην επιστήμη βοηθά και ο ερευνητικός χαρακτήρας της πρώτης. Η διαλεκτική ως διαδικασία προσπαθεί από τη μία να στηρίξει τη μία θέση και από την άλλη την αντίθετή της. Μέσα όμως από αυτήν την πάλη, προκύπτει και η αλήθεια, η οποία είναι αποκλειστικά αντικείμενο της επιστήμης. Έτσι η διαλεκτική χωρίς να το επιδιώκει, μέσα από την πορεία που ακολουθεί διαχωρίζει την αλήθεια από το ψεύδος.¹⁶⁸ Αποτέλεσμα αυτής της σχέσης των δύο συλλογισμών, είναι ότι η διαλεκτική βοηθά χωρίς να το επιδιώκει, στην έρευνα για τη γνώση. Και αυτή η διαπίστωση είναι που τελικά αφήνει να εννοηθεί πως και ο Αριστοτέλης εξυψώνει τη διαλεκτική ως μέθοδο.¹⁶⁹

Για τον Πλάτωνα αυτή η σχέση μεταξύ διαλεκτικής και επιστήμης δεν υφίσταται όπως στην αντίληψη του Αριστοτέλους, υπάρχει όμως κάποια παραπλήσια αντιστοιχία. Στους πρώιμους διαλόγους η διαλεκτική ως μέθοδος, δεν συνδέεται με την επιστήμη, όπως άλλωστε δεν το επιδιώκει και στην αντίληψη του Αριστοτέλους. Η αντιστοιχία εντοπίζεται στο γεγονός ότι και στις δύο αντιλήψεις, μέσα από την άσκηση της διαλεκτικής, φανερώνεται το ψεύδος και η αλήθεια των ισχυρισμών. Απλώς στην εκδοχή του Πλάτωνος, η ανάδειξη του ψεύδους είναι αναγκαία για να εξελιχθεί η διαλογική τεχνική του Σωκράτους, ενώ στην εκδοχή του Αριστοτέλους το ψεύδος και η αλήθεια προκύπτουν αβίαστα από την αντιπαράθεση των απόψεων.

Πιο συγκεκριμένα, στους πλατωνικούς διαλόγους της πρώιμης περιόδου, ο Σωκράτης επικεντρώνεται στην άγνοια, την οποία μαρτυρούν οι λανθασμένες γνώμες.¹⁷⁰ Όπως διαπιστώνει κανείς από το χωρίο, η εσφαλμένη γνώμη για κάποιο θέμα θεωρείται από τον Σωκράτη μέγιστο κακό. Γι' αυτό και παροτρύνει κάθε συνομιλητή σε διάλογο, έτσι ώστε να αποκαλυφθεί η ψευδής δόξα. Στην συνέχεια όμως, μέσα από την έρευνα οι συνομιλητές από κοινού οδηγούνται στην αναζήτηση του *τί ἐστίν* η οποία στηρίζεται σε λογικά επιχειρήματα.¹⁷¹ Με

¹⁶⁸ Ο Irwin, δυσκολεύεται να αποδεχτεί το πώς μπορεί κανείς μέσα από γνώμες να φτάσει στην αντικειμενική αλήθεια και έτσι αμφισβητεί στην ουσία την ισχύ της γνώμης, βλ. παράθεμα Kraut, 1992: 367.

¹⁶⁹ Ο Burke, 1967: 387, ισχυρίζεται ότι ο Αριστοτέλης με το να αποδίδει αυτήν την ιδιότητα στον διαλεκτικό συλλογισμό, ανεβάζει τη διαλεκτική στην "κορυφή των επιστημών". Ωστόσο διαφωνώντας με τον Burke, η διαλεκτική δεν αποτελεί επιστήμη για τον Αριστοτέλη.

¹⁷⁰ Βλ. Πλάτ., *Γοργ.*, 458a7-9.

¹⁷¹ Η έννοια της δόξας διαφοροποιείται από κοινού στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη υπογραμμίζει ο Ross, 2010: 76, από την έννοια της γνώσης και αυτό γίνεται με κριτήριο το αντικείμενο των δύο εννοιών. Η γνώση αφορά την πραγματικότητα (τα "αναγκαία"), ενώ η δόξα το πιθανό.

τον τρόπο αυτό ο Πλάτων, καλλιεργεί την διανοητική περιέργεια για να κατακτηθεί μελλοντικά η γνώση· κάτι το οποίο γίνεται πιο εμφανές στην μέση περίοδο των πλατωνικών διαλόγων.

Επίσης σημαντικό στοιχείο στην διαλεκτική του Πλάτωνος, αποτελεί και το γεγονός ότι δεν αποδέχεται ως αξιόπιστο κριτήριο τη γνώμη των πολλών, καθώς στο διάλογο *Λάχης*, παρουσιάζει τον Σωκράτη να ενίσταται προς το Λυσίμαχο όταν εκείνος θέτει ως κριτήριο αποδοχής μιας γνώμης την αποδοχή της από τους πολλούς.¹⁷² Ο Πλάτων, προβάλλει ως πιο βάσιμη την γνώση που προκύπτει από την εξειδίκευση του ατόμου (στο συγκεκριμένο χωρίο παιδοτρίβης), παρά την βαρύτητα που αντιστοιχεί στη συνταύτιση των πολλών πολιτών σε μία άποψη, γιατί σύμφωνα με τον Πλάτωνα η κρίση πρέπει να στηρίζεται στην επιστήμη.¹⁷³ Δηλαδή, η κρίση πρέπει να στηρίζεται στην αληθινή γνώση και όχι στο πλήθος των υποστηρικτών μιας άποψης. Αντίθετα, στην διαλεκτική του Αριστοτέλους η αποδοχή μιας άποψης από τους πολλούς, αποτελεί σημαντικό σημείο εκκίνησης στη συζήτηση.

Στη συνέχεια της ανάλυσης, διαπιστώνουμε ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό στη διαλεκτική του Αριστοτέλους. Η διαλεκτική κατά τον Αριστοτέλη είναι ερωτητική, “ή δὲ διαλεκτικὴ ἐρωτητικὴ ἐστίν”, το οποίο σημαίνει πως δημιουργούνται αναπόφευκτα δύο ρόλοι· ο ερωτών ο οποίος ενεργεί και ο αποκρινόμενος ο οποίος αμύνεται.¹⁷⁴ Αυτή η διαπίστωση αν και μοιάζει περιττή, ωστόσο είναι σημαντική για τον Αριστοτέλη, διότι από την αντίστοιχη συμπεριφορά των συνομιλητών εξαρτάται η πορεία της συζήτησης. Ο ερωτών, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οφείλει να κατευθύνει τη συζήτηση με έντεχνο τρόπο, ώστε να αναγκαστεί ο αποκρινόμενος να παραδεχτεί ακόμη και τα πιο παράλογα πράγματα, ως λογικά επακόλουθα των προκείμενων. Από την άλλη πλευρά όμως, ο αποκρινόμενος οφείλει να αποδίδει την παραδοξολογία στη θέση που πρεσβεύει ο ερωτών, με απώτερο σκοπό να την καταρρίψει.¹⁷⁵ Αυτή

¹⁷² Ομοίως πράττει ο Πλάτων και στο διάλογο *Κρίτων*, όπου και εκεί απευθυνόμενος στον ομώνυμο συμπρωταγωνιστή του, διατείνεται πως είναι προτιμότερη η γνώμη των ειδικών, παρά των πολλών, βλ. Πλάτ., *Κρίτ.*, 47b6-c3. Βλ. και Τατάκης, *Λάχης*, χ.χ.: 9, όπου υποστηρίζει ο συγγραφέας πως οι λαϊκοί ορισμοί (δηλαδή των πολλών) δεν μπορούν να αντέξουν στη διαδικασία της διαλεκτικής. Άρα στην ουσία ο Πλάτων αναζητά κάτι πιο ουσιαστικό και σταθερό στην έρευνα των εννοιών, απ’ το οποίο προκύπτει και η απάντηση στο *τι ἐστίν*.

¹⁷³ Βλ. Πλάτ., *Λάχ.*, 184e9-10.

¹⁷⁴ Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 172a19.

¹⁷⁵ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 159a15-24.

η διαδικασία των αντίθετων ρόλων κυριαρχεί ουσιαστικά σε όλη τη διάρκεια μιας διαλεκτικής συζήτησης και αυτό παρατηρούμε πως συμβαίνει κατ'εξακολούθηση και στους πλατωνικούς διαλόγους.

Έως τώρα, η διαλεκτική των ενδόξων, έχει αρκετά κοινά στοιχεία με τη διαλεκτική του Πλάτωνος των πρώιμων διαλόγων. Αφού έχουμε εντοπίσει αυτά τα κοινά σημεία, διαπιστώνουμε πως ο Αριστοτέλης διατηρεί σε γενικές γραμμές τη διαλεκτική του δασκάλου του ή και ακόμη πιο συγκεκριμένα, την τεχνική του Σωκράτους και αντικαθιστά τα αδύναμα στοιχεία αυτής ή και τα κενά της, με άλλα που αναλύουν τον σωστό τρόπο σκέψης. Και αυτή του η ενέργεια, είναι που αποτελεί την ταυτότητα της αριστοτελικής διαλεκτικής. Άλλωστε και η γενικότερη φιλοσοφική πορεία του Αριστοτέλους αποτελεί τρόπον τινά συνέχεια της πλατωνικής. Ο Αριστοτέλης διατηρεί πολλά στοιχεία από την πλατωνική φιλοσοφία. Όλα όμως τα πλατωνικά στοιχεία τα οποία υιοθέτησε, τα εξέλιξε και μάλιστα με τέτοιο τρόπο, ώστε να καταστεί γνωστό, πως η ουσιαστική διαφορά του με την πλατωνική φιλοσοφία, είναι ότι ο Αριστοτέλης ξεκινά μίαν έρευνα παρατηρώντας τον αισθητό κόσμο.

Αν και στους πρώιμους διαλόγους, ο Πλάτων δεν αναφέρει αυτήν την ιδιαίτερη πεποίθησή του, που επισφραγίζει και τη γενικότερη φιλοσοφική του στάση, ωστόσο θέτει τη βάση γι' αυτή. Αυτό μάλιστα το επιτυγχάνει με την έμφαση που δίνει στο να τεθούν οι προϋποθέσεις για την φιλοσοφική έρευνα, η οποία λαμβάνει χώρα σε δημόσιους χώρους της πόλης και ανάμεσα σε πολίτες με σημαντικό απόσταγμα παιδείας. Ο Πλάτων συγκεκριμένα, τοποθετεί τον Σωκράτη στους διαλόγους του, σε διάφορα κεντρικά σημεία της πόλης π.χ. την αγορά, τα γυμναστήρια, τον χώρο του δικαστηρίου, ακόμη και σε αυλές σπιτιών περιώνυμων ανθρώπων όπως αυτό του Καλλίου στο διάλογο *Πρωταγόρας*, αλλά και αυτό του Καλλικλέους στο διάλογο *Γοργίας*, έξω από τη στοά του βασιλιά, αλλά ακόμη και στη φυλακή πριν την εκτέλεση της ποινής του.

Επίσης, οι συνδιαλεγόμενοι του Σωκράτους, ήταν όλοι τους πολίτες ενεργοί στο δημόσιο βίο, με ανάλογο μορφωτικό επίπεδο. Ο Σωκράτης καθώς περπατά στην πόλη, συναντά τυχαία κάποιους συμπολίτες του και ξεκινούν συζήτηση για ζητήματα της καθημερινής ζωής, όπως αυτά εκτυλίσσονται εντός της πόλης. Στα πλαίσια αυτής της συζήτησης ο Σωκράτης αντιλαμβάνεται μέσα από τη γλώσσα που χρησιμοποιείται από τον καθένα, πως υπάρχουν

λανθασμένες αντιλήψεις για κάποιες έννοιες και ενώ εκ πρώτης όψεως τα θέματα για τα οποία διερωτάται ο Σωκράτης μοιάζουν απλά, στην πορεία αντιλαμβάνονται οι συνομιλητές πως έσφαλαν. Κατά αυτόν τον τρόπο ο Πλάτων δημιουργεί τις βάσεις για την φιλοσοφική έρευνα των επόμενων περιόδων της δημιουργίας του. Έπειτα εκτός από τα προηγούμενα, ο Πλάτων πραγματοποιεί ήδη από τους πρώιμους διαλόγους αναφορές στις έννοιες *ιδέα* και *είδος* και ακόμη περισσότερο αναζητά το *τί έστιν* των εννοιών σε μια νέα βάση. Όλα αυτά, αποτελούν γνωρίσματα των έργων της μέσης περιόδου του φιλοσόφου, όπου γίνεται εμφανώς αντιληπτή η ιδιαίτερη άποψή του για την αλήθεια.

Μέσα σε όλο αυτό το φιλοσοφικό πλαίσιο δημιουργίας, προσθέτουμε σε ό, τι αφορά τη διαλεκτική και τον παράγοντα των υπαρχουσών κοινωνικών συνθηκών· κατά κύριο λόγο αυτού του είδους οι συνθήκες είναι που διαμόρφωσαν τις δύο αντιλήψεις περί διαλεκτικής. Αμφότεροι οι φιλόσοφοι έζησαν στον απόηχο της δημοκρατίας του Περικλέους (αν και η ηλικιακή τους διαφορά άγγιζε τα σαράντα χρόνια), όπου οι πολίτες απολάμβαναν πολύ περισσότερες ευνοϊκές μεταρρυθμίσεις. Ο Αριστοτέλης από τη δική του πλευρά, επηρεασμένος από τα δεδομένα της παρακμάζουσας δημοκρατικής κοινωνίας στην οποία ζει, αντιμετωπίζει τη διαλεκτική ως εργαλείο αποτελεσματικό για τους σκοπούς της αθηναϊκής πολιτείας.¹⁷⁶ Η πολιτική ιδιότητα του ανθρώπου έχει ήδη αναβαθμιστεί στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων της δημοκρατίας του Περικλέους και ο πολιτικός άνθρωπος έχει πλέον την διά νόμου κατοχυρωμένη δυνατότητα, να μετέχει ενεργά στο δημόσιο βίο. Σε πρακτικό επίπεδο αυτό σημαίνει την διεύρυνση του όρου *πολίτης*.¹⁷⁷ Συνεπώς, ο Αριστοτέλης μέσω της διαλεκτικής μεθόδου εξασφαλίζει την επιτυχή και την επί ίσοις όροις συμμετοχή των πολιτών, στο δημόσιο βίο. Αυτός επομένως είναι και ο ρόλος της διαλεκτικής για τον Αριστοτέλη, στο πλαίσιο του οποίου κάθε πολίτης επιδιώκει να στηρίξει τη θέση του απέναντι σε κάποια άλλη.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Ο Βαρδάκης, 1984: 280-281, δίκαια υποστηρίζει πως τα θέματα με τα οποία ασχολείται η διαλεκτική του Αριστοτέλους, είναι “θέματα πολιτικής φιλοσοφίας” αφού αντλούνται από τον κοινωνικό βίο. Επομένως, η αριστοτελική διαλεκτική βρίσκεται στην υπηρεσία αυτής της πλευράς της ανθρώπινης ζωής.

¹⁷⁷ Βλ. Αριστοτ., *Πολ.*, 1275a22-23. Βλ. και Guthrie, 1993: 68, όπου υποστηρίζεται πως ο πολίτης της αθηναϊκής δημοκρατικής κοινωνίας απολαμβάνει νέα προνόμια.

¹⁷⁸ Η Αλατζόγλου –Θέμελη, 1984: 62, αναφέρει πως η πολυγωνμία στα της πόλεως ήταν συνέπεια της ελεύθερης έκφρασης του επίσης ελεύθερου πολίτη του 5^{ου} π.Χ. αιώνα και αυτό έβρισκε εφαρμογή σε

Αυτή όμως η πραγματικότητα, συνεπάγεται και τον αντίστοιχο επαναπροσδιορισμό του όρου διαλεκτικός. Στον Πλάτωνα αρχικά, αν και δεν γίνεται ξεκάθαρη αναφορά στην έννοια του όρου διαλεκτικός, ωστόσο αυτό που αντιλαμβανόμαστε είναι, πως όσοι συμμετέχουν σε μια διαλεκτική συζήτηση, είναι και διαλεκτικοί, προσδίδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο πιο ευρύ χαρακτήρα στη διαλεκτική. Οι μετέχοντες στη διαλεκτική, παρατηρούμε πως κατέχουν όπως προαναφέρθηκε ένα σεβαστό απόσταγμα παιδείας, το οποίο ως επί το πλείστον συνοδεύεται και από φιλοσοφικό ενδιαφέρον, που κατά κανόνα καλλιεργεί ο Σωκράτης. Ακόμη περισσότερο, το κεντρικό πρόσωπο των πλατωνικών διαλόγων που κατευθύνει και επιβλέπει το διάλογο, είναι σταθερά ένας φιλόσοφος και μάλιστα ο Σωκράτης. Άρα, ο Πλάτων με πλάγιο τρόπο αφήνει να εννοηθεί, πως διαλεκτικός μπορεί να είναι κάποιος πολίτης, ωστόσο ο κατεξοχήν διαλεκτικός, όπως μπορούμε να διακρίνουμε αναμφισβήτητα είναι ο φιλόσοφος Σωκράτης, ο οποίος παρουσιάζεται ως ο μόνος που γνωρίζει να ερωτά και ο μόνος που μπορεί να ανιχνεύσει τις σοφιστικές παγίδες, γι' αυτό έχει και το ρόλο του συντονιστή της συζήτησης.

Ο Σωκράτης έχει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται εξίσου και τις *ψευδείς*, αλλά και τις *αληθείς δόξες*. Ο Πλάτων δεν υποστηρίζει ευθέως σε κάποιο σημείο των πρώιμων διαλόγων, πως το παραπάνω προσόν ανήκει μόνο στο φιλόσοφο. Αντιθέτως, αφήνει να εννοηθεί πως το έχουν γενικότερα οι πολίτες ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγει τους χρησμωνδούς, τους θεομάντεις και τους πολιτικούς άνδρες. Ωστόσο από την άλλη πλευρά, θέτει μόνο το Σωκράτη στην θέση αυτού που αποκαλύπτει αυτήν την αλήθεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αφήνει έμμεσα ο Πλάτων να εννοηθεί πως περισσότερο από όλους τους πολίτες, την αντίστοιχη ικανότητα για τον παραπάνω διαχωρισμό, την έχει κατά κανόνα ο φιλόσοφος. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αυτή η διαπίστωση μας οδηγεί στην άποψη, πως ήδη ο Πλάτων από τους πρώιμους διαλόγους, έχει διαμορφώσει μια εικόνα διαφορετική για το φιλόσοφο γενικότερα, αλλά και για τη διαλεκτική, η οποία στηρίζεται όχι στην ίδια τη γνώση, παρά στον προπομπό της την *αληθή δόξα*.

όλες τις εκφάνσεις του ανθρώπινου βίου (στην πολιτική, στα δικαστήρια, στη φιλοσοφία). Πρβ. με Γεωργοπούλου-Νικολακάκου, 1984: 190, η συγγραφέας αποδίδει την πολυγωνμία αποκλειστικά στη σκοπιμότητα των σοφιστών, οι οποίοι έδιναν βαρύτητα μόνο στο αποτέλεσμα μιας πράξης και όχι στα μέσα.

Αντίθετα, ο Αριστοτέλης βάζει τους πάντες στη θέση του διαλεκτικού.¹⁷⁹ Το στοιχείο όμως που κάνει ιδιαίτερη αίσθηση και που τον διαφοροποιεί από την αντίστοιχη άποψη του Πλάτωνος, είναι πως δεν εξαιρεί ούτε αυτούς που δεν είναι ενεργά μέλη στην πολιτική ζωή, τους λεγόμενους ιδιώτες.¹⁸⁰ Ακόμη και οι ιδιώτες, λέει ο Αριστοτέλης, μπορούν να ασκήσουν τη μέθοδο, αλλά και την “πειραστικήν”, μέσα από τον έλεγχο που ασκούν σ’ αυτούς που κατέχουν τη γνώση, τους “επαγγελλόμενους”.¹⁸¹

Σε ό, τι αφορά τους “επαγγελλόμενους” ή “ειδότες”, για τον Αριστοτέλη αποτελούν τους γνώστες των θεμάτων της ζωής (επαίοντες), τα οποία λαμβάνουν χώρα εντός των τειχών της πόλης. Αυτά τα θέματα της πόλης τίθενται για διαλεκτική συζήτηση και οι επαγγελλόμενοι/ειδότες είναι οι πλέον ειδικοί, ως προς τον τρόπο, για να τα θέσουν. Αυτούς θεωρεί ο Αριστοτέλης ως καθαυτό διαλεκτικούς, καθώς εκτός των παραπάνω, συγκεντρώνονται στο πρόσωπο του “ειδότης” και οι αρμοδιότητες αυτού που φέρει στην επιφάνεια την αλήθεια για όσα ο ίδιος γνωρίζει, αλλά και αυτού που “ξεσκεπάζει” αυτόν που ψεύδεται.¹⁸² Επίσης, ανάμεσα στα προτερήματα αυτού προσμετράται και η ορθή κρίση για τα πράγματα συν το γεγονός ότι μπορεί να διδάσκει για αυτά.¹⁸³ Οι υπόλοιποι είτε είναι ιδιώτες είτε ασκούν έλεγχο είτε διατυπώνουν προτάσεις και διαφωνίες είτε ασκούν δοκιμαστικά τη συλλογιστική τέχνη (πειραστικά), θεωρούνται διαλεκτικοί, αλλά ό, τι πράττουν, το πράττουν “ατέχνως”.¹⁸⁴ Όμως, όλα όσα αναφέρει ο Αριστοτέλης, ως προτερήματα του καθαυτό διαλεκτικού, διαπιστώνουμε πως αντιστοιχούν και στην προσωπικότητα του Σωκράτους.

¹⁷⁹ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 164b3 και Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 172a36-37.

¹⁸⁰ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 172a30-33.

¹⁸¹ Βλ. και Berté, 1978: 364, όπου σωστά υποστηρίζεται ομοίως η άποψη, ότι καθένας μπορεί να είναι διαλεκτικός και αυτός που γνωρίζει και αυτός που δεν γνωρίζει και επιθυμεί να γνωρίσει, ακόμα και αυτός που δεν κατέχει επιστημονική γνώση, αλλά και αυτός που στερείται ικανοτήτων. Είναι χαρακτηριστική η αξία που αποδίδονταν στο σοφό – επαίοντα, από τους προσωκρατικούς υπογραμμίζει η Αλατζόγλου – Θέμελη, 1984: 65, στάση η οποία διατηρείται και στους κλασικούς φιλοσόφους Πλάτωνα και Αριστοτέλη. Ωστόσο σε ό, τι αφορά στην πολιτική τέχνη, ειδικοί μπορούν να θεωρηθούν οι πάντες, αφού οι πάντες μπορούν και οφείλουν να συμμετέχουν σ’ αυτή, βλ. Παπαδόπουλο, 1984: 181. Οι σοφιστές από την πλευρά τους, διατείνονταν πως δίδασκαν αυτήν την τέχνη και στο βαθμό που κάποιος θα μπορούσε να αποδεχθεί αυτόν τον ισχυρισμό, θα μπορούσε και να τους αποκαλέσει και ειδικούς πάνω στα της πολιτικής, βλ. Παπαδόπουλο, 1984: 183.

¹⁸² Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 165a24-27.

¹⁸³ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 155b7-13.

¹⁸⁴ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 172a34-36.

Μέσα από την παραπάνω ταύτιση, ταυτόχρονα, εντοπίζουμε και μιαν απόκλιση, η οποία αφορά το ρόλο του φιλοσόφου στη διαλεκτική. Στον Πλάτωνα, η ιδιαίτερη αυτή παρουσία του διαλεκτικού ταυτίζεται (όχι όμως σε απόλυτο βαθμό) όπως είδαμε με τον φιλόσοφο, ενώ στον Αριστοτέλη υπάρχει σαφής διαφοροποίηση. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο κοινός δρόμος της έρευνας του φιλοσόφου και του διαλεκτικού, διασπάται στο σημείο όπου πρέπει να οργανωθούν τα ευρήματα και να τεθούν τα ερωτήματα. Σίγουρα και ο φιλόσοφος μπορεί να λάβει το ρόλο του διαλεκτικού έως κάποιο βαθμό, ωστόσο υπεύθυνος για το παραπάνω έργο είναι μόνο ο διαλεκτικός.¹⁸⁵ Σ' αυτό το σημείο είναι που μετριάζει ο Αριστοτέλης, σε σχέση με τον Πλάτωνα, το ρόλο του φιλοσόφου και αναβαθμίζει αυτόν του πολίτη. Ο Πλάτων από την άλλη, δεν αντιστοιχεί τη διαλεκτική σε ανθρώπους αδαείς, δηλαδή όσους δεν κατέχουν ή δεν μπορούν να αποκτήσουν τις γνώσεις για τα θέματα ζωής των πολιτών.

Συμπερασματικά, η διαλεκτική του Αριστοτέλους, ως η τέχνη του συλλογίζεσθαι επί παντός ζητήματος και ως η τέχνη που στηρίζεται στα *ένδοξα*, αποτελεί μια διαλεκτική των όλων. Ξεπερνά ακόμη και τη διαλεκτική των πολλών, δηλαδή της πρώιμης πλατωνικής περιόδου και συζητά θέματα από το ευρύτερο πεδίο της ζωής των πολιτικών ανθρώπων, χωρίς να εμμένει στα ηθικά, όπως ο Σωκράτης. Η διαλεκτική του Αριστοτέλους οδεύει ανεξάρτητη από το δεσμευτικό για τον Αριστοτέλη σκοπό της γνώσης και πορεύεται προς την επιτυχία του συλλογισμού, μέσα από βεβαρημένες με την ιστορικά γενική αποδοχή, απόψεις. Η στήριξη στα *ένδοξα* αποτελεί ιδανικό έρεισμα για μια διαλεκτική αυτού του είδους, επιβάλλοντας ταυτόχρονα στον διαλεκτικό την προσπάθεια για διαρκή προετοιμασία, μέσα από την εξάσκηση και την αποστήθιση επιχειρημάτων. Τα *ένδοξα*, δεν αποτελούν κάποια αλήθεια ή γνώση συγκεκριμένη, παρά ενδεχόμενη επιβεβαίωση του πιθανού, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης αφενός προετοιμάζει και αφετέρου προειδοποιεί για τυχόν "επιθέσεις", αλλά και παρακινεί τους άλλους στο σωστό δρόμο κατά τη διεξαγωγή μιας διαλεκτικής συζήτησης.

Η σημασία των *ενδόξων* για τον Αριστοτέλη, λαμβάνει και κάποιες προεκτάσεις τις οποίες διαπιστώνουμε από τις αναφορές που γίνονται στα *ένδοξα* και σε άλλα έργα του. Στα *Αναλυτικά Πρότερα* συγκεκριμένα, ο

¹⁸⁵ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 155b7-10.

Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τα *ένδοξα* ως κριτήριο αποδοχής των προτάσεων των επιχειρημάτων.¹⁸⁶ Ομοίως και στο έργο *Αναλυτικά Ύστερα* τα *ένδοξα* όπως και οι αληθείς προτάσεις, αποτελούν το σωστό δρόμο για την προσέγγιση των αρχών.¹⁸⁷ Στην τελευταία αναφορά, ο Αριστοτέλης αντιμετωπίζει τα *ένδοξα* ως έχοντα την ίδια ισχύ με τις αληθείς προτάσεις· κάτι το οποίο δεν πραγματοποιεί στο έργο *Τοπικά*. Εκεί, ο ρόλος των *ενδόξων* και της αλήθειας είναι διακριτός. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να θεωρήσουμε, πως τα *ένδοξα* κατέχουν σημαντική θέση για τον Αριστοτέλη και εκτός διαλεκτικής, καθώς λειτουργούν ως κριτήριο αποδοχής και εγκυρότητας των προτάσεων.

Εκτός των παραπάνω, στα *Ηθικά Νικομάχεια* αντιλαμβανόμαστε πιο έντονα την παρουσία των *ενδόξων* στην μέθοδο του Αριστοτέλους με την οποία έρευνα τις αρετές. Στο έργο αυτό, ο Αριστοτέλης καταγράφει προτάσεις *ένδοξες* και τις χρησιμοποιεί ως έρεισμα για την εξέταση κάποιου θέματος, προκειμένου να καταλήξει σε αυτό που ισχύει. Χαρακτηριστικά ο Αριστοτέλης αναφέρει ως *ένδοξες* προτάσεις όπως οι ακόλουθες: όλοι οι άνθρωποι πιστεύουν, πως η εγκράτεια και η καρτερία είναι αξιέπαινες, ενώ η ακρασία και η μαλθακότητα είναι αξιόμειπτες. Επίσης, όλοι οι άνθρωποι πιστεύουν, πως ο εγκρατής είναι σταθερός στους λογισμούς του, ενώ ο ακρατής ασταθής.¹⁸⁸ Συνυπολογίζοντας επομένως τις αναφορές του Αριστοτέλους και σε άλλα έργα εκτός των *Τοπικών*, μπορούμε να ισχυριστούμε πως τα *ένδοξα* αποτελούν σημαντικό στοιχείο στην προσωπική μέθοδο του Αριστοτέλους να ερευνά τα πράγματα. Αποτελούν με άλλα λόγια σημείο αναφοράς για την αποδοχή προτάσεων διαλεκτικών και μη.

Από την άλλη πλευρά αυτή του Πλάτωνος, ο σκοπός του διαλεκτικού είναι να παροτρύνει τους συνομιλητές του να ξεκινήσουν μια έρευνα με βάση αυτά που γνωρίζουν για την υπό εξέταση έννοια. Πιο απλά, αυτό που επιδιώκει ο Σωκράτης είναι να προσφέρει τη βοήθειά του σε όσους δε γνωρίζουν κάτι ή έχουν μια εσφαλμένη αντίληψη, αφενός να συνειδητοποιήσουν το λάθος τους, αφετέρου να αναζητήσουν και εντέλει να βρουν την έννοια που αγνοούν. Σε όλη αυτή όμως την προσπάθεια, ως βασική προϋπόθεση προβάλλει ο Πλάτων τη διατήρηση του ήθους, διαφορετικά η έρευνα δεν θα αποδώσει καρπούς. Στον Αριστοτέλη αν και η ηθική προαίρεση είναι εξίσου σημαντική όπως και για τον

¹⁸⁶ Βλ. Αριστοτ., *Αναλ. Πρ.*, 62a11-19.

¹⁸⁷ Βλ. Αριστοτ., *Αναλ. Ύστ.*, 74b21-23.

¹⁸⁸ Βλ. ενδεικτικά Αριστοτ., *Ηθ. Νικομ.*, 1145b3-35.

Πλάτωνα, ωστόσο ο σκοπός του διαλεκτικού είναι να καταφέρει να στηρίξει τη θέση του στο πλαίσιο ενός διαλόγου.

Τέλος, σύμφωνα με τα όσα έχουμε διαπιστώσει, αντιλαμβανόμαστε, πως η διαλεκτική για τον Αριστοτέλη, αποτελεί μια συστηματική καταγραφή επιχειρηματολογίας, που στόχο έχει τη στήριξη και διατήρηση μιας θέσης, μέσα από πιθανές προτάσεις.¹⁸⁹ Και οι διαφοροποιήσεις του από τις αντίστοιχες θέσεις του Πλάτωνος, σκιαγραφούν την εξέλιξη της άποψής του σε σχέση με αυτή του δασκάλου του, όπου υπερισχύει η πρακτική εφαρμογή της ίδιας της μεθόδου και όχι κάποια θεωρία για την διαλεκτική.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Βλ. παράθεμα Düring, 2006: 148, όπου ο συγγραφέας, παραθέτει εν συντομία την περιγραφή του E. Kapp για την πορεία του διαλεκτικού συλλογισμού. Η Ζινδριλή ορθά αναγνωρίζει και συνοψίζει την αριστοτελική διαλεκτική, ως τέχνη που αποφεύγει τις αντιφάσεις, συλλογίζεται με τα τυπικά κριτήρια που επιβάλλει η αριστοτελική λογική και στηρίζεται στη “γνώση του ενδεχόμενου”, βλ. Ζινδριλή, 2001: 13.

¹⁹⁰ Βλ. και πρβ. με Gigon, 1995: 206, όπου υποστηρίζεται πως ο σωκρατικός διάλογος παραμένει στα επίπεδα της λαϊκής διήγησης

Γ' Μέρος

Η θέση της σοφιστικής σύμφωνα με τους δύο κλασικούς φιλοσόφους.

Γ.1) Η σοφιστική και η καταγωγή της σύμφωνα με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη.

Είναι γεγονός, πως από την εποχή των κλασικών χρόνων έως και τη σύγχρονη εποχή, έχει επικρατήσει η αντίληψη, πως η σοφιστική αποτελεί εχθρό της διαλεκτικής. Η διαλεκτική εμφανίστηκε και εξελίχθηκε ως ανάγκη απάντησης στο νεοεμφανιζόμενο ρεύμα των σοφιστών του 5^{ου} αι. π. Χ.¹⁹¹ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, πως σε κάθε θέμα που συζητά και ερευνά ο Σωκράτης, είχαν ήδη αναφερθεί οι σοφιστές, με αποτέλεσμα να θεωρείται ιστορικά, πως η σωκρατική διδασκαλία, αποτελεί απάντηση στη σοφιστική.¹⁹² Ο δε Σωκράτης, είναι σύμφωνος με αυτήν την νέα οπτική, της οποίας το σημείο αναφοράς, είναι ο

¹⁹¹ Ο Παπαδόπουλος, 1984: 186, βασισμένος στη διαφορετική αντιμετώπιση πολλών βασικών θεμάτων από τους σοφιστές, ορθά τους αποκαλεί “μεγάλους δημοκράτες, στοχαστές και ανθρωπιστές της αρχαιότητας”. Βλ. επίσης και Αποστολοπούλου, 1984: 312, όπου καταγράφεται η άποψη πως η σοφιστική σε πραγματικό επίπεδο, εντέλει αποτέλεσε μια δύναμη “διαφωτισμού”. Βλ. επίσης και Ψημμένος, 1984: 297, 300. Βλ. ακόμη και Θεοδωρακόπουλο, χ.χ.: 2, όπου καταγράφεται ως προτέρημα της σοφιστικής δράσης το ότι έφερε στο προσκήνιο την έννοια του συνειδέναι αναδεικνύοντας έτσι τη δύναμη του πνεύματος. Πρβ. με Καραγιάννη, 1984: 333, ο οποίος δεν αντιμετωπίζει τους σοφιστές ως “διαφωτιστές”, παρά μόνο τον Σωκράτη. Ωστόσο διαφωνώντας με τον συγγραφέα, οι σοφιστές αν και αντίθετοι προς τη σωκρατική διδασκαλία, η αλήθεια είναι ότι συνεισέφεραν σε μεγάλο βαθμό ώστε να δημιουργηθεί στη φιλοσοφία μια νέα θεώρηση των πραγμάτων.

¹⁹² Βλ. και Gigon, 1995: 202, όπως επίσης και Θεοδωρακόπουλο, χ.χ.: 1. Βλ. και Παπαδόπουλο, 1984: 178-179, ο οποίος υποστηρίζει πως η μεταστροφή των θεμάτων της φιλοσοφίας από τη φύση στα κοινωνικά θέματα και στον άνθρωπο, αποδίδεται πρωτίστως στους σοφιστές.

άνθρωπος και συμβάλλει στο να δημιουργηθεί μια νέα πραγματικότητα στο χώρο της φιλοσοφίας, της οποίας πρωτοπόροι όμως, υπήρξαν οι σοφιστές.

Οι σοφιστές δρουν σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο και τα θέματα που τους απασχολούν είναι ηθικής φύσεως, πολιτικής και θέματα που αφορούν στη γνώση.¹⁹³ Ο άνθρωπος, πιστεύει συγκεκριμένα ο Πρωταγόρας πως, υιοθετεί ασυνείδητα την ηθική της κοινωνίας στην οποία ζει. Δεν επιδιώκουν οι σοφιστές την κατάκτηση της ηθικής γνώσης, απλώς θέλουν να θέσουν σε νέα βάση τις διάφορες λογικές απόψεις.¹⁹⁴ Δρουν για την ακρίβεια σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο, όπου η πνευματική άνθηση συμβαδίζει με την πολιτική άνοδο της Αθήνας.¹⁹⁵ Η προσφερόμενη μάλιστα από τους σοφιστές γνώση, παρέχεται για τα παραπάνω θέματα έναντι χρηματικής αμοιβής. Επομένως, παρά το γεγονός ότι οι σοφιστές χρησιμοποιούν παραπλανητικά μέσα και αποσκοπούν στο χρηματισμό και στη δόξα, καταφέρνουν να επηρεάσουν τη φιλοσοφία στρέφοντάς τη σε πιο ουσιαστικά για την ανθρώπινη ζωή και καθημερινότητα, πεδία.

Η στάση του Πλάτωνος απέναντι στους φορείς αυτής της νέας παιδείας, αποτελεί αγώνα για να σώσει την γνώση από την κατ' επίφαση γνώση των σοφιστών. Η πλατωνική στάση υπέρ της αντικειμενικής θέασης των πραγμάτων, έρχεται σε άμεση ρήξη με τη στάση των σοφιστών.¹⁹⁶ Οι τελευταίοι τηρούν στάση μεροληπτική και συνηθίζουν να προσαρμόζουν την αλήθεια στα δικά τους μέτρα και να ανατρέπουν κατ' αυτόν τον τρόπο τις καθιερωμένες αξίες.¹⁹⁷ Ο σκοπός που επιδιώκουν να ικανοποιήσουν, είναι σε πρώτη φάση η

¹⁹³ Ο Πρωταγόρας υποστήριξε πως δεν μπορεί να αποκτηθεί η γνώση του Θεού και αυτός ήταν ο λόγος που δεν ασχολήθηκε με θέματα αυτού του περιεχομένου, βλ. DK 80B4, πρβ. με Σκουτερόπουλο, 1991: 32. Σε ό, τι αφορά συγκεκριμένα στη γνώση, οι σοφιστές την αντιμετωπίζουν σύμφωνα με τον Βασίλειο Κύρκο, βλ. Κύρκος, 1984: 92 ως “κοινωνικό αγαθό”. Πάνω σ’ αυτό το “αγαθό” η αντίστοιχη προσφορά τους, αφορά στην εκμάθηση λόγων, οι οποίοι τους προσφέρουν προσωπικό και πρακτικό όφελος, βλ. και Guthrie, 1989: 220.

¹⁹⁴ Βλ. Watson 1907: 469, 473, όπου καταγράφεται αυτή η πραγματικότητα, τονίζοντας μάλιστα ο συγγραφέας πως είναι ισχυρή η πίστη των σοφιστών στην ορθότητα της κοινής ηθικής συνείδησης.

¹⁹⁵ Βλ. και Gigon, 1995: 197. Και ο συγγραφέας Βασίλειος Κύρκος, βλ. Κύρκος, 1984: 16, τοποθετεί τη γέννηση της σοφιστικής δράσης στην ακμή του ελληνικού πολιτισμού και μάλιστα την αντιλαμβάνεται ως δύναμη αντίθετη σ’ αυτήν της διαλεκτικής. Βλ. επίσης και Τζαφερόπουλος, 2010: 11, ο οποίος καταγράφει την άποψη πως η ακμάζουσα ρητορική τέχνη του 5^{ου} αιώνα σε συνδυασμό με τη “δικομανία” των Αθηναίων, επέτρεψαν την έκφραση της ελεύθερης γνώμης.

¹⁹⁶ Βλ. Watson 1907: 469, όπου ο συγγραφέας υποστηρίζει την αιτιολογημένη ύπαρξη της αλήθειας από την πλευρά του Πλάτωνος, στην οποία θα πρέπει να συμφωνούν όλοι οι άνθρωποι και πως καμιά ρευστή βάση δεν μπορεί να αποτελέσει έρεισμα ούτε για τη γνώση ούτε για την ηθική.

¹⁹⁷ DK 80B1 και 2. Βλ. και Watson, 1907: 469, όπου ο συγγραφέας αναφέρει πως ο σοφιστής διαχρονικά αντιτίθεται στην τυραννία του καθιερωμένου δόγματος και υπερασπίζεται τα ανθρώπινα δικαιώματα.

επικράτησή τους σε κάθε διαλογική αναμέτρηση. Αυτή όμως η συνεχής επικράτηση, αντιστοιχεί και σε μια ικανοποιητική αμοιβή, η οποία σε συνδυασμό με την αποκτούμενη φήμη αποτελεί τον απώτερο σκοπό των σοφιστών.¹⁹⁸

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση που τηρεί ο Αριστοτέλης πάνω στο θέμα της σχέσης διαλεκτικής-σοφιστικής. Η ιδιαίτερη του αντίληψη, φανερώνει τη διαλεκτική ως να έχει σχέση συγγενική με τη σοφιστική. Γεγονός το οποίο θέτει σε σχέση απομάκρυνσης τη διαλεκτική του Πλάτωνος από αυτή του Αριστοτέλους.¹⁹⁹ Η παραπάνω άποψη του Αριστοτέλους αφορά στις ίδιες τις μεθόδους, κρίνοντάς τες και ως διαδικασίες, αλλά και ως προς την καταγωγή τους. Ως προς τη θέση του Αριστοτέλους απέναντι στη σοφιστική, είναι σαφής η εναντίωσή του, καθώς η αμειβόμενη διδασκαλία σοφιστικών λόγων εν ονόματι της παιδείας, αντιτάσσεται στην ηθική του φιλοσόφου.²⁰⁰

Το έργο των σοφιστών σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, το αποτελεί ουσιαστικά η μεταχείριση της σοφίας εικονικής φύσεως, που πάντοτε τη συνοδεύει η απόκτηση πλούτου και φήμης.²⁰¹ Ο Αριστοτέλης, στο πλαίσιο των απόψεών του για τη σοφιστική, πραγματοποιεί έναν επιμέρους διαχωρισμό αυτών, της εριστικής από τη σοφιστική. Ενώ η τελευταία επιδιώκει τη φήμη και τον πλούτο, η πρώτη στοχεύει στη φαινομενική διαλογική επικράτηση.²⁰² Αντίθετα ο Πλάτων, θεωρεί την εριστική ως αναπόσπαστο κομμάτι της σοφιστικής, η οποία δηλώνει εμφανώς τις προθέσεις και το χαρακτήρα των σοφιστών.²⁰³

Αναλυτικότερα, οι σοφιστές θεωρούνταν από τον Αριστοτέλη ως αυτοί που απέκρυπταν σκοπιμότητες. Αυτές οι σκοπιμότητες, αποτελούν και το διαφοροποιό στοιχείο της διαλεκτικής από τη σοφιστική. Ακόμη και η πορεία

¹⁹⁸ Εύστοχη η άποψη του Guthrie, 1989: 220, για τη δράση της σοφιστικής.

¹⁹⁹ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 183b1-2. Γι' αυτή τη στενή σχέση της διαλεκτικής και της εριστικής στην αριστοτελική αντίληψη, κάνει λόγο και ο Robinson, 1953: 88, ο οποίος σωστά κατά τη γνώμη μας υποστηρίζει, πως ο Αριστοτέλης συνέταξε ένα εγχειρίδιο διαλεκτικής το οποίο προσιδιάζει περισσότερο στην εριστική, παρά σε αυτό που ο Πλάτων αποκαλεί διαλεκτική.

²⁰⁰ Και ο Classen, 1989/1990: 80, χαρακτηριστικά αναφέρει πως η αρνητική γνώμη του Αριστοτέλους για τους σοφιστές, εδράζεται στις ηθικές του απόψεις.

²⁰¹ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 171b29-34.

²⁰² Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 171b28-29.

²⁰³ Βλ. και Gigon, 1995: 214, ο οποίος αντιλαμβάνεται, πως στον Πλάτωνα το *ερίζειν* και το *σοφιστεύειν* αποτελούν εξίσου λέξεις υβριστικές, οι οποίες αδιαφορούν για την αντικειμενικότητα των πραγμάτων. Ο Πλάτων σύμφωνα με τον Robinson, ό.π. σ. 85, αντιμετωπίζει την εριστική ως την τέχνη της αντιλογίας, η οποία τείνει προς αυτήν τη συμπεριφορά απλώς και μόνο για να επικρατήσει η αντίθετη άποψη από αυτήν του συνομιλητή.

που ακολουθούν οι σοφιστές σε μια συζήτηση, εξυπηρετεί κάποιον υπόγειο σκοπό, γι' αυτό και στηρίζονται πάντοτε είτε φαινομενικά στα *ένδοξα* είτε στηρίζονται φαινομενικά σε φαινομενικά *ένδοξα*. Κατά τον Αριστοτέλη, τα τεχνάσματα που χρησιμοποιούν είναι ως επί το πλείστον συγκεκριμένα και όλα συντείνουν στο να μετατοπιστεί η συζήτηση σε πεδία, που τους είναι αρκετά γνώριμα και ευνοούν τη διαστρεβλωτική τους επιχειρηματολογία.²⁰⁴ Συν τοις άλλοις, οι σοφιστές κατέχουν σημαντικές εγκυκλοπαιδικές γνώσεις, οπότε δεν αντιμετωπίζουν ιδιαίτερο πρόβλημα κατά την μετατόπιση του θέματος σε άλλη βάση, καθώς όλα τα πεδία τους είναι γνώριμα.²⁰⁵ Πέραν τούτου, στα συνήθη τεχνάσματά τους συγκαταλέγεται και η χρήση πολλών όρων με αόριστο τρόπο. Αποτέλεσμα της αοριστολογίας είναι πάντοτε η γλωσσική αμφισημία, η οποία εντέλει δημιουργεί στον αποκρινόμενο σύγχυση, ώστε να μην μπορεί να διακρίνει με ποια έννοια χρησιμοποιείται κάποιος όρος για να προβάλλει στη συνέχεια τα κατάλληλα επιχειρήματα.²⁰⁶

Ομοίως πράττουν οι σοφιστές και όταν καταλήγουν σε κάποιο συμπέρασμα. Ο τρόπος που το κάνουν είναι ευλογοφανής, χωρίς στην ουσία να υπάρχει λογική συνέχεια ανάμεσα σ' αυτά και στις προκείμενες, όπως συμβαίνει στη συλλογιστική διαδικασία της διαλεκτικής.²⁰⁷ Τα παραπάνω σοφιστικά τεχνάσματα συναντώνται και στους πλατωνικούς διαλόγους, χωρίς ωστόσο ο Πλάτων να τα κατονομάζει και να τα αναλύει όπως πράττει μελλοντικά ο Αριστοτέλης. Η τεχνική των σοφιστών κατά τον Πλάτωνα, συμβαδίζει με τις προθέσεις τους και αυτό συμπεριλαμβάνει οτιδήποτε μπορεί να τους φανεί χρήσιμο, για την επίτευξη του στόχου τους.

²⁰⁴ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 111b33-34. Βλ. και Cohen, 1962: 164, όπου αναφέρονται ονομαστικά τα εν λόγω τεχνάσματα.

²⁰⁵ Βλ. και Gigon, 1995: 204, ο οποίος αποκαλεί τους σοφιστές “πολυταξιδεμένους, παντογνώστες και κατόχους όλων των λεκτικών μέσων”, τονίζοντας δίκαια την άνεση με την οποία χειρίζονται τα τεχνάσματα που στηρίζονται στο πεδίο των γνώσεων και στη χρήση της γλώσσας.

²⁰⁶ Κατά τον Düring, όλοι οι τρόποι της σοφιστικής στηρίζονται σε “λογικά σφάλματα” και σε “γλωσσικές ασάφειες” και οδηγούν στην αμφισημία, βλ. Düring, 2006: 160, βλ. και παράθεμα Μπασάκος, 1981: 376, όπου τα λογικά σφάλματα αποτελούν αντιστοίχιση των ιδιοτήτων του ονόματος στις ιδιότητες του πράγματος, βλ. επίσης και Κωσταράς, 1984: 255. Για το τέχνασμα της αμφισημίας βλ. σχ. και Δημητρίου, 2003: 43. Πρόκειται για την πιο συνηθισμένη τεχνική των σοφιστών, όπου εφαρμόζουν τη συλλογιστική μέθοδο για το συμβεβηκός ή σύμφωνα με τον Πλάτωνα για το μη ον, βλ. Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσ.*, 1026b14-21, βλ. Classen, 1989-1990: 76, 77, βλ. επίσης και Βαρδάκης, 1984: 284. Χαρακτηριστική και η μεταγενέστερη αναφορά του Γαληνού ο οποίος αποκαλεί το σόφισμα “κακία της λέξεως” και το αποτέλεσμα αυτού η “γλωσσική ανεπάρκεια”, βλ. Γαληνός, *Περί τῶν παρὰ τὴν λέξιν σοφισμάτων*, Κεφ. Π, βλ. παράθεμα Μπασάκος, 1981: 378.

²⁰⁷ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Ἐλ.*, 168a22-24.

Ανάμεσα στα παραπάνω σοφιστικά μέσα, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, συγκαταλέγεται και η μεταχείριση αθέμιτων, αλλά και θεμιτών (με αθέμιτο όμως τρόπο) μέσων, όπως για παράδειγμα, το ψεύδος.²⁰⁸ Σύμφωνα με αυτόν τον ισχυρισμό αλλά και αυτόν που ακολουθεί, το ψεύδος καταλογίζεται σ' αυτόν που το χρησιμοποιεί και όχι στον ίδιο το λόγο.²⁰⁹ Άλλωστε η παράμετρος των ψευδών και των αληθών προκείμενων κατά τη διαλεκτική διαδικασία, παραμένει άνευ σημασίας στον Αριστοτέλη. Το μόνο ουσιαστικό προσόν για την επιτυχή συλλογιστική διαδικασία, καθίσταται η ακολούθηση των οδηγιών για την κατασκευή και την ανασκευή των θέσεων.²¹⁰ Οι “τόποι” αυτοί, αποτελούν απάντηση στο σοφιστικό τρόπο δράσης.

Αυτή η μετριοπαθής στάση που τηρεί ο Αριστοτέλης, αντιστοιχεί και στις προκείμενες του συλλογισμού. Το ψεύδος δεν αποτελεί κατακριτέα οδό, τουλάχιστον όχι σε απόλυτο βαθμό, καθώς ψευδείς προκείμενες μπορούν να γίνουν αποδεκτές. Το μόνο κριτήριο για την αποδοχή τους είναι η υπακοή στα *ένδοξα* όπως προκύπτει και από το ακόλουθο απόσπασμα.²¹¹ Εκτός αυτού, οι ψευδείς προκείμενες αποδεκτές γίνονται και κατά την πειραστική διαδικασία, όπου κάποιος εξασκείται στη στήριξη δύο αντίθετων θέσεων.²¹²

Βέβαια, η διαλεκτική του Αριστοτέλους αποτελεί μια διαλεκτική των *ενδόξων*. Και στη διαλεκτική αυτή, απαραίτητο είναι να θέσει ο ερωτών τις απαραίτητες για τη στήριξη της θέσεώς του, *εξ' ενδόξων* προϋποθέσεις και όχι τις αληθείς.²¹³ Τις τελευταίες άλλωστε τις χρησιμοποιεί αποκλειστικά η επιστήμη

²⁰⁸ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 162b16-20.

²⁰⁹ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 162b2-15.

²¹⁰ Χαρακτηριστική και πλήρης ως προς το περιεχόμενό της η άποψη του Μπασάκου, 1981: 374, για τα *Τοπικά* πως, ως εγχειρίδιο για τη στήριξη μιας θέσης, δίνουν βαρύτητα στην ταυτότητα των συνδιαλεγόμενων οι οποίοι είναι και “ανταλλάξιμοι”.

²¹¹ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 162b24-30.

²¹² Καταγράφεται στα *Τοπικά* και η περίπτωση όπου κάποιος πρέπει να απαντά με ψεύδος στις ψευδείς αλλά και στις αληθείς προκείμενες, βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 161a28-33.

²¹³ Βλ. Owen, 1968: 107, ο συγγραφέας αναγνωρίζει τη χρήση ψευδών προκείμενων, οι οποίες ως ανθρώπινες απόψεις μπορεί να είναι και λανθασμένες. Βλ. και Evans, 2010: 34, για τη θέση της αλήθειας στην διαλεκτική. Βλ. και Ryle, 1968: 74, όπου υποστηρίζεται η παραπάνω άποψη. Ο Ryle τονίζει πως η παραπάνω διαπίστωση ισχύει και για τον Πρωταγόρα στους *Δισσοὺς Λόγους*, αλλά και για τον Σωκράτη. Ο Σκουτερόπουλος, 1991: 34, 107, υποστηρίζει πως ο Αριστοτέλης με τη διαλεκτική του, προσεγγίζει την άποψη του Ζήνωνος και του σοφιστή Πρωταγόρου, ο οποίος πρώτος δήλωσε πως “για κάθε πράγμα υπάρχουν δύο γνώμες, η μία αντίθετη στην άλλη”. Ομοίως και Αλατζόγλου – Θέμελη, 1984: 64, όπου καταγράφεται η άποψη του Διογένους Λαέρτιου να αντιστοιχεί τους αντίθετους λόγους για πρώτη φορά στον Πρωταγόρα και πως ο Αριστοτέλης το είχε αποδεχτεί ως πραγματικότητα. Η Καραμπατζάκη σημειώνει, πως ο Αριστοτέλης δεν υιοθέτησε μόνο τη διαλεκτική από τον Ζήωνα, αλλά και τον όρο των *ενδόξων*, όπως επίσης και τις προκύπτουσες αντινομίες ως προς ένα πράγμα, βλ. Καραμπατζάκη, 1992: 73.

ως βάση, αποδεσμεύοντας τη διαλεκτική απ' τον παράγοντα της αλήθειας. Αυτήν την αποδέσμευση την καθιστά σαφή και η άποψη του Αριστοτέλους, πως η εξάσκηση του διαλεκτικού περιλαμβάνει και τις δύο αντίθετες θέσεις ενός θέματος, διότι στην αντίθετη περίπτωση θα απαιτούνταν εξάσκηση σε μία μόνο, την αληθινή.²¹⁴

Συνοψίζοντας, τις παραπάνω επισημάνσεις του Αριστοτέλους για τη σοφιστική, συνάγουμε εντέλει το συμπέρασμα, πως για τον Σταγειρίτη, η σοφιστική ως μέθοδος λανθάνει, όπως είδαμε και ως προς τον τρόπο και ως προς το σκοπό, τα οποία ανάγονται στην προαίρεση του ανθρώπου όπως καταμαρτυρεί και το αντίστοιχο χωρίο στο έργο *Μετά τα Φυσικά*.²¹⁵ Η απουσία της ηθικής προαίρεσης, παραχωρεί έδαφος στη σοφιστική. Η προαίρεση, ως επιλογή και προτίμηση αυτού που δύναται να συμβεί, υπαγορεύει την ηθική στάση κατά τη διαλεκτική διαδικασία.²¹⁶ Με άλλα λόγια, η προαίρεση αποτελεί συνειδητή επιλογή μιας ενδεχόμενης πράξης που αφορά τα *εφ' ημίν*, δηλαδή μιας πράξης η οποία βρίσκεται στο πλαίσιο των ανθρώπινων δυνατοτήτων και επειδή αυτή η επιλογή υφίσταται χάριν ενός σκοπού, θα είναι είτε καλής φύσεως είτε κακής.²¹⁷ Και η προαίρεση επειδή δηλώνει “τα προς το τέλος”, δηλαδή τα μέσα για την επίτευξη ενός σκοπού και δεν αποτελεί η ίδια σκοπό, θα πρέπει να είναι ηθική.²¹⁸

Βέβαια, κατά τον Αριστοτέλη το *τέλος*, τείνει από τη φύση του προς το καλό, διότι αποβλέπει στο αγαθό και αυτό υποδεικνύει στον άνθρωπο την οδό της καλής προαίρεσης.²¹⁹ Ακόμη πιο συγκεκριμένα, η σύνδεση της προαιρέσεως με το αγαθό ως σκοπό, καθιστά την εν λόγω έννοια αμιγώς ηθική και “διαστροφή” την περίπτωση, όπου ο σκοπός δεν είναι το αγαθό, αλλά το φαινόμενο αγαθό.²²⁰ Το αριστοτελικό αγαθό αποτελεί την ιδανική κατάσταση

²¹⁴ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 163a29-31. Αυτό το στοιχείο αποτελεί σημείο ταύτισης με τη διδασκαλία του Πρωταγόρου, ο οποίος σύμφωνα με τον Gignon, 1995: 212, δίδασκε στους μαθητές του πώς να βρίσκουν επιχειρήματα για να στηρίζουν δύο αντίθετες θέσεις. Ο Düring, 2006: 140 συγκεκριμένα, ερμηνεύει ορθά την “ανασκευή” των θέσεων ως επίθεση στην προτεινόμενη θέση και υποστήριξη μιας αρνητικής (δηλαδή την αντίθετη) και ως “κατασκευή” ορίζει την υπεράσπιση και στήριξη μιας θέσης.

²¹⁵ Βλ. Αριστοτ., *Ρητορ.*, 1355b18-19. Βλ. και Αριστοτ., *Μετά τα Φυσ.*, 1004b23.

²¹⁶ Για την απόδοση του όρου: *προαίρεση*, βλ. Λυπουρλής, 2006: 121, 433, τ. Α.

²¹⁷ Βλ. Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1111b33-34.

²¹⁸ Βλ. Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1111b30, βλ. και Λυπουρλής, 2006: 429, τ. Α.

²¹⁹ Βλ. Αριστοτ., *Ηθ. Ευδ.*, 1227a18. Βλ. και Μπαγιόνας, 1996: 258-259, όπου αναφέρεται ειδικότερα πως, η προαίρεση ως μέσο απόκτησης, στοχεύει στην κατάκτηση του αγαθού, κάτι το οποίο σημαίνει πως η προαίρεση είναι πάντα καλή.

²²⁰ Βλ. Αριστοτ., *Ηθ. Ευδ.*, 1227a21-22.

για έναν συγκεκριμένο άνθρωπο και σε μια δεδομένη χρονική περίοδο. Στην αριστοτελική φιλοσοφία εξυπακούεται η προτίμηση του αγαθού, άρα και των μέσων που θα οδηγήσουν τον άνθρωπο σ' αυτό. Γι' αυτό και ο Αριστοτέλης αποκαλεί διαστροφή την αντίθετη επιλογή, δηλώνοντας τη διαφωνία του με τη στάση των σοφιστών σε μια διαλεκτική συζήτηση. Επομένως, όταν η συνειδητή επιλογή της ηθικής (δηλαδή η συνειδητή επιλογή του καλού) και η πραγματοποίηση αυτής εκλείψουν από τη διαλεκτική διαδικασία, τότε διανοίγεται ο δρόμος για τη σοφιστική δράση.

Απεναντίας, στα έργα του Πλάτωνος της πρώιμης περιόδου, αν και υπάρχει η ηθική προαίρεση ως αίτιο κάποιας επιλογής, ωστόσο δεν αφορά τις προτάσεις και τα επιχειρήματα. Την προαίρεση την εντοπίζουμε γενικά στη στάση του σοφιστή και του διαλεκτικού και φυσικά τα επιχειρήματα υποτάσσονται σε αυτήν τη στάση. Τόσο ο φιλόσοφος όσο και ο διαλεκτικός, εκτός από μορφωμένοι πολίτες είναι και ενάρετοι. Για τον Πλάτωνα, ο στόχος του ανθρώπου και πολύ περισσότερο του φιλοσόφου και του διαλεκτικού είναι το πρότυπο του καλού καγαθού.²²¹ Από αυτό προκύπτει, πως ο ενάρετος και ηθικός άνθρωπος θα αναζητά αυτό που προσιδιάζει στη φύση του. Αυτό συνεπάγεται, πως και ο σοφιστής ως επίσης μορφωμένος άνθρωπος που έχει διδαχθεί τις αρετές, θα τις αναζητά, αλλά όχι ως κάτι συγκεκριμένο που υπακούει στην ηθική. Η αρετή για το σοφιστή είναι η ικανότητα να ανταπεξέρχεται κανείς με επιτυχία στα θέματα που τον αφορούν και το καλό, οτιδήποτε αποδεικνύεται χρήσιμο για τον παραπάνω σκοπό, που πάντοτε υπακούει στο συμφέρον του ανθρώπου.²²² Επομένως η ηθική στάση, όπως τη συναντάμε είτε στον Πλάτωνα είτε στον Αριστοτέλη, απουσιάζει από τη διδασκαλία των σοφιστών. Όπως είναι η αλήθεια και η αρετή σχετική για τους σοφιστές, έτσι και η ηθική υπακούει στον σχετικισμό. Μάλιστα η τελευταία

²²¹ Βλ. Πλάτ., *Γοργ.*, 527d2. Επίσης, βλ. Πλάτ., *Χαρμ.*, 154e3. Βλ. επίσης Κορδάτος, 1958: 45, υποσημείωση 4.

²²² Βλ. και Βουδούρης, 1984: 45, για την ερμηνεία της αρετής. Η πολιτική αρετή θα μπορούσε να διδαχθεί μόνο από τους πολίτες μιας πόλεως και όχι από πλανόδιους εμπόρους της γνώσης, όπως υπήρξαν οι σοφιστές, βλ. σχ. Βουδούρης, 1984: 41-45. Κατά τον Χριστοδούλου, 1999: 16, ο Πρωταγόρας προσπαθεί, όπως δηλώνει και ο ίδιος, να κάνει τους ανθρώπους, καλούς πολίτες. Αυτό σημαίνει με άλλα λόγια πως προσπαθεί να τους διδάξει την αρετή του πολίτη, δηλαδή την ικανότητα του ανθρώπου να μετέχει στα ζητήματα της πόλεώς του, πότε υποστηρίζοντας μίαν άποψη και πότε αντικρούοντάς τη.

δεσπόζει στη φιλοσοφία των σοφιστών εν γένει· αποτέλεσμα αυτού, η επανάπαυση και η παρεμπόδιση της περαιτέρω έρευνας για την ηθική.²²³

Μία ακόμη απόδειξη, της βαρύτητας που απέδιδε ο Αριστοτέλης στην ηθική στάση, προβάλλει ως ηθική επιταγή στο έργο *Τοπικά*. Η αποφυγή των απόψεων ατόμων “χείρονος ἤθους” επιβάλλεται σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, διότι οδηγούμαστε σε απόψεις *άδοξες*, δηλαδή σε απόψεις χωρίς κύρος, τις οποίες δεν ασπάζεται κανείς.²²⁴ Αυτού του είδους οι απόψεις έρχονται σε αντίθεση με τις *ένδοξες*, οι οποίες αποτελούν τη βάση της διαλεκτικής και επομένως απορρίπτονται, διότι δεν συνεισφέρουν στο έργο της. Ταυτόχρονα, στο ίδιο πλαίσιο της ηθικής του Αριστοτέλους, εντάσσεται και η ικανότητα να διαχωρίζει κανείς την αλήθεια από το ψεύδος, κάτι το οποίο δύνανται να φέρουν εις πέρας μόνο οι “πεφυκότες εὔ”.²²⁵ Μ’ αυτήν την επισήμανση ο Αριστοτέλης προχωρά στη διάκριση ανθρώπων που εκ φύσεως τείνουν στην ηθική. Αυτοί οι “προικισμένοι” άνθρωποι έχουν έμφυτη την ικανότητα να αναγνωρίζουν το καλό.²²⁶

Επίσης, υπάρχει και μian ακόμη απόδειξη της σημασίας που κατέχει για τον Αριστοτέλη η ηθική στάση στη διαλεκτική, η οποία προκύπτει έμμεσα από τη σχέση της με την πολιτική.²²⁷ Η πολιτική σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ασχολείται με τα καλά και τα δίκαια, εννοώντας τις καλές και δίκαιες πράξεις.²²⁸ Άρα, όποιος ασχοληθεί με την πολιτική, λογικό είναι να έχει εντρυφήσει στα αντικείμενά της, δηλαδή στα καλά και στα δίκαια. Αυτός όμως που θα ασχοληθεί με τα της πολιτικής υποχρεωτικά χρησιμοποιεί τη μέθοδο της διαλεκτικής. Συνεπώς, ο Αριστοτέλης και με την παραπάνω σύνδεση ανάμεσα στην πολιτική και στη διαλεκτική, θέτει την ηθική σε πρώτη θέση.²²⁹

²²³ Σύμφωνα με τον Watson, 1907: 473, ο Πλάτων καταλογίζει στους σοφιστές ότι αποδέχονται την υπάρχουσα ηθική ως την καλύτερη δυνατή, διότι δεν ανατρέχουν στις αρχές της ηθικής. Σε ό, τι αφορά στην αλήθεια, ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει, πως ο Πρωταγόρας θεωρεί τη μέση καλή γνώμη ως έχουσα μεγαλύτερη ισχύ από αυτό που κάποιοι πιστεύουν ως αλήθεια, βλ. Watson, 1907: 481.

²²⁴ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 160b17-21.

²²⁵ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 163b15. Βλ. και απόδοση Forster, 1966: 735, όπου οι *πεφυκότες εὔ* είναι αυτοί που διαθέτουν την έμφυτη ικανότητα να διακρίνουν το σωστό από το λάθος. Αυτοί γνωρίζουν με άλλα λόγια να κρίνουν ορθά. Βλ. και παράθεμα Düring, 2006: 150.

²²⁶ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 163b12-16.

²²⁷ Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Ρητορική*, όπου κάνει λόγο για την ομώνυμη τέχνη, αντιστοιχεί τη διαλεκτική και την ηθική, στην πολιτική τέχνη και όχι στην πολιτική επιστήμη, βλ. Αριστοτ., *Ρητ.*, 1356a21-34. Πρβ. με Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1094a28-1094b, όπου η πολιτική αντιμετωπίζεται ως επιστήμη.

²²⁸ Βλ. Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1094b16-17. Βλ. στο ίδιο, 1094a30-1094b6.

²²⁹ Βλ. Αριστοτ., *Ηθ. Νικ.*, 1095b5-9, βλ. και Λυπουρλής, 2006: 308-309, τ. Α, υποσημείωση 19.

Οι παραπάνω ομοιότητες και διαφορές των απόψεων των δύο φιλοσόφων, αφορούν κυρίως στη γενική στάση τους απέναντι στη σοφιστική. Στη συνέχεια του εγχειρήματος, θα αναλυθούν τα επιμέρους στοιχεία της σοφιστικής μεθόδου ως τα αντίστοιχα της διαλεκτικής. Και εκεί υπάρχουν συνταυτίσεις και διαφοροποιήσεις, καθώς ο Αριστοτέλης συμφωνεί με τα περισσότερα από τα στοιχεία της πρώιμης πλατωνικής διαλεκτικής και το πιο σημαντικό από όλα, εξελίσσει την προσωπική του άποψη σε μian ολόπλευρη εξέταση του θέματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ανάγει τη διαλεκτική σε ένα πολύτιμο πνευματικό εργαλείο, του οποίου η χρήση εξαρτάται από την ηθική προαίρεση του διαλεκτικού, ενώ τη σοφιστική, ως μέθοδο για την επικράτηση μιας θέσης με απώτερους σκοπούς τις χρηματικές απολαβές και τη δόξα. Ο Πλάτων από την πλευρά του, πάντοτε ανάγει το διαχωρισμό της διαλεκτικής από τη σοφιστική, στη δράση των σοφιστών και τους θεωρεί, ανατρεπτικούς στοχαστές εκείνης της εποχής. Η στάση των σοφιστών, στηρίζεται σε αμιγώς προσωπικά κίνητρα (δόξα, φήμη, πλουτισμός, επικράτηση σε μια συζήτηση) και αντίστοιχα και η διδασκαλία τους προσαρμόζεται στα παραπάνω κίνητρα, χωρίς να διαθέτει κάποια πάγια θέση.²³⁰ Με άλλα λόγια, ο Πλάτων θεωρεί και κρίνει τη σοφιστική, ως μian ιδιαίτερη στάση στον χώρο της παιδείας, η οποία αν μη τί άλλο βρίσκει μεγάλη απήχηση. Ο συνδυασμός αυτής της απήχησης με τα παραπάνω κίνητρα των σοφιστών, δημιούργησαν την αντίδραση απέναντι στο έργο τους, τόσο από τον Πλάτωνα όσο και από τον Αριστοτέλη.²³¹

²³⁰ Ο Gígon, 1995: 251, σημειώνει πως για τον Πλάτωνα το βασικό στοιχείο διαφοροποίησης των αληθινών από τους ψεύτικους φιλοσόφους αποτελεί ο χρηματισμός της διδασκαλίας τους. Συγκεκριμένα αναφέρει, πως από τους αθηναίους οι σοφιστές θεωρούνται “άνωτεροι μεροκαματιάρηδες”. Όμως, διαφωνώντας με τον συγγραφέα, ο χρηματισμός αν και αποτελεί έναν από τους βασικούς λόγους που ο Πλάτων δεν αποδέχεται τη δράση των σοφιστών, δεν αποτελεί και τον βασικότερο όπως υποστηρίζαμε και πιο πάνω.

²³¹ Ο Gígon, 1995: 207, αντιλαμβάνεται το σωκρατικό διάλογο ως “αντιπαράθεση διαφορετικών γνώμων και μορφών ζωής”.

Γ.2) Οι αντίποδες του διαλεκτικού συλλογισμού.

Ο Αριστοτέλης μέσα από την πραγματεία των *Τοπικών* και των *Σοφιστικών Ελέγχων*, επισημαίνει δύο κινδύνους. Αφενός οφείλει ο διαλεκτικός να προσέχει με ποιον ασκεί τη διαλεκτική τέχνη.²³² Από την άλλη πλευρά, για τον διαλεκτικό ο οποίος γνωρίζει καλά και τα τεχνάσματα της σοφιστικής και τους κινδύνους της, τονίζει ο συγγραφέας, πως οφείλει να επαγρυπνεί συνεχώς, ώστε να αντιληφθεί εγκαίρως την καλά κρυμμένη παρατυπία και στη συνέχεια να την αποκαλύψει.²³³

Παρόμοια αντίληψη εκφράζει και ο Πλάτων, ο οποίος εφιστά την προσοχή, απέναντι στους κινδύνους της εριστικής και απευθύνεται κυρίως προς αυτούς που εξασκούνται ακόμη στη διαλεκτική. Ο κίνδυνος της εριστικής, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ελλοχεύει πάντοτε κατά την άσκηση του *ελέγχου* από τους σοφιστές. Στην περίπτωση αυτή, οι συνομιλητές πράττουν με γνώμονα την προσωπική τους τέρψη και η συνέπεια αυτής της τακτικής, όπως σημειώνει ο Robinson, είναι η απώλεια των αποκτηθεισών αρχών.²³⁴ Ωστόσο, ο Αριστοτέλης είναι αυτός που ασχολήθηκε εξονυχιστικά με τα τεχνάσματα της σοφιστικής μεθόδου και επίσης ο πρώτος που αποκάλυψε τον ακριβή τρόπο, με τον οποίο εργάζονταν οι διδάσκαλοι της πολιτικής αρετής.²³⁵

Τα επιμέρους στοιχεία της διαλεκτικής μεθόδου τα συναντάμε και στη σοφιστική, γεγονός το οποίο αποτελεί συνεπακόλουθο της γειτνίασης των δύο

²³² Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 164b8-15.

²³³ Ο Αριστοτέλης με τους *Σοφιστικούς Ελέγχους* επισημαίνει όλων των ειδών τους κινδύνους· κατά τον συγγραφέα Ross, 2010: 93 ακόμα και τους πιο δυσδιάκριτους.

²³⁴ Βλ. Robinson, 1953: 84.

²³⁵ Βλ. Γεωργούλης, 1962: 166, 167.

μεθόδων. Ως προς την εκφορά του συλλογισμού, τα στοιχεία (*πρόταση, πρόβλημα, θέση*) είναι κοινά. Η διαφοροποίηση επέρχεται στον τρόπο και ακόμη περισσότερο, στο σκοπό που επιδιώκει να ικανοποιήσει ο συλλογιζόμενος.

Η σοφιστική, αν και βρίσκεται πολύ κοντά στη διαλεκτική, βρίσκει έρεισμα και στον εριστικό συλλογισμό. Η διαφοροποίηση ανάμεσα στον σοφιστικό και εριστικό συλλογισμό, ανάγεται, όπως και στη σοφιστική και εριστική μέθοδο, στον επιδιωκόμενο στόχο. Στην πράξη, η διαφοροποίησή τους δεν γίνεται εύκολα αντιληπτή, καθώς η πορεία που ακολουθούν οι συλλογιζόμενοι με τα επιμέρους τεχνάσματα είναι κοινή και μόνο ο σκοπός μπορεί να διαχωρίσει τη μία από την άλλη.²³⁶ Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αν και υπάρχουν δύο εκδοχές του εριστικού συλλογισμού, ωστόσο αποδεκτή γίνεται μόνο η πρώτη εκδοχή, όπου ο συλλογισμός στηρίζεται σε φαινομενικά *ένδοξα*.²³⁷ Στη δεύτερη περίπτωση δεν υπάρχει συλλογισμός, διότι αυτό που φαίνεται ως *ένδοξο*, δεν είναι πάντοτε *ένδοξο*, όπως επίσης και αυτός που φαίνεται να συλλογίζεται, στην ουσία δεν συλλογίζεται πάντοτε.²³⁸

Η εριστική βέβαια μέθοδος, για τον Αριστοτέλη είναι ισάξια με τις άλλες τέχνες. Η αφετηρία της εριστικής και της διαλεκτικής, αλλά και τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν, είναι οι δύο λόγοι που αντιμετωπίζονται σε κοινή βάση οι δύο μέθοδοι, όπως σημειώνει και ο Αριστοτέλης στο αντίστοιχο χωρίο.²³⁹ Από την άλλη πλευρά όμως, η φαινομενική νίκη και η διατήρηση της θέσης σε μια συζήτηση έως και το τέλος της, των μεθόδων της εριστικής και της διαλεκτικής αντίστοιχα, αποτελούν τα κύρια αίτια για το διαχωρισμό της μιας από την άλλη.

Πιο συγκεκριμένα, κύριο γνώρισμα της διαλεκτικής, το οποίο την διαφοροποιεί από την εριστική, είναι ότι υποστηρίζει σταθερά μια θέση, την οποία επιδιώκει να διατηρήσει χωρίς να αντιφάσκει. Και αυτό το επιτυγχάνει, μέσα από μια λογική αλληλουχία επιχειρημάτων. Εν αντιθέσει, η εριστική αποβλέπει στο να εμφανίζεται πάντοτε κάποιος ομιλητής, ως αυτός που επικρατεί σε μια συζήτηση, μεταχειριζόμενος κάθε μέσο. Η επιδίωξη των

²³⁶ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 171b25-35.

²³⁷ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 100b23-26.

²³⁸ Βλ. Αριστοτ., *Τοπ.*, 101a1-5.

²³⁹ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 171b35-172a3.

εριστικών, υποστηρίζει ο Αριστοτέλης, είναι να δημιουργήσουν την εντύπωση είτε πως ασκούν έλεγχο είτε να δείξουν πως ο αντίπαλος συνομιλητής ψεύδεται είτε να οδηγήσουν το συνομιλητή να παραδοξολογήσει είτε να οδηγήσουν το συνομιλητή σε λανθασμένη χρήση του λόγου είτε απλώς να τον κάνουν να επαναλαμβάνει τα λεγόμενά του.²⁴⁰

Βέβαια, ως προς τα παραπάνω, διαπιστώνει κανείς, πως η διαλεκτική του Αριστοτέλους, δεν αποτελεί στην πράξη μιαν απόλυτη διαλεκτική. Τόσο η βάση των ενδόξων όσο και η συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο διαλεκτικός, επιδέχονται κάποιον μετριάσμό, με την αντίστοιχη προσθήκη των ωρισμένως ενδόξων και τη νομιμοποίηση τεχνασμάτων, όπως η αποδοχή των ψευδών προκειμένων. Αντίθετα, στην πρώιμη διαλεκτική του Πλάτωνος, επικρατεί η πρακτική εφαρμογή της διαλεκτικής σε δύο γενικότερα στάδια, τα οποία εναλλάσσονται διαρκώς. Από τη μία πλευρά στη συζήτηση ο Σωκράτης προσπαθεί να φέρει στην επιφάνεια τις ψευδείς δόξες, ενώ από την άλλη, ο διάλογος αποτελεί μια συνεχή προσπάθεια για την εύρεση του νοηματικού πυρήνα κάποιας έννοιας. Βέβαια, η διαλεκτική του *τί ἐστίν* του Πλάτωνος, γίνεται ακόμη πιο συγκεκριμένη ως προς το δεύτερο σταδίό της, στις επόμενες περιόδους της πλατωνικής φιλοσοφίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη διαλεκτική του διαλόγου *Πολιτεία*.

Η διαλεκτική του Αριστοτέλους ως μέθοδος για να συλλογίζεται κανείς πάνω σε οποιοδήποτε θέμα, όπως παρατηρήσαμε και παραπάνω, ενίοτε καταστέλλει στην πράξη τις τακτικές της, χωρίς ωστόσο να ενδίδει στις ακολουθητέες μεθόδους της εριστικής. Δεν πρόκειται δηλαδή για συνταύτιση των δύο μεθόδων. Αυτό δημιουργεί όμως μιαν αντίφαση ως προς την αντίληψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική. Αποτέλεσμα αυτής της αντίφασης, είναι η δημιουργία ενός χάσματος ανάμεσα στη θεωρητική πλαισίωση της διαλεκτικής και στην πρακτική της εφαρμογή.²⁴¹ Επομένως, κρίνοντας τις δύο μεθόδους (διαλεκτική-εριστική) ως προς την πρακτική τους εφαρμογή, η αλήθεια είναι ότι βρίσκονται πολύ πιο κοντά από ότι υποστηρίζει ο Αριστοτέλης θεωρητικά.

²⁴⁰ Αριστοτ., *Τοπ.*, 165b12-22. Ωστόσο, όπως υπογραμμίζει και ο άγγλος συγγραφέας Owen, 1968: 107, αυτή η απαγόρευση μετριάζεται όταν η διαλεκτική αναζητά τακτικές για να δράσει. Βλ. ομοίως και Μπασάκος, 1981: 379, ο οποίος ορθά υποστηρίζει την αναπόφευκτη τακτική της διαλεκτικής, “να χρησιμοποιεί τρόπους και μεθόδους της σοφιστικής”.

²⁴¹ Για τις προεκτάσεις που λαμβάνει αυτή η αντίληψη βλ. Owen, 1968: 108-125.

Κάτι ανάλογο παρατηρούμε και στο σωκρατικό διάλογο. Ο Σωκράτης, επεδίωκε να αποδείξει την αποτυχία και συνάμα την αδυναμία των σοφιστικών λόγων, γι' αυτό και χρησιμοποιούσε τα σοφιστικά, αλλά και εριστικά τεχνάσματα ενάντια σ' αυτούς που τα δίδαξαν.²⁴² Η τακτική αυτή, θέλει τον Σωκράτη ενίοτε να χρησιμοποιεί σοφίσματα, προκειμένου όμως να καταρρίψει τα λεγόμενα των σοφιστών. Με τον τρόπο αυτόν, ο Σωκράτης επιτυγχάνει να αποδυναμώσει τη σοφιστική και να πλήξει τους ίδιους τους σοφιστές, καθώς στρέφει με επιτυχία εναντίον τους, τα ίδια τους τα όπλα.²⁴³ Την ίδια στιγμή, οι σοφιστές αδυνατούν εφαρμόζοντας τη συνήθη τακτική τους σε κάθε συνομιλητή συμπεριλαμβανομένου και του Σωκράτους, να επιτύχουν τον σκοπό τους. Έτσι, ο Πλάτων δείχνει έμπρακτα την απαξίωσή του για την εριστική και τη σοφιστική, αλλά και τους φορείς αυτής της δράσης, ενώ αργότερα ο Αριστοτέλης στους *Σοφιστικούς Ελέγχους* κατονομάζει και απαριθμεί τους τρόπους της σοφιστικής πλάνης.

Στη συνέχεια, η σοφιστική μέθοδος αποβλέπει κατά τον Αριστοτέλη στο να καλλιεργείται ολοένα και περισσότερο η εντύπωση του σοφού δασκάλου, στο πρόσωπο των σοφιστών.²⁴⁴ Η ουσία της σοφιστικής μεθόδου, εντοπίζεται σ' αυτήν την κατάδειξη της σοφίας, την οποία και εμπορεύονται οι φορείς της προκειμένου να πλουτίσουν.²⁴⁵ Πιο συγκεκριμένα, ο σοφιστικός συλλογισμός εξαπατά, διότι δεν αποτελεί πραγματικό συλλογισμό, αλλά ακόμη και να τεθεί πραγματικός συλλογισμός, δεν είναι συναφής με το αντικείμενο του θέματος.²⁴⁶ Το συμπέρασμα αυτό, απορρέει και από ένα επίσης σχετικό χωρίο του Αριστοτέλους για τον έλεγχο. Στο αντίστοιχο χωρίο των *Σοφιστικών Ελέγχων*, ο Αριστοτέλης σημειώνει, πως το ψεύδος του σοφιστικού ελέγχου υφίσταται ως προς δύο κριτήρια: είτε στην αντίφαση είτε στον συλλογισμό είτε και στα δύο.²⁴⁷ Ως προς τον συλλογισμό, όπως έχει αναφερθεί, το ψεύδος το εντοπίζουμε μέσα από τέσσερις τρόπους.²⁴⁸ Με βάση αυτό το γενικότερο σκεπτικό "δρα" η

²⁴² Βλ. και Δημητρίου, 2003: 39, ο οποίος δίκαια αναφέρει, πως ο Σωκράτης χρησιμοποιεί το σόφισμα, θέτοντάς το στην υπηρεσία του φιλοσοφικού λόγου.

²⁴³ Βλ. και Ψυχοπαίδης, 2003 :12, αλλά και Δημητρίου, 2003: 73-74.

²⁴⁴ Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 165a30-32.

²⁴⁵ Αριστοτέλης, *Σοφ. Έλ.*, 171b25-28. Βλ. παράθεμα Classen, 1989-1990: 73, όπου ο συγγραφέας ορθά αποτυπώνει την άποψη, πως η φιλαργυρία και η ματαιοδοξία αποτελούν τα δύο πιο σημαντικά χαρακτηριστικά της σοφιστικής, καθώς επίσης και η επικαλούμενη από τους ίδιους σοφία.

²⁴⁶ Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 169b21-24.

²⁴⁷ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 171a5-7.

²⁴⁸ Βλ. ενότητα Γ.1.

σοφιστική, καθώς η απάτη συναντάται και σε πολλές ακόμη επιμέρους περιπτώσεις. Υπάρχει μία ακόμη σημαντική περίπτωση σοφιστικής δράσης, αυτή όπου εσκεμμένα ο συνομιλητής συγχέει δύο ίδιες περιπτώσεις. Οι λόγοι ενάντια στο όνομα και στη διάνοια. Πρόκειται αναφέρει ο Αριστοτέλης για το ίδιο πράγμα, διότι δεν γίνεται άλλα επιχειρήματα να αναφέρονται στο όνομα και άλλα στη διάνοια, εννοώντας τη σκέψη που παράγει ο ομιλητής.²⁴⁹

Εν ολίγοις, από τη θεωρητική πλευρά την εριστική και τη σοφιστική τις χαρακτηρίζει η ίδια λογική. Το κριτήριο που θέτει ο Αριστοτέλης για τη μεν πρώτη είναι τα φαινόμενα *ένδοξα*, για τη δεύτερη μέθοδο ότι δεν αποτελεί ουσιαστικά συλλογισμό και πως παραπλανεί πολλές φορές δημιουργώντας την εντύπωση, πως σχετίζεται με το αντικείμενο του θέματος. Το βασικό στοιχείο της διαφοροποίησής τους ωστόσο παραμένει ο στόχος, καθώς στην πράξη και η σοφιστική χρησιμοποιεί τα ίδια τεχνάσματα της εριστικής. Ακόμη πιο συγκεκριμένα, ο στόχος που θέτει κάποιος σε μια συζήτηση, αποτελεί το διαχωριστικό τείχος ανάμεσα και στα τρία είδη επιχειρημάτων (*διαλεκτικό, εριστικό και σοφιστικό*).

Ομοιοτρόπως ακυρώνεται από τους σοφιστές και η χρήση του *ελέγχου*. Η γνησιότητα του *ελέγχου*, εξασφαλίζεται, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, από την αντίφαση του συμπεράσματος, αλλά και από την πορεία του συλλογισμού.²⁵⁰ Αυτό σημαίνει δύο πράγματα. Αρχικά, θα πρέπει να υπάρχει συλλογισμός, δηλαδή από κάποιες προκείμενες να καταλήγουμε σε κάποια πρόταση διαφορετική από αυτές. Πιο απλά, από τις προκείμενες θα πρέπει να προκύπτει το προϊόν της σκέψης. Έπειτα, βασικό κριτήριο σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, αποτελεί και η κατάληξη του συλλογισμού στην αντίφαση του συμπεράσματος (αυτό δηλαδή που πρέπει να καταρριφθεί). Όταν ο *έλεγχος* όμως είναι σοφιστικός, τότε δεν πληρείται είτε κάποια από τις δύο παραπάνω προϋποθέσεις είτε και οι δύο.²⁵¹

Επιπλέον, η τελική απόφαση πάντοτε αφορά το ίδιο το πράγμα για το οποίο γίνεται λόγος και όχι το όνομα, καθώς ένα από τα σοφιστικά τεχνάσματα

²⁴⁹ Βλ. Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 170b12-27. Σύμφωνα με τον Μπασάκο, 1981: 381, η διάκριση των δύο μεθόδων οφείλεται στο ότι η σοφιστική δεν νοιάζεται με ποια σημασία χρησιμοποιείται μια λέξη και σε ποιους κανόνες υπακούει η χρήση της γλώσσας, με αποτέλεσμα να αυθαιρετεί.

²⁵⁰ Βλ. Αριστοτέλης, *Σοφ. Έλ.*, 165a2-3.

²⁵¹ Βλ. Αριστοτέλης, *Σοφ. Έλ.*, 171a1-8.

των σοφιστών, όπως επισημαίνει ο Αριστοτέλης, είναι το να μη καθιστούν σαφές ποιό είναι το αντικείμενο *ελέγχου*.²⁵² Αυτό είναι το ίδιο το πράγμα και όχι το όνομά του. Συνέπεια αυτής της παραπλανητικής τεχνικής, είναι ότι καθίσταται ο *έλεγχος σοφιστικός* και εν τοιαύτη περιπτώσει, έχουμε να κάνουμε με παραλογισμούς. Κάθε περίπτωση *σοφιστικού ελέγχου*, τονίζει ο Αριστοτέλης, πως ενέχει κάποιο βαθμό επικινδυνότητας. Αυτό συμβαίνει, διότι αυτού του είδους ο *έλεγχος* δεν φανερώνει αν αγνοεί κάτι ο συλλογιζόμενος, με αποτέλεσμα να καθίσταται ο *έλεγχος* ασαφής, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εμποδίζει ακόμη και τη συλλογιστική πορεία του ειδότης.²⁵³ Ο *έλεγχος* ως στοιχείο της διαλεκτικής, διατηρεί την ταυτότητά του και στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη. Η μόνη απόκλιση παρατηρείται στον Αριστοτέλη όπου υπάρχει η σαφής διάκριση του *ελέγχου* από τον *σοφιστικό*.

Ο *έλεγχος*, αποτελεί ένα εξειδικευμένο είδος συλλογισμού που έχει ως στόχο να επιβεβαιώσει ή να αναιρέσει τους ισχυρισμούς σε έναν διάλογο. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση που κάποιος από τους συνομιλητές, διατηρεί αμφιβολίες για την ισχύ των προτάσεων του συνδιαλεγόμενου του, τότε μέσω αυτού του συλλογισμού της αντιφάσεως, επιτυγχάνει να φέρει στην επιφάνεια την αλήθεια για αυτόν τον ισχυρισμό. Τελικά, αν ευσταθεί θα γίνει αποδεκτός, ενώ στην αντίθετη περίπτωση αναιρείται ως ψευδής ή λανθασμένος.

Ο Πλάτων ούτε και στην περίπτωση του *ελέγχου* ούτε και της σοφιστικής δεν μεταβάλλει τη συμπαγή οπτική του.²⁵⁴ Οι σοφιστές παραμένουν ανατρεπτικοί στοχαστές όχι μόνο των παλαιών και ισχυουσών αξιών, αλλά και της ίδιας της ηθικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα διάβρωσης των ηθικών αξιών εντοπίζει κανείς στο διάλογο *Ευθύφρων*, όπου ο ομώνυμος πρωταγωνιστής προτιμά να καταγγείλει τον πατέρα του ως δολοφόνο, παρά να το προσπεράσει λόγω της στενής συγγένειας. Ο Πλάτων χρησιμοποιεί αυτό το συμβάν προκειμένου να αποδείξει την ανηθικότητα των σοφιστών αλλά και των τριών κατηγοριών του Σωκράτους.²⁵⁵ Οι τρεις κατηγοροί αν και δεν συγκαταλέγονταν

²⁵² Βλ. Αριστοτέλης, *Σοφ. Ελ.*, 167a23-24.

²⁵³ Βλ. Αριστοτέλης, *Σοφ. Ελ.*, 169b27-29.

²⁵⁴ Και ο Düring υποστηρίζει πως ο Αριστοτέλης “δανείστηκε” τον *έλεγχος* από τον Σωκράτη, βλ. Düring, 2006: 159. Ο Θεοδωρακόπουλος, χ.χ.: 3, ορθά αναγνωρίζει στον πλατωνικό διάλογο ότι αποτελεί τον γνήσιο *έλεγχος* της διαλεκτικής στη σοφιστική. Και ο Σωκράτης με την ιδιαίτερη μέθοδό του αποτελεί τον πλέον αρμόδιο για να φέρει στην επιφάνεια τα γνήσια προϊόντα του λόγου.

²⁵⁵ Βλ. Κορδάτος, 1958: 45, ο οποίος κάνει λόγο περί γελοιότητας και συνάμα ανηθικότητας των σοφιστών απέναντι στους νόμους.

στους σοφιστές της εποχής, ωστόσο ο τρόπος που αντιμετώπισαν το Σωκράτη και σχημάτισαν τις κατηγορίες εναντίον του υπήρξε καθαρά σοφιστικός.

Επιπροσθέτως και στον διάλογο *Γοργίας*, ο Πλάτων καταδεικνύει ως ανήθικους τους σοφιστές, καθώς δημιουργούν μαθητές, τους οποίους κατηγορούν οι ίδιοι ως άδικους και αγνώμονες. Οι σοφιστές, χαρακτηρίζονται μ' αυτόν τον τρόπο, λόγω του ότι δεν προσφέρουν τα δίδακτρα στους διδασκάλους τους και ακόμη περισσότερο, δεν δηλώνουν την ευγνωμοσύνη τους απέναντι σ' αυτούς που τους δίδαξαν. Αυτό που ουσιαστικά επιχειρεί και ειρωνεύεται ο Πλάτων σ' αυτό το σημείο του διαλόγου, είναι το γεγονός πως οι σοφιστές ως διδάσκαλοι της αρετής, δεν επιτυγχάνουν ούτε αυτό να επικαλούνται να πραγματοποιήσουν, καθώς οι μαθητές τους δεν τηρούν τη σωστή στάση απέναντι στους διδασκάλους τους.²⁵⁶

Πρόκειται εν ολίγοις, για μια ασθενική σχέση μαθητή και δασκάλου, καθώς ανάμεσα σ' αυτή παρεμβάλλεται και ο παράγοντας του πλουτισμού· συν το γεγονός ότι ο σοφιστής διδάσκει στην ουσία μια ικανότητα χωρίς να έχει πάντοτε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Ως προς αυτόν τον παράγοντα της σοφιστικής, για τον Σωκράτη αλλά και για τον Πλάτωνα, οι σοφιστές δρουν περιοριστικά προς τους μαθητές τους κρατώντας τους σε κατάσταση πνευματικής ανελευθερίας. Η απαίτηση που προβάλλουν στους μαθητευόμενους, δεν είναι άλλη από την εκμάθηση λόγων οι οποίοι στηρίζονται στη γνώση και στην αντίστοιχη, για το σκοπό τους, χρήση της γλώσσας²⁵⁷. Απεναντίας, το ενέργημα της φιλοσοφίας όπως το αντιλαμβανόμαστε μέσα από τον σωκρατικό διάλογο, σέβεται τον μαθητή και του προσφέρει πνευματική και ψυχική ανάπτυξη, ώστε να καταστεί ελεύθερη και ολοκληρωμένη προσωπικότητα. Και αυτό στους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους, μεταφράζεται με την πλήρη αφοσίωση των συνδιαλεγόμενων στην φιλοσοφική έρευνα· την οποία υποδεικνύει έμπρακτα ο Σωκράτης με την στάση του στο πλαίσιο της διαλογικής μεθόδου που ασκεί με τους συνομιλητές του.

Ο βαθύτερος σκοπός του Πλάτωνος με τη γενικότερη στάση που τηρεί απέναντι στους σοφιστές, στους πρώιμους αλλά και στους μετέπειτα διαλόγους είναι να επιστήσει την προσοχή αφενός στην πλάνη που δημιουργεί η σοφιστική

²⁵⁶ Πλάτ., *Γοργ.*, 519c4-d2.

²⁵⁷ Βλ. και Βουδούρης, 1984: 50 για αυτήν την πραγματικότητα.

ως μέθοδος και αφετέρου στα κίβδηλα μέσα που χρησιμοποιούν και συνεισφέρουν σ' αυτόν τους το σκοπό. Έπειτα όμως, ο παραπάνω κίνδυνος, έχει συνέπειες και στην ψυχή του ανθρώπου, οι οποίες μεγεθύνονται στην περίπτωση, που κάποιος δεν έχει επίγνωση των κινδύνων της σοφιστικής. Επίσης, τον ίδιο κίνδυνο διατρέχει από τη σοφιστική και ο άνθρωπος που δεν έχει "οχυρωθεί" με τα ακούσματα της φιλοσοφίας και γενικότερα όταν δεν έχει εντρυφήσει σ' αυτή. Συγκεκριμένα, η θέση του Πλάτωνος για τη σοφιστική, όπως τη συναντάμε στον διάλογο *Γοργίας*, είναι πως "εργάζεται" ψευδώς προς την ίαση της ψυχής, αντικαθιστώντας τη νομοθετική.²⁵⁸ Πρόκειται για άλλη μια περίπτωση της σοφιστικής πλάνης, την οποία επισημαίνει ο Πλάτων και αφορά την ψυχή του ανθρώπου.

Από την άλλη πλευρά, ο σοφιστής Γοργίας αναγνωρίζει ως μέγιστο αγαθό της οικείας του μεθόδου, τη δύναμη να πείθει κανείς σε δικαστήριο και σε συνελεύσεις, θεωρώντας πως αυτή η δύναμη, είναι υπεύθυνη για την ελευθερία των ανθρώπων.²⁵⁹ Η καταγωγή της σοφιστικής άλλωστε ανάγεται στην ρητορική, την οποία ο Γοργίας γνώριζε πολύ καλά. Οι σοφιστές, χρησιμοποίησαν ως όπλο τους το ρητορικό λόγο και μέσω αυτού, προσπάθησαν να επιφέρουν αλλαγές σε βασικές κοινωνικές υποθέσεις και να καθιερώσουν έναν διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης αυτών.

Ο Γοργίας συγκεκριμένα ως διδάσκαλος της ρητορικής τέχνης, αποδεικνύει έμπρακτα τη δυναμική του λόγου. Ο Αριστοτέλης για τη σχέση της διαλεκτικής και της ρητορικής δηλώνει πως, "Η ρητορική έστιν αντίστροφος τῆ διαλεκτικῆ".²⁶⁰ Πιο απλά, ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως η ρητορική υφίσταται κατ' αναλογία της διαλεκτικής. Αυτή η άποψη δικαιολογεί την κοντινή σχέση της σοφιστικής και της διαλεκτικής, καθώς η σοφιστική όπως προαναφέρθηκε στηρίζεται στον ρητορικό λόγο, ο οποίος συγγενεύει με τη διαλεκτική. Επίσης ο ρητορικός λόγος ως είθισται, κάνει επίκληση στο συναίσθημα προκειμένου να πείσει τα πλήθη· τακτική την οποία υιοθετεί και η σοφιστική προσδοκώντας όμως την αποδυνάμωση του συνομιλητή. Πιο απλά, ο σοφιστής επιδιώκει αποδεδειγμένα να φέρει σε αμηχανία το συνομιλητή του, έτσι ώστε να καταστεί

²⁵⁸ Βλ. Πλάτ., *Γοργ.*, 464b3-465b11.

²⁵⁹ Βλ. Πλάτ., *Γοργ.*, 452d5-e3. Ο Γοργίας μάλιστα, όπως σωστά υποστηρίζει ο Βουδούρης, 1984:45, ονομάζει αρετή την ρητορική τέχνη.

²⁶⁰ Αριστοτ., *Ρητορ.*, 1354a1. Ο Μαλαίνος, 1975: 27, μεταφράζει τη λέξη αντίστροφος ως αντίστοιχος, βλ. και λεξικό Σταματάκου, 1999: 134.

ο τελευταίος πρόσφορο έδαφος για την επιχειρηματολογία του πρώτου. Είναι λογικό όταν κάποιος τελεί υπό την κατάσταση και την πλάνη της αμηχανίας να μην μπορεί να θέσει δυνατά επιχειρήματα προς τον συνομιλητή του. Στο σημείο αυτό των πλατωνικών διαλόγων παρεμβαίνει ο Σωκράτης, ο οποίος προσπαθώντας να αποκαταστήσει την ισορροπία αντιτάσσει τον φιλοσοφικό λόγο, όπως υποστηρίζει ο Δημητρίου.²⁶¹

Το αντίστοιχο αγαθό της πλατωνικής διαλεκτικής, όπως αντιλαμβανόμαστε από τους σωκρατικούς διαλόγους, είναι η γνώση της αρετής. Μόνο ο πολίτης που πορεύεται στο δρόμο της ηθικής, αγγίζει το πρότυπο του καλού καγαθού πολίτη και θέτει τις βάσεις για την επίτευξη της ευδαιμονίας. Άλλωστε το βαθύτερο νόημα της σωκρατικής φιλοσοφικής έρευνας είναι η εξεύρεση του κεντρικού νοήματος της αρετής, ώστε ο ευρών την απάντηση να ολοκληρώσει το έργο του, δηλαδή να μπορέσει να την κάνει πράξη.

Εν κατακλείδι, διαπιστώνουμε πως “οι σοφιστές υπήρξαν όντως πολέμιοι των ανθρώπων και όχι των θέσεων”.²⁶² Αυτή η στάση σε συνδυασμό με την άνευ ηθικών όρων χρήση των διαφόρων μέσων, για να εκπληρώσει ο σοφιστής το στόχο του, καθιστά τη σοφιστική επικίνδυνη μέθοδο, καθώς το αποτέλεσμα πάντοτε είναι η διαστρέβλωση των επιχειρημάτων.²⁶³ Η έντεχνη απάτη των σοφιστών ως σταθερό γνώρισμα της μεθόδου τους, οδηγεί σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, πάντοτε σε “αδικομαχία” και αυτό συνεπάγεται την αναξιοπιστία του διαλόγου.²⁶⁴ Εντέλει τόσο η σοφιστική όσο και η διαλεκτική, κατά τον Αριστοτέλη, προσπαθούν να ικανοποιήσουν μια πρακτική ανάγκη. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η δεύτερη μεταχειρίζεται τους αποδεκτούς τρόπους, ενώ η πρώτη δημιουργώντας μια ιδιαίτερη ηθική αντίληψη των πραγμάτων, προχωρά προς τον στόχο της χωρίς περιορισμούς και κανόνες. Νομιμοποιεί στο πλαίσιο δράσης της, κάθε μέσο που αποβαίνει χρήσιμο προς την ικανοποίηση αυτής της δράσης. Και αυτήν την πραγματικότητα τη δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο η απόκλιση που υπάρχει ανάμεσα στη θεωρητική και στην πρακτική πλαισίωση των μεθόδων από τον Αριστοτέλη. Ενώ θεωρητικά, οι

²⁶¹ Βλ. Δημητρίου, 2003: 75-76.

²⁶² Βλ. Ryle, 1968: 76.

²⁶³ Πάνω σ’ αυτό το θέμα ο Cherniss δίκαια σημειώνει όπως παραθέτει ο Owen, 1968: 103, 107, πως η χρήση κάθε είδους επιχειρημάτων συνδράμει στο να επέλθει σύγχυση στον αντίπαλο συζητητή, αλλά και σύμφωνα με τον Owen στο ίδιο άρθρο, συμβάλλει στο να καλλιεργηθεί το αίσθημα της διαμάχης μεταξύ των συνδιαλεγόμενων και όχι χάριν της συζήτησης.

²⁶⁴ Αριστοτ., *Σοφ. Έλ.*, 171b23.

διαφορές των δύο μεθόδων είναι εμφανείς, στην πράξη απαιτείται ένας καλός γνώστης και της διαλεκτικής διαδικασίας και της σοφιστικής.

Πολλά από τα παραπάνω τα συναντάμε και στην αντίληψη του Πλάτωνος και για τη διαλεκτική, αλλά και για τη σοφιστική. Παρά ταύτα, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για μια κοινή συνισταμένη ως προς τις αντιλήψεις των δύο φιλοσόφων για τη σοφιστική. Αυτό που μπορούμε με σιγουριά να ισχυριστούμε είναι, πως η αντίληψη του Πλάτωνος για τη διαλεκτική υφίσταται αρκετές μεταβολές, ενώ για τη σοφιστική παραμένει αναλλοίωτη. Ο σωκρατικός διάλογος, όπως καταγράφεται στα πρώιμα έργα του Πλάτωνος, αποτελεί μια μέθοδο για την εύρεση του *τί ἐστίν* των εννοιών που αφορούν την ζωή των ανθρώπων και πιο συγκεκριμένα τον ηθικό βίο. Υπακούει στο πιο βασικό κανόνα αυτό της ηθικής και συνεχώς δηλώνει τη διαφοροποίησή του από τη σοφιστική.

Συμπεράσματα

Από την συγκριτική εξέταση της διαλεκτικής του Αριστοτέλους, με αυτήν του Πλάτωνος των πρώιμων διαλόγων, διαπιστώνουμε, πως υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία ανάμεσα στις δύο αντιλήψεις. Ο Αριστοτέλης, μέσα από το έργο *Τοπικά*, ανέλυσε λεπτομερώς τα στοιχεία της διαλεκτικής και τόνισε την ανάγκη για συνεχή εξάσκηση στα επιχειρήματα (στους *τόπους*), ώστε ο διαλεκτικός να αποκτήσει ευελιξία στον διάλογο. Το πιο βασικό στοιχείο, στο οποίο στηρίζεται, όπως διαπιστώσαμε, η αντίληψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική, είναι τα *ένδοξα*. Μέσα από τον όρο των *ενδόξων*, καθίσταται φανερό και η βαρύτητα που αποδίδει ο Αριστοτέλης στην *εμπειρία*, καθώς τα *ένδοξα* προέρχονται, όπως αναλύσαμε και στο Β΄ μέρος αυτής της εργασίας, από την *εμπειρία*. Η έμφαση που αποδίδει ο Αριστοτέλης στον όρο της *εμπειρίας*, δηλαδή στη γνώση, η οποία προκύπτει σε βάθος χρόνου και μετά από συνεχή παρατήρηση (φαινομένου ή αντικειμένου), αποτελεί την προσωπική του σφραγίδα στη φιλοσοφία.

Μέσα από την εξέταση της αντίληψης του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική, οδηγούμαστε σε μια πολύ σημαντική διαπίστωση. Για τον Αριστοτέλη, η διαλεκτική αποδεικνύεται ως το πιο πολύτιμο όργανο σε μια δημοκρατική κοινωνία, το οποίο χρησιμεύει στη συνδιάλεξη για οποιοδήποτε θέμα και σε όλα τα μέλη της κοινωνίας. Την διαπίστωση αυτή, τη στηρίζουμε στο γεγονός, πως αν και η διαλεκτική δεν αναζητά την αλήθεια, ωστόσο μέσα από την πολυσχιδή της δράση, κατορθώνει να φέρει στην επιφάνεια την αλήθεια και τη γνώση. Τελικά, μπορούμε να ισχυριστούμε, πως μέσα από τη διαλεκτική, ο Αριστοτέλης προσφέρει στον πολίτη τα κατάλληλα εφόδια, για να μετάσχει ενεργά στα πολιτικά δρώμενα της πόλης του, με πιο σημαντικό αυτό της συνέλευσης, δηλαδή της Εκκλησίας του Δήμου. Αυτό το στοιχείο αποτελεί και απόδειξη της περαιτέρω εξέλιξης της αριστοτελικής αντίληψης περί διαλεκτικής, ως προς αυτή του Πλάτωνος.

Ο Αριστοτέλης, αντιλαμβάνεται τη διαλεκτική ως έχουσα διαλογική μορφή, η οποία όμως βασίζεται στη συστηματική καταγραφή επιχειρημάτων και έχει ως στόχο, τη στήριξη μιας θέσης. Η οργάνωση και η εκμάθηση των επιχειρημάτων,

αποτελεί κομμάτι της διαλεκτικής και επειδή δεν αφορά τη γνώση, βασίζεται στα *ένδοξα*, δηλαδή σε πιθανές προτάσεις.

Λόγω όμως αυτής της πιθανολογικής φύσης των προτάσεων, πρέπει για να διασφαλιστεί η πορεία του διαλόγου· να μεσολαβήσει κάποιος παράγοντας ο οποίος θα βοηθήσει τους μετέχοντες να μην παρεκκλίνουν από το στόχο τους. Το βασικό αυτό στοιχείο δεν υπήρξε άλλο από την ηθική στάση, την οποία μάλιστα ο Σταγειρίτης την ονόμασε, *ηθική προαίρεση*. Η καλή προαίρεση είναι στοιχείο της αριστοτελικής διαλεκτικής, όπως και της πλατωνικής, ενώ ελλείπει ηθικής προαίρεσης, η διαλεκτική αντικαθίσταται από την εριστική και τη σοφιστική και εξυπηρετεί σκοπούς φαύλους. Οι εκπρόσωποι της σοφιστικής, εφόσον υπηρετούν έναν εντελώς διαφορετικό σκοπό, αποδεσμευμένο από την ηθική στάση (όπως την αντιλαμβάνονται ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης), ακολουθούν μια επίσης διαφορετική οδό, στο πλαίσιο της οποίας εκλογικεύουν και εξιδανικεύουν τη χρήση κάθε μέσου.

Το απόσταγμα από την άλλη, της διαλεκτικής του Πλάτωνος των πρώιμων διαλόγων ή αλλιώς, του σωκρατικού διαλόγου, μπορεί να συνοψιστεί σε δύο διαπιστώσεις. α) Πρέπει κάθε διαλεγόμενος να συνειδητοποιήσει, ότι αγνοεί αυτό που πίστευε πως γνωρίζει (*ψευδείς δόξες*) και β) να ερευνήσει το κεντρικό νόημα των πραγμάτων / εννοιών, η οποία αποτελεί και την ουσιαστική γνώση. Η σωκρατική μέθοδος, αποτελεί για τον Πλάτωνα, την πιο σωστή μέθοδο για έρευνα και προτείνει μέσα από τα έργα του, αυτόν τον τρόπο σκέψης.

Ο Πλάτων δεν αναλύει τα στοιχεία της διαλεκτικής· προτείνει όμως έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης, ο οποίος φανερώνεται μέσα από τον βασικό προβληματισμό του *τί έστιν*. Παράλληλα, ο Πλάτων υπερτονίζει την απόσταση που χωρίζει τον έχοντα από τον μη έχοντα την ηθική προαίρεση, γι' αυτό και τοποθετεί σε αρκετούς διαλόγους απέναντι από τον Σωκράτη, έναν σοφιστή. Επίσης και η επιλογή του Σωκράτους, ως κεντρικού προσώπου στη διαλεκτική, δεν υπήρξε τυχαία. Ο Πλάτων, αφήνει να προβληθούν οι ιδιαίτερες ικανότητες του φιλοσόφου ως διαλεκτικού· κάτι το οποίο, επαληθεύει η μεταγενέστερη εξέλιξη της αντίληψης του Πλάτωνος για την διαλεκτική, αλλά και η θέση που τοποθετεί τον φιλόσοφο μέσα στην κοινωνία των πολιτών.

Τέλος, αυτό που προκύπτει από τη μελέτη της σοφιστικής δράσης τόσο για λογαριασμό του Πλάτωνος, όσο και για τον Αριστοτέλη, είναι ότι οι σοφιστές στην προσπάθειά τους να προβάλλουν έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης, δρουν

με διάθεση εχθρική προς τους ανθρώπους. Ενώ οι δύο κλασικοί φιλόσοφοι (Πλάτων, Αριστοτέλης), αποδεικνύουν ο καθένας με τον τρόπο του, τις δυνατότητες της ανθρώπινης διάνοιας μέσα από την άσκηση της διαλεκτικής, οι σοφιστές με την ιδιαίτερη μέθοδό τους, αποδεικνύουν τα όρια της *κακής προαίρεσης*.

Ολοκληρώνοντας τα συμπεράσματά μας, πάνω στην έρευνα για τη σχέση που συνδέει τη διαλεκτική του Αριστοτέλους με αυτή του Πλάτωνος των πρώιμων διαλόγων, διαπιστώνουμε, πως η αντίληψη του Αριστοτέλους για τη διαλεκτική, δικαιολογεί μετέπειτα τη στάση του Σωκράτους στο πλαίσιο ενός διαλόγου και μάλιστα μπορούμε να ισχυριστούμε, πως τον “σώζει ” από τον χαρακτηρισμό του σοφιστή. Αυτό συμβαίνει, διότι η συμπεριφορά του Σωκράτους, η οποία έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση (εάν υπήρξε υπέρμαχος της σοφιστικής), εμπίπτει στους τόπους του Αριστοτέλους που αφορούν στα τέσσερα γένη. Όπως για παράδειγμα συμβαίνει, όταν ο Σωκράτης βασίζεται σε ένα σταθερό χαρακτηριστικό της έννοιας και όχι στην ίδια την έννοια και επιχειρηματολογεί, κάτι το οποίο διαπιστώνουμε άμεσα από τους αντίστοιχους πλατωνικούς διαλόγους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Αριστοτέλης

Aristotelis Opera ex recensione I. Bekkeri, edidit Academia Regia Borussica, accedunt *Fragmenta, Scholia, Index Aristotelicus*, Vol. I-V (Vol. quintum: *Index Aristotelicus*, edidit H. Bonitz). Editio altera quam curavit O. Gigon, Berolini: Apud W. de Gruyter et Socios, 1960-1961, [Vol. I-IV (1831-1836), Vol. V (1870¹)].

Aristotelis Analytica Priora et Posteriora, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. D. Ross, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1964.

Aristotelis Ars Rhetorica, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. D. Ross, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1959.

Aristotelis De Anima, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. D. Ross, Oxford University Press, 1956.

Aristotelis Ethica Eudemia, recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. Walzer and J. M. Mingay, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1991.

Aristotelis Ethica Nicomachea, recognovit brevique adnotatione critica instruxit I. Bywater, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1894.

Aristotelis, Fragmenta Selecta, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, W. D. Ross, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1955¹), 1970.

Aristotelis Metaphysica, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1957.

Aristotelis Politica, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. D. Ross, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1957.

Aristotelis, Topica et Sophistici Elenchi, recensvit brevique adnotatione critica instruxit W.D. Ross, Oxford University Press, 1958.

Πλάτων

Platonis Opera, Tomi I-V, recognovit brevique adnotatione critica instruxit I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1900-1907 (I=1900, II=1901, III=1903, IV=1902, V=1907).

Platonis Opera, Apologia Socratis, Vol. I, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1900¹), 1967.

Platonis Opera, Charmides, Vol.III, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1903¹), 1992.

Platonis Opera, Crito, Vol. I, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1900¹), 1967.

Platonis Opera, Euthyphro, Vol. I, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1900¹), 1967.

Platonis Opera, Gorgias, Vol. III, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1903¹), 1992.

Platonis Opera, Hippias Maior, Vol. III, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1903¹), 1992.

Platonis Opera, Hippias Minor, Vol. III, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1903¹), 1992.

Platonis Opera, Io, Vol. III, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1903¹), 1992.

Platonis Opera, Laches, Vol. III, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1903¹), 1992.

Platonis Opera, Lysis, Vol. III, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1903¹), 1992.

Platonis Opera, Protagoras, Vol. III, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1903¹), 1992.

Platonis opera, RES PVBLICA, Vol. IV, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1902¹) με πολλές επανατυπώσεις.

Platonis Opera, Sophista, Vol. I, recognovit brevique adnotatione critica instruxit, I. Burnet, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, (1900¹), 1967.

Προσωκρατικοί

Die Fragmente der Vorsokratiker, H. Diels-W. Kranz, Zürich/Berlin, 1964.

Άλλες Πηγές

Clavdii Galeni Opera Omnia, Vol. XIV, editionem Cvravit D. Carolvs Gottlob Kühn, Professor Physiologiae Et Pathologiae in Literarvm Vniversitate Lipsiensi Pvblicvs Ordinarivs etc., Lipsiae, Prostat in Officina LibrariaCar. Cnoblochii, 1827.

Commentaria In Aristotelem Graeca, Alexandri Aphrodisiensis In Aristotelis Topicorum, Libros Octo Commentaria, Typis Et Impensis Georgii Reimeri, Berolini, 1891.

Diogenii Laertii De Vitis, dogmatis & apophthegmatis eorum qui in philosophia claruerunt, libri X, Estienne Henri, 1531-1598.

Diogenis Laertii, Vitae Philosophorum, Oxonii E typographeo Clarendoniano, 1964.

Μεταφρασεις και σχολιασμένες εκδόσεις των αριστοτελικών έργων.

Forster E. S. *Aristotle, On Sophistical Refutations*, London, The Loeb classical library, founded by James Loeb, edited by T. E. Page, E. Capps, L. A. Post, E. H. Warmington, William Heiniman LTD, Cambridge, Massachussets, Harvard University, 1955.

Forster, E. S. *Aristotle, Topica*, The Loeb classical library, founded by James Loeb, edited by T. E. Page, E. Capps, L. A. Post, E. H. Warmington, Cambridge, Massachussets, Harvard University Press, London, William Heiniman LTD, (1960¹), 1966.

Jenkinson, A. J. (1928) *The works of Aristotle, Analytica Priora*, under the editorship of W. D. Ross, Vol. I, Oxford University Press, 1963.

Jowett, Benjamin (1921) *The works of Aristotle, Politica*, under the editorship of W. D. Ross, Vol. X, Oxford at the Clarendon Press, 1961.

Mure, G. R. G. *The works of Aristotle, Analytica Posteriora*, under the editorship of W. D. Ross, Vol. I, Oxford University Press, (1928¹), 1963.

Pickard-Cambridge, W. A. (1928) *The Works of Aristotle, Topica and de Sophisticis Elenchis*, by, under the editorship of W. D. Ross, Vol. I, Oxford University Press, 1963.

Rackham, H. *Aristotle, The Nicomachean Ethics*, The Loeb classical library, founded by James Loeb, edited by T. E. Page, E. Capps, L. A. Post, E. H. Warmington, London, William Heiniman LTD, Cambridge, Massachussets, Harvard University, (1926¹), 1962.

Roberts, W. R. (1946) *The works of Aristotle, Rhetorica*, under the editorship of W. D. Ross, Vol. XI, Oxford at the Clarendon Press, 1959.

Ross, W. D. (1915 ed.) *The works of Aristotle, Ethica Nicomachea*, revised by J. O. Urmson, Vol. IX, Oxford University Press, 1975.

Ross, W. D. (1908 ed.) *The works of Aristotle, Metaphysica*, Vol. VIII, Oxford at the Clarendon Press, 1928.

Solomon, J. (1915) *The works of Aristotle, Ethica Eudemia de Virtutibus et Vitiis*, under the editorship of W. D. Ross, Vol. IX, Oxford University Press, 1975.

Καλλιγιάς, Π. (2011 επιμ), *Κατηγορία. Περί ερμηνείας*, (μτφ.-εισαγωγή Π. Καλλιγιάς), Αθήνα: Νήσος.

Κυργιόπουλος, Ν. (2011), *Αριστοτέλης, Τα Μετά τα Φυσικά*, 3 τόμοι, (Επιμέλεια Α. Χαχλά), Αθήνα: Γεωργιάδης (μτφρ.Ν. Κυργιόπουλος).

Λυπουρλής, Δ. (2006), *Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια*, (μτφρ. Δ. Λυπουρλής) 2 τόμοι, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Μαλαίνος, Ε. (1975), *Αριστοτέλους Ρητορική Τέχνη*, (μτφ. – σημ. Ε. Μαλαίνου), (εισαγωγή Α. Αρβανιτόπουλου), Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία των Ελληνικών Γραμμάτων Πάπυρος.

Μεταφρασμένες και σχολιασμένες εκδόσεις των πλατωνικών έργων.

Αραπόπουλος Κ., Κορδάτος Γ., Κουραβέλος Κ., *Πλάτωνος, Ευθύφρων, Είσαγωγή και Προλεγόμενα εις τους Πλατωνικούς Διαλόγους*, (μτφ.-σχόλια Γ. Κορδάτος), Αθήνα: Ι.Ν. Ζαχαροπούλου, 1958, *Πλάτωνος, Απολογία Σωκράτους*, (εισαγωγή-μτφ.-σχόλια Κ. Κουραβέλος), Αθήνα: Ι.Ν. Ζαχαροπούλου, 1958, *Πλάτωνος,*

Κρίτων, (εισαγωγή-μτφ.-σημειώσεις Κ. Αραπόπουλος), εκδ. ΄β, Αθήνα: Ι.Ν. Ζαχαροπούλου, 1957.

Κορδάτος, Γ. (1958), *Πλάτων, Ευθύφρων*, Αθήνα: Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος.

Λάγιος, Η. (χ.χ.), *Πλάτων, Κρατύλος – Ευθύδημος*, Αθήνα: Ε. & Μ. Ζαχαροπούλου Ε.Π.Ε..

Λαούρδας, Α. (χ.χ.), *Πλάτων, Των*, (επιμ. Ε. Παπανούτσος), Αθήνα: Ε. & Μ. Ζαχαροπούλου.

Σκουτερόπουλος, Ν. Μ. (1995), *Πλάτων, Ιππίας Ελάττων*, (επιμ. Γ. Χριστοδούλου), (μτφ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος), Αθήνα: Στιγμή.

Σκουτερόπουλος, Ν. Μ. (2002), *Πλάτων, Πολιτεία*, 2 τόμοι, Αθήνα: Πόλις.

Τατάκης, Β. (χ.χ.), *Πλάτων, Λάχης*, (επιμ. Ε. Παπανούτσος), Αθήνα: Ε. & Μ. Ζαχαροπούλου Ε.Π.Ε..

Τετενές, Ν. (χ.χ.), *Πλάτων, Χαρμίδης*, (επιμ. Γ. Κορδάτος), Αθήνα: Ε. & Μ. Ζαχαροπούλου Ε.Π.Ε..

Τζαφερόπουλος, Α. (2010 επιμ.), *Πλάτωνος, Μενέξενος, Λύσις, Ερασταί*, (μτφ.-σχόλια Α. Τζαφερόπουλος), Αθήνα: Γεωργιάδης.

Τζουμελέας, Στ. (χ.χ.), *Πλάτων, Γοργίας*, (επιμ. Γ. Κορδάτος), Ι. Ζαχαρόπουλος.

Χριστοδούλου, Ι. Σ. (επιμ.) – Πλευρά, Ε. (1999), *Πλάτων, Πρωταγόρας*, (μτφρ. Ι. Σ. Χριστοδούλου-Ε. Πλευρά), Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Βιβλιογραφία - Μελέτες στην ελληνική γλώσσα

Αλατζόγλου – Θέμελη, Γ. (1984), «Οι αντικείμενοι λόγοι του Πρωταγόρα: Ένα αδιέξοδο και η λύση του», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 64-79.

Αναστασίου, Ι. (1984), «Η πιθανολόγηση ως μέθοδος απόδειξης στο Γοργία», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 242-250.

Ανδριόπουλος, Δ. Ζ. (1996), *Αριστοτέλης. Οντολογία-Γνωσιοθεωρία-Ηθική-Πολιτική Φιλοσοφία. Αφιέρωμα στον J.P. Anton*, (επιμ. Ν. Μελισσίδης), β' έκδοση επαυξημένη, Αθήνα: Τ. Πιτσίλος.

Ανδριόπουλος, Δ. Ζ. (1996), «Ο εμπειρισμός του Αριστοτέλη», *Αριστοτέλης. Οντολογία-Γνωσιοθεωρία-Ηθική-Πολιτική Φιλοσοφία. Αφιέρωμα στον J.P. Anton*, (επιμ. Ν. Μελισσίδης), β' έκδοση επαυξημένη, Αθήνα: Τ. Πιτσίλος, σσ. 336-356.

Αποστολοπούλου, Γ. (1984), «Ο Schopenhauer και οι Σοφιστές», *Η αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 312-327.

Βαρδάκης, Μ. (1984), «Η αριστοτελική διαλεκτική ως μέθοδος της πρακτικής Φιλοσοφίας», *Ελληνική φιλοσοφική Επιθεώρηση*, τ. 1, σσ. 278-290.

Βουδούρης, Κ. (1984), «Η μάθηση, η διδασκαλία της φιλοσοφίας και η Σοφιστική», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 41-51.

Βουδούρης, Κ. (1988 επιμ.), *Η Διαλεκτική, Πρακτικά του 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας (Σεπτέμβριος 1986)*, Αθήνα: Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία.

Γεωργοπούλου – Νικολακάκου, Ν. (1984), «Η Σοφιστική αντίληψη περί ζωής και κράτους στο «Γοργία» του Πλάτωνος», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 189-195.

Γεωργούλης, Κ. (1962), *Αριστοτέλης ο Σταγίριτης*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας της Χαλκιδικής.

Classen, C. J. (1989-1990), «Σοφιστική και Σοφιστές στον Αριστοτέλη», (μτφ. Γ. Καλογεράκος), *Παλίμψηστον*, σσ. 69-92.

Δεληβογιατζής, Σ. (1996), «Θετική και αρνητική διαλεκτική (ή Αριστοτέλης και Hegel)», *Αριστοτέλης. Οντολογία-Γνωσιοθεωρία-Ηθική-Πολιτική Φιλοσοφία. Αφιέρωμα στον J.P. Anton*, Αθήνα: Τ. Πιτσίλος, σσ. 534-552.

Δεσποτόπουλος, Κ. (1990), *Φιλοσοφία και Διαλεκτική, Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Δημητρίου, Στ. (2003), *Θεμελίωση και ανασκευή. Επιχείρημα, νοηματική ταυτότητα και φιλοσοφική αξιολογία*, πρόλογος Κ. Ψυχοπαίδης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου & Σια Α.Ε..

Düring, I. (2006), *Ο Αριστοτέλης, Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, (μτφ. Π. Κοτζιά), τ. Α, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία (1984), *Η Αρχαία Σοφιστική, Πρακτικά Ά διεθνούς Συμποσίου Φιλοσοφίας (Σεπτέμβριος 1982)*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Guthrie, W. K. C. (1987), *Οι Έλληνες φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη* (μτφρ. Α. Η. Σακελλαρίου), Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα 1993.

Guthrie, W. K. C. (1989), *Οι Σοφιστές*, (μτφ. Δ. Τσεκουράκης), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Gigon, O. (1995), *Σωκράτης. Η εικόνα του στην ποίηση και στην ιστορία*, (μτφ. Α. Γεωργίου), Αθήνα: Γνώση, σσ. 217-322.

Ζινδριλή, Π. (2001), *Τα όρια της διαλεκτικής στη φιλοσοφία του Πλωτίνου*, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Θεοδωρακόπουλος, Ι (χ.χ.) «Ο διάλογος, η διαλεκτική και η εποχή μας», *Saggi Filosofici*, Torino: Edizioni di «Filosofia».

Καραγιάννης, Γ. (1984), «Οι απόψεις του S. Kierkegaard για την αρχαία Σοφιστική», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 330-333.

Καραμπατζάκη – Περδίκη, Ε. (1992), «Η σχέση σωκρατικής και αριστοτελικής διαλεκτικής κάτω από το φως των σχολίων του Αλέξανδρου του Αφροδισιεύως», *Δωδώνη*, τ. 21, σσ. 73-82.

Καργόπουλος, Φ. (1988), «Διαλεκτική μέθοδος και αριστοτελική επιστήμη», *Η διαλεκτική*, (επιμ. Κ. Βουδούρης) Αθήνα: Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία, σσ. 85-90.

Kerferd, G. B. (1996), *Η σοφιστική κίνηση*, (μτφ. Π. Φαναράς), Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Κορδάτος, Γ. (1972), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Μπουκουμάνης.

Κύρκος, Β. (1984), «Η Αρχαία Σοφιστική και η λεγόμενη δεύτερη Σοφιστική», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 15-22.

Κωσταράς, Γ. (1984), «Ο Πλάτων εναντίον του Γοργία (Αναφορά στον ομώνυμο διάλογο)», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 253-262.

Marcuse, H. (2013), *Περί διαλεκτικής: τρία δοκίμια*, (μτφ. Κ. Ράντης), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Martin, G. (1967), *Σωκράτης, Βίοι και Έργα*, (επιμ. Κ. Κούζενμπεργκ) Αθήνα: Οργανισμός Κλασικών Εκδόσεων, σσ. 164-167, (μτφ. Ι. Ιατρού).

Μιχαηλίδης, Κ. (1998), *Πλάτων, Λόγος και Μύθος*, Αθήνα: Παπαδήμα.

Μπαγιόνας, Α. (1996), «Διαλεκτικός συλλογισμός και αριστοτελική ηθική», *Αριστοτέλης. Οντολογία–Γνωσιοθεωρία–Ηθική –Πολιτική Φιλοσοφία. Αφιέρωμα στον J.P. Anton*, (επιμ. Ν. Μελισσίδης, Β΄ έκδοση επαυξημένη, Αθήνα: Τ. Πιτσίλος, σσ. 254-267.

Μπασάκος, Π. (1981), «Η θέση της σοφιστικής στη διαλεκτική του Αριστοτέλη, Παρατηρήσεις στα Τοπικά και στους Σοφιστικούς Ελέγχους», *Δευκαλίων*, τ. 36, σσ. 373-387.

Νεχαμάς, Α. (1988), «Σοφιστική, Εριστική και Διαλεκτική», *Η Διαλεκτική*, (επιμ. Κ. Βουδούρης), Αθήνα:Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία, σσ. 35-43.

Παπαδόπουλος, Α. (1984), «Η φιλοσοφική θεμελίωση της δημοκρατίας στην Αρχαία Σοφιστική», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 178-188.

Ross, W. D. (1991), *Αριστοτέλης*, (Μτφ. Μ. Μήτσου), ἴδ ανατύπωση, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 2010.

Σημιτλιώτης, Βλ. (1996), «Η έννοια της επαγωγής στον Αριστοτέλη», *Αριστοτέλης. Οντολογία-Γνωσιοθεωρία-Ηθική-Πολιτική φιλοσοφία. Αφιέρωμα στον J.P. Anton*, (επιμ. Ν. Μελισσιδής), ἴβ έκδ. επαυξημένη, Αθήνα: Τ. Πιτσίλος.

Σκουτερόπουλος, Ν. Μ. (1991, επιμ.), *Η αρχαία σοφιστική. Τα σωζόμενα αποσπάσματα*, Αθήνα: Γνώση.

Τατάκης, Β. Ν. (1966), *Λογική*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Φικιώρης, Π. Ε. (1988), «Ο Αριστοτέλης και η διαλεκτική», *Η διαλεκτική*, Αθήνα: Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία, σσ. 308-319.

Ψημμένος, Ν. (1984), «Η Σοφιστική στην Ιστοριοφιλοσοφική Θεώρηση του Hegel», *Η Αρχαία Σοφιστική*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σσ. 294-310.

Βιβλιογραφία - Μελέτες σε άλλες γλώσσες

Berti, E. (1978), «Ancient Greek Dialectic as Expression of Freedom of Thought and Speech», *Journal of the History of Ideas*, Vol. 39, pp. 347-370.

Burke, J. R. (1967), «Aristotle on the limits of argument», *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 27, pp. 386-400.

Cohen, H. M. (1962), «The Aporias in Plato's Early Dialogues», *Journal of the History of Ideas*, Vol. 23, pp. 163-174.

Edelstein, L. (1949), «The Function of the Myth in Plato's Philosophy», *Journal of the History of Ideas*, Vol. 10, pp. 463-481.

Elders, L. (1968), «The Topics and the Platonic Theory of Principles of Being», *Aristotle on Dialectic, The Topics. Proceedings of the third Symposium Aristotelicum*, (ed. by G. E. L. Owen), Oxford: Clarendon Press, pp. 126-140.

Evans, J. D. G. (1977), *Aristotle's Concept of Dialectic*, Cambridge: Cambridge University Press 2010.

Gregoric, P. (2007), *Aristotle on the Common Sense*, New York: Oxford University Press.

Kahn, H. C. (1988), «Plato's Charmides and the Proleptic Reading of Socrates' Dialogues», *The Journal of Philosophy*, Vol. 85, pp. 541-549.

Kraut, R. (1992), «Aristotle's First Principles by Terence Irwin», *The Philosophical Review*, Vol. 101, pp. 365-371.

Lesky, A. (1972), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, έκδοση φωτοτυπημένη, διορθωμένη και συμπληρωμένη, Εκτέλεση Ιδρύματος εξυπηρετήσεως Πανεπιστημίων.

Mackay, D. S. (1941), «Plato's Method of Dialectic by Julius Stenzel: D.J. Allan», *The Journal of Philosophy*, Vol. 38, pp. 15-21.

Owen, G. E. L. (1968, ed.), *Aristotle on Dialectic, The Topics. Proceedings of the third Symposium Aristotelicum*, Oxford: Clarendon Press.

Owen, G.E.L. (1968 ed.), «Dialectic and Eristic in the Treatment of the Forms», *Aristotle on Dialectic, The Topics. Proceedings of the third Symposium Aristotelicum*, Oxford: Clarendon Press, pp. 103-125.

Pritzl, K. (1999), «Opinions as Appearances: Endoxa in Aristotle», *Aristotle Critical Assessments*, (ed. by Lloyd P. Gerson), Vol. I, London and New York: Routledge, pp. 73-83.

Reeve, C. D. C. (1992), *Practices of Reason, Aristotle's Nicomachean Ethics*, Oxford University: Clarendon Press, pp. 34-55.

Robinson, R. (1953), *Plato's Earlier Dialectic*, Oxford at the Clarendon Press.

Ryle, G. (1968), «Dialectic in the Academy», *Aristotle on Dialectic, The Topics. Proceedings of the third Symposium Aristotelicum*, (ed. by G. E. L. Owen), Oxford: Clarendon Press, pp. 69-79.

Saunders, J. T. (1987, ed.), *Early Socratic Dialogues*, London: Penguin Books 2005.

Solmsen, F. (1968), «Dialectic without the Forms», *Aristotle on Dialectic, The Topics. Proceedings of the third Symposium Aristotelicum*, (ed. G. E. L. Owen), Oxford: Clarendon Press, pp. 49-68.

Solomou-Papanikolaou, V. (1989), *Polis and Aristotle, The World of the Greek Polis and its Impact Upon Some Fundamental Aspects of Aristotle's Practical Philosophy*, University of Ioannina: ΔΩΔΩNH Annual of the Faculty of Arts of the University of Ioannina, Supplement no 40.

Stenzel, J. (1973), *Plato's method of dialectic*, (translated and edited by D. J. Allan), New York: Arno Press.

Stewart, J. A. (1917), «Socrates and Plato», *Mind, New Series*, Vol. 26, Oxford University Press on behalf of the Mind Association, pp. 393-406.

Vlastos, G. (1985), «Socrates' Disavowal of Knowledge», *The Philosophical Quarterly*, Vol. 35, Oxford University Press on behalf of the Scots Philosophical Association, pp. 1-31.

Watson, J. (1907), «Plato and Protagoras», *The Philosophical Review*, Vol. 16, Duke University Press on behalf of Philosophical Review, pp. 469-487.

Λεξικά

Astius D. Fridericus (1835), *Lexicon Platonicum*, Lipsiae.

Bonitz H. (1870), *Index Aristotelicus*, Akademische Druck- U. Verlagsanstalt.

Bekkeri Immanuelis (1854), *Suidae Lexicon*, Ex Recognitione, Berolini, Typis et Impensis GeorgII Reimeri.

Σταματάκος Ιωάννης (1999), *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, Βιβλιοπρομηθευτική.

SUMMARY

Eleni K. Pardali

ARISTOTLE'S DIALECTIC AND SOCRATIC DIALOGUE
Convergences and Differences

MA Thesis submitted to the University of Ioannina, Hellas
Department of Philosophy-Pedagogics-Phychology Sector of Philosophy

This paper, consists comparative study between Aristotle's conception of dialectic through his works *Topics* and *Sophistical Refutations* and Socratic dialogue or else with Plato's conception of dialectic in his primary dialogues. In this paper I have tried to support that exist direct correlation between the two above conceptions and moreover the evolution of Aristotle's conception of dialectic.

In the first part I refer to the three primary dialogues, *Euthyphron*, *Protagoras*, *Gorgias* and as we perceive, Socratic dialogue consist philosophical conversation between citizens of Athens. The issues that are discussed in this philosophical conversation concern problems of daily life and more specific, ethics. Socrates, through his own particular method to discuss, shows to his interlocutors the way they must think and research all matters they care about so they will be able to answer in question of *ti estin*.

On the other hand, in the second part I refer to Aristotle who supports that dialectic can be used by everyone, citizens and *idiotes* and also through dialectic can be discussed any issue that concerns the city and every human. According to Aristotle, anyone that use dialectic can support his opinion successfully. Moreover, the most important thing about dialectic is that can be used in assemblies of citizens in which are discussed city's common issues.

Also, another conception appears in both philosophers' works in which I refer in the third part. *Sophistic* according to Plato, includes important hazards especially for young people and this is why Plato through Socrates tries to awake everyone who doesn't know the risk of sophistic. Also sophistic method is not accepted by Plato not only because is dangerous but also because acts in ways that are unacceptable to him. For Aristotle, the differences between sophistic and dialectic concern the purpose and the methods that are used in each case. In other words, for Aristotle we are talking for dialectic when there is *moral προαίρεση*. Otherwise we are talking about sophistic.

Finally, we mention that for Aristotle, dialectic means syllogistic method. By this side he presents dialectic from a round observation without fails not a single detail. He actually quotes advices on cases like: what should we avoid

or say during dialectic conversation, which way should we follow to come to conclusion, which the hazards from a weak argument are and most of all the sophistic method and how a converser should response in cases like these. All of his advices lean on “*empeiria*”. This factor is substantial in Aristotle’s philosophy because he supports his truth in the observation of the facts as are presented on human senses. Also substantial is the key word in Aristotle’s dialectic, *endoxa*. *Endoxa*, consist propositions that express the probability. An *endoxo* is not sure yet but there are great chances to verify.

On the other side, the essence of Socratic method or of Platonic dialectic of “*ti estin*” can be summarized in two ascertainments: a) every converser must realize that either ignores partially the matter that was supposed to be known either completely, b) every converser must investigate the central idea of the things, so that the converser be able to discover the missing knowledge.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Αλατζόγλου-Θέμελη 40, 60, 71, 73, 81
 Αλέξανδρος Αφροδισιεύς 15, 17, 19, 22, 49, 51, 54, 67
 Αναστασίου 62
 Ανδριόπουλος 63
 Ανδρόνικος Ρόδιος 12
 Αντιφών 37
 Αποστολοπούλου 25, 77

Αριστοτέλης 12-18, 20, 31, 45, 47-91, 93-98

Βαρδάκης 16, 61, 62, 67, 71, 80
 Βλαστός: 26, 27, 31
 Βουδούρης 38, 83, 92, 93

Γαληνός 80
 Γοργίας 26, 36, 38, 40, 44, 62, 64, 93
 Γεωργοπούλου-Νικολακάκου 72
 Γεωργούλης 15, 62, 86

Δεληβογιατζής 50
 Δεσποτόπουλος 30, 67
 Δημητρίου 30, 32, 38, 64, 80, 89, 94
 Διογένης Λαέρτιος 38, 39, 59, 60, 81

Ελεάτης 60
 Ευθύφρων 21, 25, 64

Ζήνων 60, 81
 Ζινδριλή 20, 76
 Ηράκλειτος 51, 65
 Ησίοδος 33

Θεαίτητος 30
 Θεοδωρακόπουλος 23, 77, 91
 Θρασύμαχος 37

Ιππίας 37
 Ιπποθάλης 42
 Ιπποκράτης 24, 37-39

Καλλίας 70
 Καλλιγίας 65
 Καλλικλής 36, 43, 44, 70
 Καραγιάννης 27, 77
 Καραμπατζάκη-Περδίκη 17, 22, 59, 60, 62, 81
 Καργόπουλος 47, 57, 61
 Κορδάτος 39, 47, 48, 63, 83, 91
 Κουραβέλος 44
 Κριτίας 37
 Κτήσιππος 42
 Κυργιόπουλος 65
 Κύρκος 78
 Κωσταράς 41, 80

Λάγιος 24
 Λαούρδας 45
 Λυπουρλής 65, 82, 84
 Λυσίμαχος 68

Μαλαίνος 15, 57, 65, 93
 Μέλητος 25
 Μιχαηλίδης 22, 32
 Μπαγιόνας 61, 82
 Μπασάκος 80, 81, 88, 90

Νεχαμάς 42

Ξένος 22

Όμηρος 33

Παπαδόπουλος 73, 77
 Παρμενίδης 40
 Περικλής 71
 Πλάτων 12-25, 28, 30-33, 36-38, 40, 44, 45, 50, 52, 55, 58, 59, 63, 64, 70-76, 78-80, 83, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 95-98
 Πλάτων – Γοργίας: 19, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 40-43, 64, 70, 92, 93
 Πλάτων- Ευθύδημος: 19, 24, 29
 Πλάτων- Ευθύφρων: 19, 21, 25, 27, 29, 64, 91
 Πλάτων- Θεαίτητος: 28
 Πλάτων- Ιππίας Ελάσσων: 19, 28, 29, 40
 Πλάτων- Ιππίας Μείζων: 19, 29, 39, 42
 Πλάτων- Ίων: 19, 45
 Πλάτων- Κρίτων: 19, 29, 69
 Πλάτων- Λάχης: 19, 26, 29, 45, 68, 69
 Πλάτων- Λύσις: 19, 42
 Πλάτων- Μένων: 19
 Πλάτων- Παρμενίδης: 21
 Πλάτων- Πολιτεία: 88
 Πλάτων- Πρωταγόρας: 19, 23, 24, 27, 28, 31-34, 37-39, 42, 45, 67, 70
 Πλάτων- Χαρμίδης: 19, 30, 45

Πρόδικος: 37
 Προμηθείας 32, 34
 Πρωταγόρας 15, 23, 24, 26, 31, 33,
 34, 36-40, 42, 60, 64, 78, 81-83
 Πώλος 36, 41, 43, 44

Σημιπλιώτης 57
 Σιμωνίδης 47
 Σκουτερόπουλος 15, 21, 38, 39,
 60, 81
 Σολωμού-Παπανικολάου 14, 52
 Σταγειρίτης 51, 54, 56, 82, 97
 Σταματάκος 93
 Σωκράτης 13, 16, 18, 20, 21, 23-
 44, 52, 57, 59, 63, 68, 70, 72, 74,
 77, 81, 88, 89, 91, 92, 94, 97, 98

Τατάκης 26, 48, 49, 69
 Τζαφερόπουλος 78
 Τζουμελέας 39
 Τετνές 30, 45

Φικιώρης 47, 67

Χαρμίδης 30
 Χριστοδούλου 39, 83

Ψημμένος 77
 Ψυχοπαίδης 89

Apuleius 39

Berti 17, 20, 22, 53, 59, 60, 61, 67,
 73,
 Burke 47, 63, 67, 68

Cherniss 94

Classen 79, 80, 89
 Cohen 23, 25, 80

Diels-Kranz 78
 Düring 12, 15, 39, 47-49, 67, 76,
 80, 82, 84, 91

Edelstein 23, 33, 34
 Elders 67
 Evans 17, 67, 81,

Forster 53, 62, 65, 84

Gigon 20, 23, 26, 40, 59, 60, 72,
 77- 80, 82, 85
 Gregoric 63
 Guthrie 21, 29, 32, 33, 37, 71, 78,
 79

Irwin 67
 Kahn 26, 27
 Kapp 76
 Kerferd 42
 Kraut 67

Lesky 19, 22

Mackay 22, 23
 Marcuse 60
 Martin 26, 28, 30, 44

Owen 16, 17, 81, 88, 94

Pickard-Cambridge 62, 64, 65
 Pritzl 62, 63

Rackham 65
 Reeve 63, 64
 Robinson 23, 26-29, 31, 32, 34-36,
 42, 44, 49, 67, 79, 86
 Ross 47, 48, 54, 57, 67, 68

Ryle 16, 17, 59, 81, 94

Saunders 20, 22, 45
Solmsen 16, 17, 59, 65
Stenzel 26
Stewart 33

Watson 78, 83